

HA 1759

M A G Y A R K Ö N Y V - S Z E M L E

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

114. évfolyam

1998

1

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA   REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK   LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI   HONGROISE DES SCIENCES POUR
FOLYÓIRATA   L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

114. ÉVFOLYAM 1998/1. SZ.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GÉZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

TÓDOR ILDIKÓ

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

---

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlap-üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219–98636, 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: az Akadémiai Kiadó *Magiszter* könyvesboltjában (1052 Budapest, Városház u. 1.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és az *Osiris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.).

Előfizetési díj 1997-től egy évre 1000 Ft.

Külföldön terjeszti a HESS ANDRÁS KERESKEDELMI KFT. (H-1300 Budapest, 3. Pf. 290.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kézirathoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrekúra visszaküldésével egy időben.

HA 1759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

1998
114. évfolyam

Szerkesztőbizottság:

KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő), BORSA GEDEON,
FÜLÖP GÉZA, KULCSÁR PÉTER, MONOK ISTVÁN,
NAGY LÁSZLÓ, ROZSONDAI MARIANNE,
VIZKELETY ANDRÁS

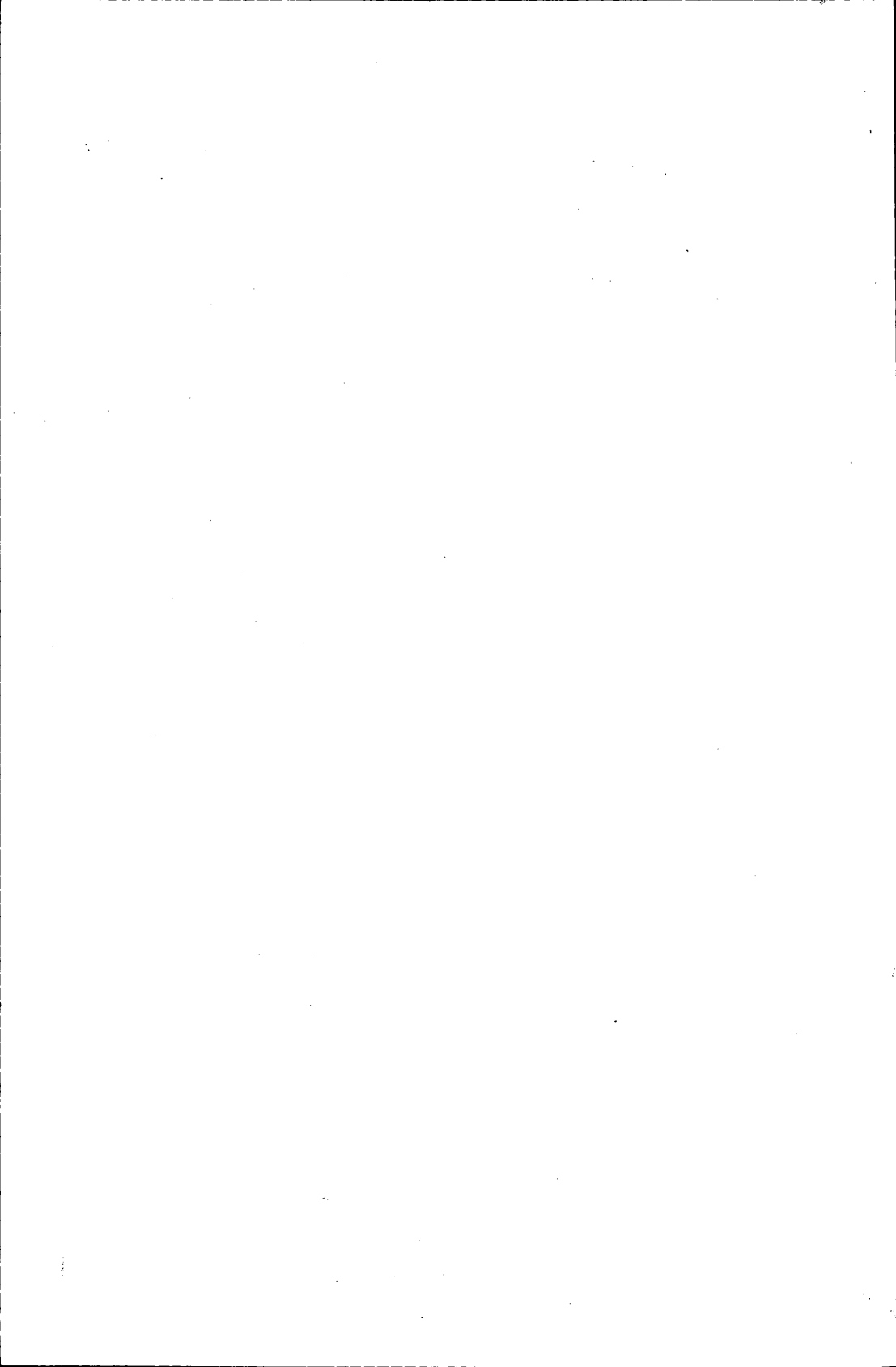
Technikai szerkesztő:

TÓDOR ILDIKÓ

A tartalomjegyzéket és a névmutatót összeállította:

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

ARGUMENTUM KIADÓ

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Bálint Gábor</i> : A Nova Könyvkiadó története	372
<i>Bartók István</i> : Sylvester János elrejtett kincsei	325
<i>Fehér Katalin</i> : II. József közép- és felsőoktatáspolitikája a korabeli sajtó tükrében	336
<i>Kókay György</i> : Muratori és Magyarország. I. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században	193
<i>Lakatos Éva</i> : Álhírlapírók és a zugsajtó Magyarországon	233
<i>Nagy Júlia</i> : A Sárospataki Református Lapok. A Sárospataki Református Főiskola kulturális és tudományos hetilapja	125
<i>Papp Júlia</i> : A francia forradalom és Napóleon korának művészete a korabeli sajtó tükrében	207
<i>Postma, Ferenc</i> : Frustula Academica Franekerana. Eine erste Ergänzung zum Auditorium Academiae Franekerensis	13
<i>Rózsa György</i> : Gondolatok az Akadémiai Könyvtár és az információs társadalom körül	260
<i>Simon Melinda</i> : Egy XVII. századi erdélyi értelmiségi család könyvműveltsége	1
<i>Szaftner Emilia</i> : Az első magyar szerkesztőnő és lapja, a Családi Kör	353
<i>Szecsó Károly</i> : A Népújság (1869–1893)	26
<i>Szelle Béla</i> : Az arisztokrácia irodalompartolása az önkényuralom időszakában	113
<i>Voit Krisztina</i> : Zenei folyóiratok és irataik a Budapesti Fővárosi Levéltárban (1875–1890)	93

KÖZLEMÉNYEK

<i>Ajkay Alinka</i> : Dessewffy József köszöntő levele Batsányi Jánoshoz	407
<i>Bogár Judit</i> : Ifj. Buchholtz György magyar nyelvű köszöntőversei	390
<i>Borsa Gedeon</i> : Euripidész magyar fordításának 16. századi kiadása	44
<i>Csapodi Csaba</i> : Az esztergomi kódexfestő műhely a 12. században	41
<i>Csapodi Csaba</i> : Adalbert „főúr” állítólagos könyvei Pannonhalmán	388
<i>Deé Nagy Anikó</i> : Kazinczy Ferenc könyvei Marosvásárhelyen	411
<i>Enyedi Sándor</i> : Cserey Farkas levelei Aranka Györgyhöz 1796-ból	293
<i>Enyedi Sándor</i> : Aranka György és a debreceni diák rézmetszők	409
<i>Fehér Katalin</i> : Reformkori sajtóviták a magyar tanítási nyelvről	151
<i>Fehér Katalin</i> : II. József népoktatáspolitikája a korabeli sajtó tükrében	284
<i>Frivaldszky János, id.</i> : Három új Hungarika és szerzőjük	138
<i>Hangodi Ágnes</i> : Leibniz tervezete a tudomány és a műveltség eljuttatására Oroszországba	53
<i>Hangodi Ágnes</i> : Az úgynevezett modenai kódexekről az Ujság 1927-es évfolyamában	165
<i>Hangodi Ágnes</i> : A Bécsben folyó likvidációs tárgyalásokról az Ujság 1927-es évfolyamában	300
<i>Kókay György</i> : Táncsics Mihály „Népkönyv”-ének történetéhez	61
<i>Kókay György</i> : Szatmár vármegye felirata 1793-ból a Magyar Kurír érdekében	149
<i>Lengyel András</i> : Szegedi újságolvasók 1891-ben	64
<i>Lengyel András</i> : A Mai enciklopédia „asztalfiókbeli példánya”	159
<i>Magyar László András</i> : Jean Baptiste Morin és Magyarország	48

<i>Mózes Huba</i> : Két dokumentum egy hagyatékából	303
<i>Nagy Miklós Mihály–Sipos Anna Magdolna</i> : A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára és jeles könyvtárnoka, Dubovitz István	65
<i>Ojtozi Eszter</i> : Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 18. századi külföldi könyveiben II.	145
<i>Ojtozi Eszter</i> : Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 18. századi külföldi könyveiben III.	279
<i>Szecsó Károly</i> : Egri adalék Kossuth Lajos turini könyvtára megvásárlásának történetéhez	157
<i>Szelestei N. László</i> : Bocatius János Diariuma	136
<i>Szelestei N. László</i> : Révai Miklós Magyar Tudós Társaság-tervezetének egykorú magyar nyelvű szövege	397
<i>Viskolcz Noémi</i> : Egy Böhme-olvasó kör az 1630–40-es években	140

FIGYELŐ

A magyar irodalomtörténet bibliográfiája	172
<i>Bódyné Márkus Rozália</i> : Eine kommentierte Bibliographie zur Geschichte der deutschsprachigen Presse vor 1815	173
<i>Botka Ferenc</i> : Egy bibliográfiai sorozat befejezésére	416
<i>Erdész Ádám</i> : Kner Erzsébet	419
<i>Földvári Sándor</i> : Ioann Kutka „Kis katekizmus-ának hasonmás kiadása	77
<i>Földvári Sándor</i> : Interkulturális kommunikáció és nemzeti identitás	178
<i>Kókay György</i> : Emlékezés Dezsényi Bélára	75
<i>Kókay György</i> : Fülöp Géza (1928–1998)	307
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Művelődési törekvések a korai újkorban	308
<i>Németh S. Katalin</i> : A magyarországi német könyvek kézikönyvének bemutatása ...	426
<i>Rózsa, György</i> : Modernisation – culture – assistance technique	422
<i>Sarbak Gábor</i> : Fülöp Géza köszöntése	76

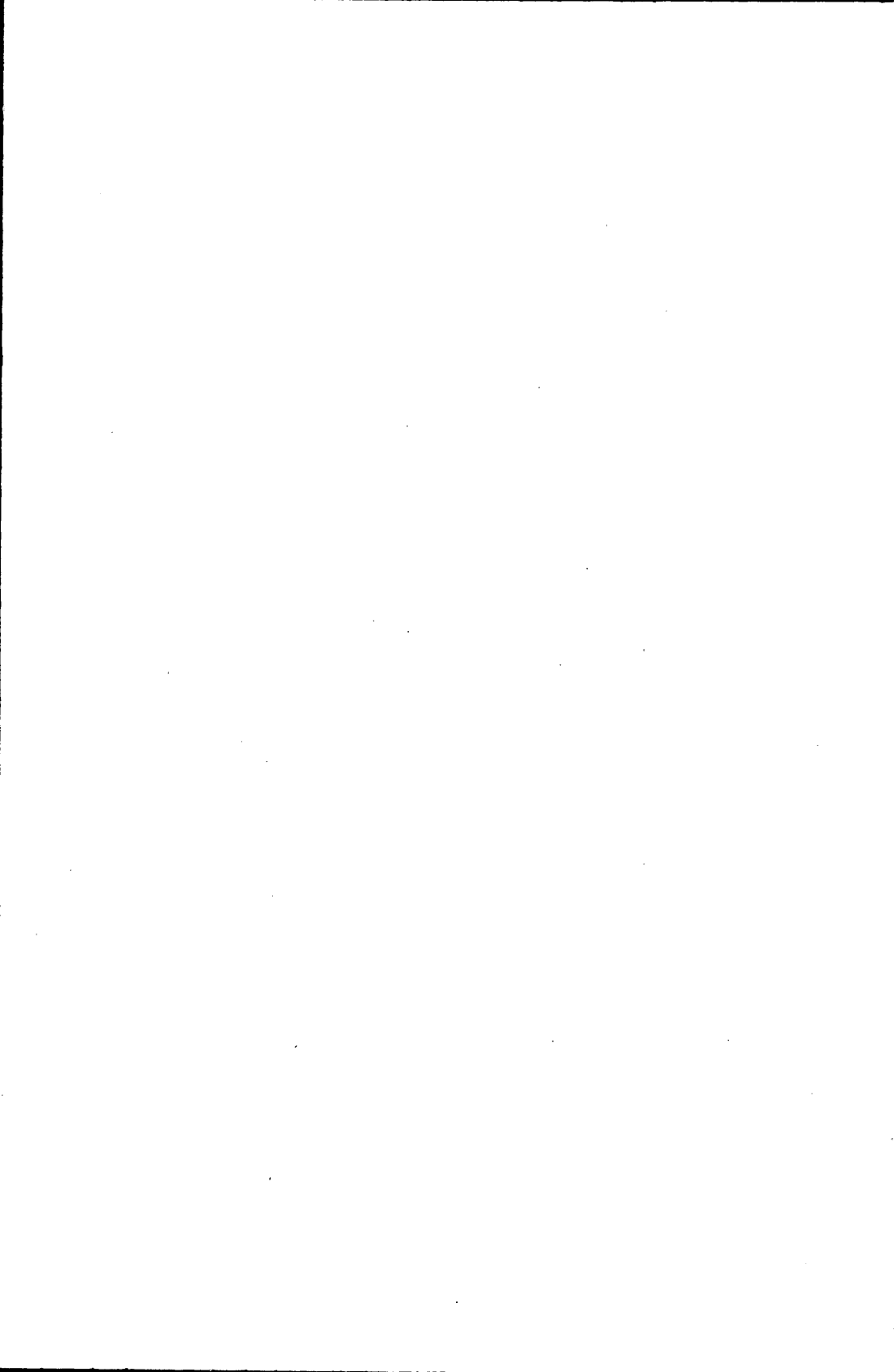
BIBLIOGRÁFIA

<i>Czövek Zoltán–Perger Péter</i> : A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 1997-ben	428
---	-----

SZEMLE

Berkes Tamás: Sárkány Oszkár. Bp. 1998. (<i>Kókay György</i>)	318
Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Eger, 1997. (<i>k. gy.</i>)	317
Borsa Gedeon: Michael de Hungaria élete és művének nyomtatott kiadásai. Bp. 1997. (<i>Pogány György</i>)	180
Borsa Gedeon: Könyvtörténeti írások I–II. Bp. 1996–1997. (<i>Németh S. Katalin</i>) ...	314
Bukvar jazüka ruszkago: sz procsim rukovogyijem nacsinajuscsih ucsitiszja. [Budapest], 1799. [2. Kiad.] Reprint. Nyíregyháza, 1998. (<i>Földvári Sándor</i>)	454
Colportage et lecture populaire. Imprimés de large circulation en Europe. XVI ^e –XIX ^e siècles. Paris, 1996. (<i>Monok István</i>)	322
Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel. Kolozsvár, 1997. (<i>Farkas Gábor Farkas</i>)	182
Fenyő István: A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon. Bp. 1997. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	183

Haiman György–Muszka Erszébet–Borsa Gedeon: A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára, 1773. Bp. 1997. (<i>Pavercsik Ilona</i>)	447
Holter, Kurt: Buchkunst – Handschriften – Bibliotheken. Bd. I–II. Linz, 1996. (<i>Vizkelety András</i>)	89
Irinyi József: Német-, Francia- és Angolországi úti jegyzetek. Bp. 1998. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	449
„Az író – vállalkozás.” Németh László. Életrajzi kronológia. I. 1901–1948. II. 1949–1975. Összeáll., előszó, jegyz.: Lakatos István. Bp. 1997–1998. (<i>B. Hajtó Zsófia</i>)	451
Kovaček, Božidar: Tekeljanumske istorije XIX veka. Novi Sad, 1997. (<i>Fried István</i>)	91
Madás Edit–Monok István: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig. Bp. 1998. (<i>P. Vásárhelyi Judit</i>)	442
Maioreescu, Rodica: Cartea veche străină sec. XVI.: Catalog. București, 1996. (<i>Borsa Gedeon</i>)	453
Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. Szerk.: Balázs Mihály, Font Zsuzsa stb. Szeged, 1997. (<i>Varga Imre</i>)	444
Németh Mária: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1919–1922. Bp. 1997. (<i>Somkuti Gabriella</i>)	186
Ötnyelvű könyv- és papirrestaurálási szakszótár. Szerk. Beőthyné Kozocsa Ildikó–Kastaly Beatrix. Bp. 1997. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	85
Postma, Ferenc–van Sluis, Jakob: Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585–1843. Leeuwarden, 1995. (<i>Monok István</i>)	319
Sokolová, Františka: Cyrilské a hlaholské staré tisky v českých knihovnách. Praha, 1997. (<i>Ojtozi Eszter</i>)	188
Szabadfalvi József: Herman Ottó, a parlamenti képviselő 1879–1897. Miskolc, 1996. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	88
Szabó N. József: Magyar kultúra – egyetemes kultúra. Bp. 1988. (-y-y)	452
A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium. Összeáll. Csécs Teréz. Győr, 1998. (<i>Kókay György</i>)	450
Tüskés Gábor: A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai. Bp. 1997. (<i>Kilián István</i>)	82

NÉVMUTATÓ

- Abonyi Lajos (eredeti neve: Márton Ferenc) 368–369
Ábrányi Kornél 95–96, 110
Ábrányi Kornél, id. 96
Ábrányi (Auspitz) Márton 250
Aczél Gábor 311
Adalbert „főúr” 388–390
Addison, Joseph 281
Adlersfeld-Ballestrem 373
Ady Endre 255. 380–381
Ady László 303, 306
Ágai Adolf 368–369
Ágai Béla 165
Agárdi Péter 159
Aggházy Károly 109
Ágoston, Szent 29, 202
Ahmed, I. (török szultán) 298
Ajokay Alinka 407–409
Alarcon, Pedro Antonio de 370
Albrechtné Kunszeri Gabriella 86
Alekszej cárevics 57
Alfonz, II. (estei herceg) 167
Al Gore 274
Allaga Géza 107, 110
Allard, G. 50
Allwood, Jens 178–179
Ama, A[drianus] 24
Almási Balogh Pál 364
Almási Mihály 309
Almási Tihamér 121
Almásy Pál 282
Alszeghy Zsolt 307
Altai Margit 384
Alvarus, Emmanuel 283
Amesius 12
Andai Ernő 384
Andersen, Hans Christian 370
Anderson, Georgius 4
Andrássy Gyula 39
Andreae, Johann Valentin 142
Andreae, S. J. Fockema 19
Andreas, Pannonius 91
Andries, Lise 323
Anson, George 149
Antal Frigyes 217
Antal István 257
Antal János 410
Antal Mihály 155
Apáczai Csere János 11
Apafi Mihály, I. (erdélyi fejedelem) 2, 298, 311
Appleby, J. H. 59
Apponyi Albert 453
Apponyi György 449
Arady Kálmán 149
Aranka György 293–300, 308, 409–411
Arany János 91, 362, 368, 370
Arannyosy Celesztin 36
Arescine, R. 59
Arisztotelész 170
Arnaud, G. d' 22, 24
Arndt, Johan 309
Arnim, Manfred von 86
Arntzenius, Joannes 15
Asbóth János 368–369
Asch Schalom 384
Asper Iunior 329
Aszlányi Károly 376, 380–381, 386
Atala (Kisfaludy Atala) 356
Attila (hun király) 408
Aubertus, Petrus 4
Ausländer (álnév) I. Aszlányi Károly
Auspitz I. Ábrányi Márton
Austen, Jane 353
Axelrad (álnév) I. Andai Ernő

- Babik József 36
 Bacâru, Livia 453
 Bach, Alexander Freiherrn von 362
 Bachorski, Hans-Jürgen 324
 Bacon, Francis 184
 Baconi Baló Menyhért 1
 Baczó Ferenc 36
 Bacsinszky András 78, 80
 Bagó Márton 31
 Baicsi (Bajcsi) János 414
 Bajezid, II. (török szultán) 297
 Bajomi Lázár Endre 48
 Bajza József 450
 Baka Lajos 36
 Balassa Ferencz 289
 Balassa Iván 88
 Balassa József 257
 Balassi Bálint 446
 Balázs, Szent 390
 Balázs János 327, 331–334
 Balázs Mihály 308, 444–447
 Balázs Sándor 368
 Balck, Idzardus 21, 25
 Balck, Uldericus 25
 Balde, Jan Junior 22, 24
 Bálint Gábor 372–387
 Bálintffy Ágoston 201
 Balla Jenő 236
 Balla M. Károly 36
 Balla Mátyás 36
 Balogh Jolán 41
 Balogh Pál I. Almási Balogh Pál
 Balogh Tihamér 121
 Balsarati Vitus János 445
 Balzac, Honoré de 370, 373
 Bán Imre 11
 Bandholtz, Hary Hill 187
 Bánffy György 410
 Bánfi Szilvia 46
 Banner János 88
 Bányai István, 18, 22, 24
 Barabás Endre 258
 Barabás Pál 380–381
 Baran, Olekszander 78
 Baranyi Klára I. Micskei Baranyi Klára
 Barcza József 412, 415
 Bárdos Kornél 390
 Baráth Miklós 114–115
 Bárd Ferenc 111
 Bárdos István 78
 Barkóczy Ferenc 80, 197, 200 317–318
 Barkóczy János 118
 Barna Henrik 242
 Baróti Szabó Dávid 414
 Barrabás Tibor 161, 163
 Barsi Ödön 375
 Bartakovics Béla 28, 39
 Bartók Béla 269, 390
 Bartók István 325–335
 Basilius István 309
 Báthori István, Ecsedi 445
 Báthori Miklós 389
 Báthori Zsigmond (erdélyi fejedelem) 298
 Báthori Endre 39
 Batsányi János 151, 204, 407–409, 451
 Batthyány 185
 Batthyány Arturné 121
 Batthyány Ferenc 443
 Batthyány Lajos 39, 114, 119–120
 Bauer Károly József 196
 Baumgarten Egmond 246
 Baxter, George O. 375
 Bayle, Pierre 48
 Bayros, Franz von 373
 Beatrix (magyar királyné) 41, 171
 Beck Mihály 171
 Beer, Peter 288
 Bekcsics Gusztáv 183
 Beke Margit 78
 Békessy (családnév) I. Hans Habe
 Békessy Imre 252–254
 Bél Mátyás 205, 391
 Béla, II. (magyar király) 310
 Béla, III. (magyar király) 42
 Béládi Miklós 417
 Beliczay Gyula 96
 Bell, Daniel 274
 Bellarmino, Roberto 80
 Bencsics Demeter 148
 Benczur József 340
 Benda Kálmán 18, 166, 300
 Bendász Dániel 81
 Bendász István 80
 Bendeffy László 48
 Benedek, XII. (pápa) 91
 Benedek, XIV. (pápa) 196, 198–199, 201
 Benedek Elek 240, 243, 256
 Benedek Lajos 360

- Benkóczy Emil 26–28
 Benkő Ferencz 3
 Benkő József 300, 308
 Benkő Sámuel 308
 Benőfy Soma 36
 Bentham, Jeremy 184
 Benyák Bernát 345
 Beőthyné Kozocsa Ildikó 85–88
 Beőthy Zsolt 370
 Béranger, Pierre Jean de 370
 Berchthold, Leopold 414–415
 Berde Mária 306
 Berecz Ede 96
 Beregi Béla 243–244
 Beregszászi Pál 414
 Berend T. Iván 264
 Berényi Pál 110
 Berger, Günter 324
 Beringer, Melchior von Königshofen (?)
 143–144
 Berkes Tamás 318–319
 Berkovits Ilona 41–43
 Berlász Jenő 186
 Bernárd, Lamé 196
 Bernát (spalatói érsek) 41–42
 Bernier 50
 Bernsau, Henricus Wilhelmus 15
 Beroaldus 446
 Besold, Christoph 142, 447
 Bessenyei György 194, 197–198, 200,
 397–407, 451
 Bettauer, Hugo 376, 384
 Berzeviczi Sándor 408
 Berzeviczy Albert 171
 Berzsényi Dániel 413
 Bethlen-család 312
 Bethlen Gábor (erdélyi fejedelem) 298–299
 Bethlen István 51, 166–169, 171
 Bethlen János 9
 Bethlen Mihály 7
 Bezdek József 70
 Bezerédj Amália 354
 Bibó Lajos 248–249
 Bidermanus, Jacobus 279
 Bierbrunner 139
 Billisics Márton 201
 Bircher, Martin 447
 Birkás Géza 48
 Birker, Martin 444
 Bíró Márton 196
 Bisztray Gyula 307
 Bitskey István 317–318
 Björnson, Björnsterne (írói név) Björn-
 sterne, Martinius Björnson (teljes név)
 370
 Blandrata, Giorgio 309
 Bleuer Tibor 382
 Bloenstein, Matthias von 51
 Bobrova, E. I. 60
 Bocatius János 136–138
 Boccaccio, Giovanni 324, 373, 446
 Bocskai István (erdélyi fejedelem) 298
 Bod Péter I, 182, 311
 Bodemann, Eduard 55–57
 Bodnár István 258
 Bodó Ákos 36
 Bodor Ádám 303, 305–306
 Bódyné Márkus Rozália 173–178, 208
 Boeles, W. B. S. 13
 Bogár Judit 390–397
 Bohusné Szógyény Antónia 366
 Boineburg 54
 Bojanowsky, Bojanowa 140
 Bojničić, Ivan von 283
 Bollen, Michael 200
 Bonaparte, Lucien 215
 Bonbardus, Michael 279
 Bonfini, Antonio 298, 454
 Bonkáló Sándor 80
 Bor Kálmán 79, 189, 454, 456
 Borghese, Aldobrandini herceg 224
 Borhy Antal 36
 Bory Károlyné I. Hellenbach Karolina
 Born 350
 Bornemisza Anna (fejedelemasszony) 3
 Bornemisza Péter 45, 48
 Borogin, A. V. 59–60
 Boros Klára 293
 Borsa Gedeon 44–48, 180–181, 427, 447–
 449, 453–454
 Borsodi (Frint) László 36
 Borsovai Lengyel Gyula 132
 Borzsák István 278
 Bothmer, Johann Gaspar 282
 Botka Ferenc 416–419
 Botrel, Jean-François 323
 Botzkaj, Stephanus 138
 Boyer, Ferdinand 218

- Bozsicskovics Bazil 79
 Bödeker, Hans Erich 322
 Böhme, Jacob 140–145
 Böitinus 299
 Böning, Holger 173–178, 208
 Börne, Ludwig (írói név) 370
 Bradács János 79
 Braidá, Lodovica 323
 Braun Soma 382
 Braun Tibor 264
 Brázay Emil 255
 Brett-Young 383
 Breugelmans, R. 25
 Brisits Frigyes 307
 Bromfield, Louis 385
 Brontë-nővérek 353
 Broukhusius, Janus 412
 Bruckner, John 140, 143–144
 Bruys, François 282
 Bry, de – nyomdászcsalád 142
 Buchholtz György, id. 391
 Buchholtz György, ifj. 390–397
 Buchholtz Jakab 391
 Buchrucker, Hasso 427
 Bucsánszky (kiadó) 31
 Bud János 301
 Budai Ézsaiás 411
 Buddecke, Werner 140–145
 Bulwer 374
 Burmania, Epo van 23–24
 Burmannus, Franciscus 22, 24
 Burmannus, Johanna Elisabeth 23–24
 Burmannus, Petrus 23–24
 Burns, Robert 369–370
 Bús Fekete László 384
 Busa Margit 75, 234
 Buschmann F. (nyomdász) 101, 107–108,
 111
 Buza László 129
 Buza Sándor 36
 Buzinkai András 2, 6
 Buzinkai Éva 5
 Buzinkai György, 1, 2, 5, 7
 Buzinkai György, ifj. 5
 Buzinkai György, ifj. felesége: Micskei
 Baranyi Klára 5
 Buzinkai Klára 5
 Buzinkai Mihály 1–12
 Buzinkai Mihály felesége: Horváth Mária 2
 Buzinkai Mihály, ifj. 2, 4
 Buzinkai Mihály, ifj. 6–12
 Buzinkai Mihály, III. 10
 Buzinkay Géza 165–166, 300
 Bykova, T. A. 59
 Byron, George Gordon 370
 Caesarius, Ioannes 329
 Calmy, Benjamin 445
 Calvet 225
 Cambaceres (konzul) 227
 Camero, Johannes 4
 Camper, Petrus 15
 Cândia, Virgil 453
 Cannegieter, Hermannus 15–16
 Canisius, Petrus 79
 Canova, Antonio 217, 219–221, 228–229
 Carolus Ambrosius 413
 Catullus, Caius Valerius 408
 Causeus, Michel Angelus 148
 Cetto Benedek 146
 Charteris, Leslie 375–376, 381
 Chartier, Robert 324
 Chartier, Roger 322–324
 Chaudoir, Antonius 16
 Chazár András 414–415
 Cheyney, Peter 375–376
 Chinard, Joseph 213
 Cholnoky Jenő 68
 Chouët, Jacobus 7
 Chouët, Petrus 7
 Christie, Agatha 375–376
 Churchill, Awnsham 50
 Churchill, John 50
 Cicero, Marcus Tullius 275, 282, 389
 Claudius, Matthias 176
 Cloppenburg, Johannes 17–18, 21, 24
 Coccejus, Johannes 11–12, 320
 Comenius, Johannes Amos 140, 334
 Condorcet, Marie Jean Antoine Nicolas de
 Caritet 184
 Conradi, Petrus 15–16
 Constant de Rebecque, Henri Benjamin 184
 Coornhert 313
 Corday, Michel 252
 Corpet, Olivier 322
 Cortrejus, Adamus 282–283
 Coulon, Gulielmus 15, 20, 23–25
 Cousin, Victor 184

- Cox, Leonhard 331
 Crabat 448
 Crane, Joann. Gulielm de 16
 Cristiani, Aloys Gr. 414
 Crodellius, Marcus 331–333
 Crom, P. 18
 Cromwell, Oliver 445
 Crusius, Florian 142
 Culmann, Leonardus Crailsheymensis 330
 Curto, Diogo Ramada 324
 Czakó Elemér 148–149
 Czegle Imre 320
 Czeke Sándor 96
 Cziglédy István 36
 Czigler Mária 86
 Czilky Michael 137
 Czövek Zoltán 428–441
 Czuczor Gergely 155–156
- Csáky 413
 Csáky Albin 168
 Csáky Pál 383
 Csapó Mária I. Vachott Sándorné
 Csapodi Csaba 41–43, 169–170, 264, 302,
 388–390, 442–443
 Csapodiné Gárdonyi Klára 169–170, 302
 Csapodi Lajos 201
 Császár Ferenc 359
 Császtvay Tünde 418
 Csathó István 58
 Csécs Teréz 450–451
 Csécsi, Johannes Junior 18, 21
 Csekonicus Liphay Leona 121
 Csengeri Gyula (álnév) I. Klökner Gyula
 Csengery Antal 185
 Csenki Éva 86
 Csepregi Dániel 36
 Csepregi Zoltán 309
 Cserei Ambrus 345
 Cserei Farkas, id. 293
 Cserey Farkas, ifj. 293–300
 Cserépfalvi Imre 386
 Csergő Bálint I. Kocsi Csergő Bálint
 Csermely 36
 Csetényi József 159, 161–163
 Csóka J. Lajos 90, 397
 Csokonai Vitéz Mihály 294, 382
 Csombor Márton I. Szepsi Csombor Már-
 ton
- Csonka Ferenc 136
 Csontos János 165, 168
 Csóra Karola 418
 Csurgay Árpád 275
 Csurgovics János 78, 81
- Dali János I. Tolnai Dali János
 Dalmady Győző 36, 368
 Dálnoki Lőrinc 309
 Damjanich Jánosné 366
 Danielik János 27
 Dann, Otto 177
 Dante Alighieri 370
 Darabos Pálné 75
 Dares, Phrygius 280
 Daróczy Ferenc 445
 David, Jacques Louis 212, 216–219, 222,
 224, 228–229
 Dávid Ferenc 309
 Dávid Gyula 419
 Dávid Margit I. Gáspárné Dávid Margit
 Davis, Donald G. 53
 Davisson 49
 Deák Ferenc 39
 Debreczeni János P. 21, 24
 Debreczeni János 26
 Debreczeni Kornélia, Sz. 167
 De Camellis 79–80
 Déchy Mór 66
 Decsy Sámuel 150–151, 224
 Deé Nagy Anikó 182–183, 411–415
 Deér József 452
 Degré Alajos 370
 Dekobra, Maurice 384
 Demachy 210
 Dénes Lajos 162
 Denon, Dominique Vivant 218, 222–229
 Dercsényi Dezső 43
 Descartes, René Renatus Cartesius 11, 54,
 206
 [Desericius], Innocentius a Thoma Aquina-
 te 147
 Desericzky József Ince 146
 Desseffy Emil 183
 Dessewffy Aurél 181
 Dessewffy József 279, 407–409, 414
 Deutsch-féle nyomda 109
 Devicséri Gábor 47
 Dezsényi Béla 75–76, 186, 308

- Dézsi Lajos 8, 443
 Dickens, Charles 370
 Dictys Cretensis 280
 Dienes László 187
 Dietze-féle könyomda 100, 111
 Diomédész 333
 Dobrovský, Josef 78, 81
 Dohovits Bazil 78–81
 Dományházi Edit 309, 447
 Dombay Artur 96
 Domokos Lajos 340
 Donatus, Aelius 327–330, 332–333
 Donnersmarck, Lazarus Henkel von 143
 Doré, Gustave 373
 Dormi, Claude 49
 Döblin, Alfred 384
 Döbrendei Gábor 119, 266, 294–295
 Dörnyei Sándor 48, 427
 Draveczy Balázs 255
 Dreiser 382
 Dubovitz István 65–74
 Dugonics András 446
 Du Halde, Jean Baptiste 146
 Duhnovics, Alekszandr 81
 Duka Zólyomi Norbert 48
 Dukai Takách Judit 354
 Dukkón Ágnes 334
 Dumas id. 376
 Dumas 370, 373–374, 376
 Dunkl J. N. 96
 Dunkl Róbert 110
 Durini di Monza 166, 171
 Dușu, Alexandru 323
 Dünnhaupt, Gerhard 143
- Eber, Paul 136
 Eberhard Martens 427
 Eberle, Josef cég 108, 111
 Eckhart Ferenc 187
 Ecsedi István 409
 Edvi Illés Pál 157
 Egyed István 257
 Egri Lukács 312
 Ekardus, Sartor 138
 Eliot, George 353
 Eloy, N. F. J. 49
 Elsmann, Thomas 13, 21
 Emőd Tamás 381
 Emödi Hajós Zsuzsa 382
- Engel Artúr 373
 Engel Éliás Hulda 372
 Engel Pál 260
 Engelhardt, Godofréd 280
 Engelman, Ioannes Iglouiensis 138
 Enyedi György 446
 Enyedi István, id. 311
 Enyedi Sándor 293–300, 409–411
 Enyedy Andor 133
 Eötvös Sándor 295
 Eötvös József 183–185, 265, 370
 Eötvös Károly 35, 89
 Epiktétosz 456
 Erasmus, Desiderius Rotterdamus 309, 331, 447
 Erdélyi Béla 36
 Erdélyi Lajos 36
 Erdész Ádám 419–421
 Erdey-Gruz Tibor 275
 Erdődy Elek 159, 161–164
 Erdődy Gábor 88, 317
 Erdősi 325
 Erney József 109–110
 Ernst Lajos 170
 Erődi Harrach Béla 66
 Eröss Gábor 409–410
 Erzsébet (magyar királynő) 366
 Eschtruth 376
 Esterházy Eleonóra 280–281
 Esterházy János 281
 Esterházy Pál 118, 123–124, 312
 Estreicher, K. 139
 Esze Tamás 133
 Eszterházy Károly 158–159, 317–318
 Ethei Sebők László 26–27, 29, 39
 Etherington, Don 86
 Eugen, Savoyai, herceg 212
 Euripidész 44–48
 Ewers 374, 376
- Faber, Antonius 22, 24
 Fabian, Bernhard 427
 Fabo András 138–139
 Fabó Imra 357
 Fábri Anna 355
 Fabricius Balázs I. Szikszai Fabricius Balázs
 Falk Miksa 356
 Falk Richárd 110

- Fallada, Hans 375–376
 Falusi Mihály 414
 Falvy Zoltán 75
 Fayiné Hentaller Mariska 356–357
 Fargwarson, H. 59
 Fári Irén 88
 Farkas Gábor Farkas 182–183
 Farkas Gyula 88
 Farkas István 246
 Farkas Sándor 104
 Farkasfalvi Farkas Géza 133
 Federmayer István 397
 Fehér Katalin 151–157, 284–293, 336–352
 Fejér György 390
 Fejér Judit 75
 Fejérpataky László 186
 Fejérváry Károly 407
 Felbiger, Johann Ignaz 286–287, 290
 Feldinger Gottfried 357
 Fellegi Viktor 102
 Fellinger, Imogen 110
 Felmer, Martino 298
 Felsmann János 97
 Fémes-Friedmann Ármin 379
 Fentenelle, Bernard 149
 Fenyő István 183–185, 449
 Ferdinánd, I., (magyar király) 297
 Ferdinánd, II. (magyar király) 51
 Ferenc, I. (magyar király) 149–151, 168, 362
 Ferenc István, Lotaringiai, herceg 198
 Ferenczy Gyula 127, 130
 Ferinari (Wildpreter) Kunigunda 8
 Feuchtwanger, Lion 384
 Finkey Ferenc 126, 129
 Finta József 264
 Fitz József 318–319
 Flóra (Majthényi Flóra) 356
 Fockema, S. J. 320
 Fodor András 307
 Fodor Döme 201
 Fodor Ferenc 67
 Fogarasi Pap József 341, 348
 Fogarassy János 78
 Fögel József 171
 Foglár György 80
 Font Szusza 308–310, 444–447
 Fontaine, Laurence 322
 Fonteín, Gysbertus 24
 Forel, August 373
 Forgách fivérek 114
 Forray Júlia I. Nádasdy Lipótné Soborsini Forray Júlia
 Forró Imre 320
 Forró Pál 373, 384
 Forster Stefánia I. Klökner Gyuláné
 Fosse, N. de 50
 Fökövy Lajos 97
 Földes Ede 380
 Földes Ferenc 161
 Földvári Sándor 77–81, 178–179, 454–457
 Fraccaroli 375
 Franck Ádám 309
 Franckenberg, Abraham von 141–144
 Frankovich, Carlo 193
 Frankovith Gergely 315
 Freytag, Gustav 374
 Fried István 91–92, 207
 Friedmann (álnév) I. Forró Pál
 Fridvaldszky-család 138
 Fri(d)valdszky Ferenc 139
 Fri(d)valdszky Imre 138–140
 Fri(d)valdszky Simon 138
 Fri(d)valdszky János 138
 Fri(d)valdszky János, id. 138–140
 Frisnyák Sándor 71
 Friso, Guilielmus Carolus Henricus 22, 24
 Frivaldszky I. Fri(d)valdszky
 Fuchs, Joh. Sam. 414
 Fuchs, Johann 242
 Fues, Fr. 62
 Fukuyama 274
 Funke, F. 60
 Furet, François 208
 Fülöp Áron 235
 Fülöp Attila 251
 Fülöp Géza 76–77, 307–308, 311
 Fülöp István 36
 Gaál Ferenc 97
 Gaál, Ferenc 200
 Gajári Ödön 165
 Gál Andor 162
 Galavics Géza 207
 Galeotto, Marzio 389
 Gálfalvi Ozdi Ferenc 196–200, 204, 318
 Gallen, Johann 47

- Gálos Magda I. Konrádyné
 Gans, Eduard 184
 Gara Zoltán 373
 Garai Manó 251–252
 Garas Klára 207
 Garay János 115
 Garbrecht, F. W. cég 100–101, 111
 Garcin, Jacobus 15–16
 Gáspár Endre 385
 Gáspár Margit 382
 Gáspárné Dávid Margit 384
 Gáspár Zoltán 159–165
 Gassendi 50
 Gastmann Soma 235
 Geissmar, Christoph 141
 Gelei Katona István 8
 Gelléri-Lázár Mária 323
 Genersich János 341
 Genersich Keresztély 341
 Genthon István 41
 Gerard, François Pascal 228
 Geraszimov, I. P. 71
 Gerevich Tibor 43, 168
 Gerézdi Rabán 417–418
 Gergely, Szent 390
 Gergely György (álnév) I. Kner Imre
 Gerje, V. 55–58, 60–61
 Gersmann, Gudrun 323
 Gesztélyi Nagy László 133
 Géza, II. (magyar király) 388–389
 Gibson Lavery (álnév) I. Rejtő Jenő
 Giffheil, Johann Ludwig 141
 Gillissen, Aegidius 15
 Gilly, Carlos 444, 447
 Gizella, Szent (magyar királyné) 42
 Gleim 176
 Glück Gézáné 75
 Glyn, Elinor 376
 Gobbi Henrik 96
 Goebell, Valentinus 14
 Goethe, Johann Wolfgang 370, 457
 Goll család 103–104
 Goll Aladár 103–104
 Goll János 96, 100–103, 111
 Goll Rezső 103
 Gombos Albin Ferenc 389
 Goriupp Aliz (Alice) 151, 416
 Gosztonyi Lajos 162, 164
 Gottfried, Arnold 447
 Gömöri György 320
 Gönczy Lajos 304
 Gönczi Mór 110
 Göndör Ferenc 255
 Görgényi 298
 Graaf, Henk van de 310
 Gracian, Balthasar 149
 Graesse 454
 Grammendorf, Laurentius 142–143
 Grandi 169
 Grassalkovich Antal 147
 Greenhalgh, Michael 208, 221
 Grezsa Ferenc 451
 Grimm 373
 Groot, AArt de 444
 Gross, Julius 44
 Grotius, Hugo 206
 Gruys, J. A. 25
 Grün Ignác 379
 Guarino, da Verona 333
 Guido da Verona 384
 Guilbertus, David 144
 Guilford Karolina 414
 Guizot, François Pierre Guillaume 184
 Gulielmus Amesius 320
 Gulyás József 128, 415
 Gulyás Pál 48, 67, 126, 167, 388
 Gurevic, M. M. 59
 Gutenberg, Johann 39
 Gutkeled nemzetség 42–43
 Gyulai Torda Zsigmond 445
 Gyarmathy Irén 360
 Gyöngyösi (álnév – Sz. K.) I. Gyurkovics Béla
 Györe Pál 295
 György Ferenc 257
 Györi Illés 255
 Györy Vilmos 368
 Gyula, II. (pápa) 91
 Gyulai Ferenc 5
 Gyulai Pál 36, 368
 Gyulay Lajos 119
 Gyulay Pál, Abafáji 407
 Gyurits Mátvás 200
 Gyurkovics Béla 36
 Haan, Ludovico 139
 Habe, Hans 254

- Habermas, Jürgen 177
 Hackl N. Lajos 100
 Hadaly Károly 347
 Hadik Erzsébet 75
 Haiman György 181, 421, 447–449
 Hajtó B. Zsófia 172, 416–418, 451–452
 Halász Gábor 319
 Haliczky András 414
 Hallar József, Hallarkői gróf 347
 Haller Krisztina 294
 Halma, Henricus 20, 22, 25
 Halmi Bódog 245–255
 Halmi István 36
 Halsmayr 313
 Hamel-Bruyninx 128
 Handó György 443
 Hangodi Ágnes 53–61, 165–171, 300–302
 Haraszthy Gyula 186, 318
 Harmathy Attila 260
 Harnisiorum, Iosua 3
 Harnisiorum, Wilhelm 3
 Harpprecht, Stephan Christoph 282
 Harrah József 96
 Harsányi István 6, 126–130, 132
 Harten, Hans-Christian 211
 Hartleben, Konrád Adolf 219
 Hatvani István 340–341
 Havas Géza, K. 160–164
 Havass Rezső 48–50, 65–66
 Haverkamp, J. 24
 Haymo, Halberstadiensis 41
 Heckenast Guzsztáv 62
 Heczig Zoltán 451
 Hébrand, Jean 323
 Hegedűs Géza 382
 Hegedűs Gyula 245
 Hegel, Georg Friedrich Wilhelm 184
 Hegyaljai Kiss Géza 131
 Heim Mátyás 64
 Heine, Heinrich 370
 Heilingsetzer, Georg 89–91
 Hekler Andor 110
 Hellebrant Árpád 138, 320, 416
 Hellenbach Karolina 123
 Heller Ágnes 53
 Hellmuth Helwig 86
 Helmeczy Mihály 413
 Heltai Gáspár 298–299, 309, 315, 317
 Heltai János 6
 Henelius, Nicolaus 282
 Henkel, Nikolaus 332
 Henrik, II. (bajor herceg) 42
 Henrik, III. (francia király) 222
 Henrik, IV. (francia király) 211, 221, 230
 Henszlmann Imre 184
 Hentaller Mariska I. Faylné
 Herczeg Ferenc 165, 255
 Hercegh Kálmán 242, 247
 Herder, Johann Gottfried 156
 Herepei János 8
 Hermann Ottó 88–89
 Hess András 315
 Hess-nyomda 315
 Hessel, Alfred 54
 Hézszer Aurél 67
 Higt, Ernst Willem 23–24
 Hint, Mati 179
 Hobbes, Thomas 206
 Hodinka Antal 456
 Hodossy Béla 133
 Hoeck, Anton von 142
 Hoffhalter-féle műhely 45–46
 Hoffhalter, Rafael 45
 Hoffhalter Rudolf 45, 315
 Hoffman Márton 36
 Hoffmann Gizella 447
 Hoffmann, Johann Georg Wenceslaus von
     195
 Hoffmann Edith 90, 170
 Hoffmann Ottó 251
 Holl Béla 82, 310, 446
 Hollender 382
 Holter, Kurt 89–91
 Hóman Bálint 168, 265, 301–302
 Honour, Hugh 208, 217–218
 Honterus, Johannes 315
 Honti János 319
 Honti Nándor 300
 Hopp Ferenc 67
 Horányi Elek 146, 197, 408
 Horányi György 260
 Horárik János 356
 Horatius, Quintus Flaccus 407–408
 Horbatsch, Ollexa 81
 Horn Melton, James van 193–196
 Hornung József 36
 Hornyánszky Viktor 105
 Horreus, Fredericus (özvegye) 25

- Horthy Miklós 384
 Horváth Cyrill 126
 Horváth Iván 137, 446
 Horváth János 347
 Horváth János (1878–1961) 307, 319
 Horváth József Elek 156
 Horváth Judit 224
 Horváth Márton 338
 Houben, Heinrich H. 66
 Houdon, Jean Antoine 229
 Howard, P. (álnév) I. Rejtő Jenő
 Hubay Jenő 109
 Hubay Károly 109–110
 Huber Gyula 36
 Hubert Gabriella, H. 310, 446
 Hubert, Gerard 218
 Humboldt, Alexander von 66
 Hunfalvy János 65–66
 Hunfalvy Pál 119
 Hungarus (álnév) 241
 Hunyadi János 38
 Huszár Gál 311, 316
 Hurst, Fannie 379–380, 383
 Huxley 382
 Huysen, H. van 55–56
- Iennis, Lucas 447
 Ienisch, Paulus 1
 Ignotus Pál 255, 258
 Illyés Gyula 233–234, 451
 Imre (magyar király) 42
 Infantes, Victor 323
 Ingen, Ferdinand van 141
 Ingres, Jean Auguste Dominique 229
 Ipolyi-Stummer Arnold 454
 Irinyi József 449–450
 Irmédi-Molnár László, 66, 71
 Irmei Ferenc 96
 Irinyi Károly 18
 Isabey 219, 228
 Isák Sándor 295
 Ising, Erika 332
 Isoz Kálmán 95
 Istóczy Győző 235
 István, I., Szent (magyar király) 42–43,
 170–171
 István (dézsi prédikátor) 312
 Ivanics Zsigmond 311
 Ivanov, I. F. 60
- Iványi Sándor 317
 Jakab Elek 150
 Jakó Zsigmond 9, 311, 447
 Jankovic Tódor 340
 Jankovich Gy. 96
 Jankovich Miklós 407, 412, 414
 Jankovics József 7, 308, 444
 János, Szent (Aranyszájú) 167
 Janssens, J. 221
 Jansson, Johann 4, 145
 Janovics András 164
 Janus Pannonius 182
 Járosy Mihály 341
 Jaschik Álmos 86
 Jászberényi Mátyás 4
 Jászberényi Pál 331, 334
 Jékely Zoltán 75
 Jenei Ferenc 393
 Jennis, Lucas 313
 Jeromos, Szent 167
 Joh[anne]s Mihál 138
 Jókai Mór 36, 91, 123, 355, 358, 370
 Josephus Flavius 280
 Jósika Júlia Jósika Miklósné 355, 359
 Jósinczy-család 280
 Jósinczy Lajos 280
 Jordáky Lajos 304
 Jordan James 198
 Joyce, Simon 376, 385
 József, II. (magyar király) 193–194, 197,
 202, 205, 284–293, 336–352, 397–407
 József főherceg 108
 József nádor 214
 József Attila 159
 Jöcher, Christian Gottlieb 48
 Juhász Gyula 166
 Juhász István 9
 Juhász László 326
 Jurcsik Erzsébet 86
 Jussuf ben Zia bej (álnév) 249–250
- Kabdebó Tamás 267
 Kacziány Géza 109
 Kálmán László 260
 Kálmáncsehi Márton 316
 Kálniczky Gyula 128
 Kálnoki Izidor 300
 Kálvin János 127–128
 Kammermayer Károly 99, 102

- Kánya-család 356
 Kánya Emília I. Szegfi Mórné
 Kánya Pál 353, 356, 369
 Kapitány Zsigmond 36
 Kapronczai György 5
 Karacs Teréz 354, 367
 Karácsonyi Marczibányi Mária 121
 Kardos Éva 75
 Karinthy Frigyes 375–376, 384
 Kármán József 354
 Károly, VI. (német császár) 197
 Károlyi György 118
 Károlyi István 39, 118, 181
 Károlyi Lajos 119
 Kassák Lajos 188
 Kassay Sándor 128
 Kastaly Beatrix 85–88
 Kästner, Erich 374–375
 Kaszaniczki Ádám 201
 Kásztel András 160–164
 Kathona Géza 320
 Katona Jenő 257
 Katinszky Gyula 26
 Kaunitz, Wenzel Anton 196
 Kazár Emil 368
 Kazinczy Ferenc 119, 204, 214, 219, 287,
 289–290, 294, 325, 411–415
 Kayser, Sebastianus 146
 Keil, Ernő (könyvkiadó) 61–62
 Keil, Heinrich 329
 Kekedi György 298
 Kéki Béla 308
 Kelemen Márton 413
 Kellermann, Bernhard 384
 Kemenczei Tibor 88
 Kemény G. Gábor 417
 Kemény Lajos 47
 Kemény Sámuel 122–123
 Kemény Zsigmond 27, 113–114, 116,
 121–122
 Kempelen Béla 280–281, 283
 Kempis Tamás 449
 Kenedi Géza 165
 Kengyel Lajos 295
 Kennedy Betty 86
 Kenyeres Ágnes 171
 Kenyeres József 201
 Kepes Gyula 66
 Kepler, Johannes 142
 Kereskényi Ádám 145–146
 Keresztury Dezső 277–278, 307
 Kereszty István 97, 234
 Kertiza Máté Ferenc 200–201
 Kéry Gyula 110
 Kese Attila 303
 Keserű Bálint 13–25, 145, 308, 311, 313,
 320, 442, 444–447
 Keserű Gizella 308, 444–447
 Késmárky Árpád 110
 Kéthly Anna 161, 163
 Keve András 88
 Keviczky László 261
 Kézy 413
 Kiefer Ferenc 179
 Kilián István 82–85
 Kinckel, Erasmus 145
 Király Péter 77–78
 Kirchner, Joachim 174
 Kirchweger, Peter 254
 Kis B. Attila 446
 Kiséry László 71
 Kiss 139
 Kiss, Antonius 201
 Kiss Dezső 71
 Kiss István (irod. tört.) 378
 Kiss István (könyvkereskedő) 410
 Kiss Sámuel 154
 Kiszely Olivér 75
 Klaniczay Gábor 427
 Klaniczay Tibor 326, 391, 393, 416–417,
 442
 Klebelsberg Kuno 166, 168, 170–171, 265,
 301–302, 452
 Kleber 225
 Klein Ágnes 264
 Klein Jenő 379
 Klesch Kristóf 309
 Klimó György 350
 Klingenstein, Grete 193
 Klobusiczky, Petrus 413
 Kloger István 242
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 176
 Klökner Ede 110
 Klökner Gyula 96, 107–108, 111
 Klökner Gyuláné Forster Stefánia 108
 Klöss Jakab 315
 Knaisz, Michael 146
 Kner Albert 421

- Kner Erzsébet 419–421
 Kner Imre 382, 420
 Kner Izidor 419–420
 Kobak Antal 36
 Kóbor Tamás 165
 Kocsi Csergő Bálint 128
 Kocsi Cs[ergő] István 14
 Koczmár György 201
 Kodály Zoltán 390
 Kohn (Kohut) Rivadar 240–241
 Kókay György 61–63, 75–76, 149–151,
 165–166, 193–206, 208, 292, 300, 307–
 308, 317–318, 318–319, 417, 450–451,
 452–453
 Kollár, Ján 446
 Kollár Ádám 182
 Koller Ignác 196–198, 318
 Kollin Ferenc 385
 Kollonich Lipót 79
 Kollonitz László 148
 Kolpaszky István 103–104
 Kolta János 71
 Komelova, G. N. 56
 Komjáti Ábrahám 412
 Komjáthy Benedek 128
 Komjáthy Miklósné 200
 Koncz Ákos 27
 Koncz József 1, 5–7, 9–10
 Koncz Sándor 18
 Kónya Sándor 18
 Konrádné Gálos Magda 255
 Kopernikusz (Kopernik Mikolaj) 39
 Kopijevszkij, Ilja 60
 Kopitar 81
 Koppi (József) Károly 146–147, 347, 407
 Korbuly József 36
 Korcsmáros Nándor 384
 Korláth István 298
 Kornis Gyula 285, 336–337, 452
 Korpás Emil 71
 Kósa János 160–164
 Kósa László 88
 Kosáry Domokos 193, 292, 355, 427,
 452
 Kosciuskó, Tádé 39
 Kossuth Ferenc 236
 Kossuth Lajos 31, 63, 75, 89, 157–159,
 183–185, 450
 Kostić, Laza 92
 Kovaček, Božidar 91–92
 Kovachich Márton György 292, 345
 Kovács, Elisabeth 193
 Kovács Gyárfás 36
 Kovács János 327–328, 334
 Kovács József 393
 Kovács Magda 449
 Kovács Mihály 37
 V. Kovács Sándor 417
 Kovacsóczy Mihály 233
 Kovárcz Emil 97
 Kovásznai Tóth Sándor 182, 341
 Kováts József 149
 Kozma Andor 165
 Kozma Irenaeus 201
 Kozma Mihály 445
 Kozocsa Ildikó I. Beöthyné
 Kozocsa Sándor 416, 419
 Kőhalmi Béla 162, 187
 Kőhegyi Mihály 88–89, 183–185, 308–
 313, 449–450
 Köleséri Sámuel 311
 Kölln Gyula 36
 Königshofen, Melchior Baringer von 143–
 144
 Köpeczi Béla 48, 208, 264
 Körmendi B. Péter 445
 Körmendy Kinga 41
 Körözszy Béla 245
 Köszegehy Géza 97
 Krafft-Ebing 373
 Krammer Ferenc 347, 349
 Kreil Antal 348
 Kriechel, Hans 86
 Kronstein Gábor 260
 Krúdy Gyula 250, 300
 Krull, Wilhelm 427
 Kuharkov, N. N. 59
 Kuhn, Hilde 86
 Kulcsár Ernő 36
 Kuliffay Isabella 110
 Kun Béla 255
 Kuncze Leó 388
 Kunossy Vilmos 110–111
 Kunszeri Gabriella I. Albrechtné
 Kuprin, Alekszandr Ivanovics 373, 376
 Kurtzbek József 341
 Kutka, Ioann 77–81, 455–457
 Kutschera, Anton 254

- Kutschera József 110
 Kürthy Emil 360
 Kürti Pál 209

 Laczkó, Mihály 78–79
 Lajos, X. (francia király) 230
 Lajos, XIV. (francia király) 208, 222
 Lajos, XVI. (francia király) 209–210, 214, 220
 Lajos, XVIII. (francia király) 214, 230
 Lakatos Éva 75, 233–259
 Lakatos István 451–452
 Lamartine, Alphonse Marie Louis 184, 370
 Lambergen, Tiberius 15
 Lambrecht Kálmán 88
 Lampe, Friedrich Adolf 1, 18, 22, 24
 Lampertus 390
 Landerer-nyomda 195
 Láng István 264
 Langer Viktor 100–102, 110
 Lángh Ignác 118
 Lani György 309
 Lankhorst, Otto 322
 Lányi András 376, 381
 Lányi Illés 139
 Laskai Osváth 180
 László, I., Szent (magyar király) 38, 310
 László Dezső 303, 305–306
 László István 36
 Latzkovits Miklós 446
 Lauristin, Marju 178–179
 Lázár Andor 258
 Lázár Kálmán 368–369
 Lebedeva, I. N. 59
 Leeuwenhoek, Antony van 54
 Leffen, Petrus 17, 21, 24–25
 Lehne, E. Werner 373–374
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 53–61
 Leiningen-Westerburg, K. E. 283
 Lekly Gyula 97
 Lengyel András 64–65, 159–165
 Lengyel Miklós 27
 Lengyel Zoltán 236
 Lennep, Joannes Danielus 15
 Leonardo da Vinci 220
 Lerchemberg, Georgius Fleisch von 51
 Lerchenfeld-Prennberg, Franz Ludwig Anton 282

 Lerminier, Eugène 184
 Lessing, Gotthold Ephraim 176
 Lessing, V. F. 56
 Lévay József 127, 368–369
 Levin, Izrael 289
 Levinson, L. 56
 Lille, Christianus Everhardus de 15–16, 20, 24
 Lily, William 330–331
 Lipót, I. (magyar király) 297
 Lipót, II. (magyar király) 214
 Liptay Zsigmond 279
 Liphay Leona I. Csekonics Liphay Leona
 Livingstone, David 370
 Lizanec, Petro 81
 Locke, John 206
 Lojkó Mihály 26
 Lomars, Henricus Dionysius 24–25
 London, Jack 373
 Long, I. le 18
 Longfellow, Henry Wadsworth 370
 Lónyai Gábor 413
 Lóránt György 242
 Lorántffy Zsuzsanna (fejedelemsasszony) 128
 Loré, Wilhelmus 24
 Lorre, Charles (álnév) I. Nagy Károly
 Losonczy László 120–121
 Lovassy László 184
 Lubbertus, Sibrendus 13, 321, 445
 Lucas 138
 Luga László 26–40
 Lukács, Szent (evangelista) 303
 Lukács Gábor 48
 Lukács György 307
 Lukács László 146
 Lukács Móric 184
 Lundt, Bea 324
 Luppov, S. P. 58–60
 Lupulus, Sigismundus 333
 Lussan, Marguerite de 181
 Luther Márton 13, 393
 Lutskey Mihály 78–79, 81
 Luzac, Johannes 25
 Luzac, Stephanus 22–24
 Lüsebrink, Hans-Jürgen 322–324

 Macarius József 445
 Macaulay, Thomas Babington 184

- Maccovius, Johannes 320–321
 Mac-Culloch 184
 McKitterick, David 322
 Madách Imre 91, 185
 Madarasi János 1, 3
 Madas Edit 442–444
 Nádl Ferenc 266
 Magyar László András 48–53
 Magyari Ernő 36
 Magyary Kossa Gyula 51
 Magyary Zoltán 265
 Maier, Micael 313
 Maioreseu, Rodica 453–454
 Major Róbert 160–164
 Makkai Sándor 128
 Makonius, M. Johannes 21, 24
 Malvina (álnév) l. Tarnóczy Malvina
 Mandello Ignác 360
 Mandl Bernát 288
 Mánes József 348
 Manger, Samuel Henricus 15–16
 Marat, Jean Paul 212, 214
 Marczibányi Mária l. Karácsonyi Marczibányi Mária
 Maresius 12
 Mária, Szűz 195, 203, 225–226, 339
 Mária Anna (főhercegnő) 350
 Mária Lujza (Napóleon felesége) 219
 Mária Terézia (magyar királynő) 79–81, 193, 197–198, 284, 286, 298, 348, 350–351
 Marin 224
 Mariotte Edma 280
 Marivaux, [Pierre Carlet de Chamblain de] 280
 Marjanucz László 64
 Markovits Mátyás 347
 Markow, Walter 208
 Márkus György 53
 Márkus Rozália l. Bódyné Márkus Rozália
 Maros Donka 214
 Marosi Ernő 207
 Marosi Sándor 66
 Martialis, Marcus Valerius 147
 Martini 347
 Martinius, Samuel 21, 24
 Márton Ferenc 369
 Márton Ferenc l. Abonyi Lajos
 Márton György l. Kovachich Márton György
 Marton János 128, 132, 134
 Martosi Mórocz János 239
 Marx, Karl 274, 384
 Masnicus Tóbiás 309
 Máté, Szent (apostol) 199
 Máté Iván 161
 Máté Károly 385
 Máté László 246
 Matthaei, Melchior 136
 Mattheides, Samuel 138
 Mathias mester 90
 Mátyás Ernő 132
 Mátyás, Hunyadi I., (magyar király) 39, 41, 91, 170–171, 389
 Mátyás János 201
 Matvejev, A. A. 56
 Maurer, Joseph 79
 Mayerhofer Antal 454
 Mazal, Otto 86
 Mazarin, Jules 49
 Mednyánszky Alajos 152–156
 Mednyánszky Ferenc László 148
 Medve Zoltán 78
 Megyeri Károly 97
 Megyery Sári 380
 Mehmed, basa 298
 Mehmed, Effendi 298
 Mehmed, IV., (török szultán) 297, 414
 Meijer, Th. J. 19, 320
 Meisner, Wolfgang 4
 Melanchton, Philipp 332–333, 445
 Melich János 186–188
 Mellen, Jacobus 146
 Mendelssohn, Moses 176
 Menlius, Johannes 315
 Mercier, Louis Sebastien 209–212, 214
 Merian, Matthaeus 142
 Mersenne 142
 Messerli, Alfred 323
 Mészáros István 390
 Mészáros Viktor 104, 106–107
 Metternich-Winneburg, Clemens Wenzel Lothar 62
 Meybusch, Gerhardt 283
 Meyer, Laurentius 16
 Mezey László 43, 308, 442
 Michael de Hungaria 180–181
 Michaud, Claude 193, 198

- Micskei Baranyi Klára 1. ifj. Buzinkai
     György felesége
 Migazzi (bíboros) 195, 198
 Mikecz Ödön 258
 Mikes Kelemen 159
 Miklós László 153–154
 Mikszáth Kálmán 165, 370
 Milassin Vilmos 361–362
 Mill, John Stuart 184
 Milliot, Vincent 323
 Milojević, Borivoje Z. 71
 Mink Mária 260
 Miron 226
 Miskolci Csulyak István 6
 Miskey Pál 78
 Misztótfalusi Kis Miklós 445
 Mix, York-Gothart 323
 Moepps, Emmy 173–178
 Moessner, Gustav 86
 Mohl Adolf 147
 Moibanus, Abrosius 330
 Mokos Gyula 139
 Molnár Albert 1. Szenci Molnár Albert
 Molnár Ferenc 255, 262
 Molnár János (pap) 350
 Molnár János 1. Szenci Molnár János
 Molnár János 7–9
 Molnár József 36, 326
 Molnár László 246
 Mommsen, Theodor 329
 Monok István 311–312, 319–322, 322–
     324, 442–444, 447
 Monostori Imre 451
 Montaigne, Michel Eyquem de 275
 Mónus Ervin 160–164
 More, Thomas 331
 Móricz Zsigmond 255
 Morin, Jean Baptiste 48–53
 Mortier, Roland 217
 Mout, Nicolette 447
 Mozart, Wolfgang Amadeus 81
 Mózes (ószövetségi) 312
 Mózes András 303–304, 306
 Mózes Huba 303–306
 Mulder, Johannes 21, 24
 Murányi Lajos 362
 Murányi Gábor 165–166, 300
 Muratori, Lodovico Antonio 193–206, 317–
     318
 Murdock, Graeme 445
 Mussinger 51
 Mussolini, Benito 167–169
 Muszka Erzsébet 447–449
 Muys, Wyerus Guilielmus 24
 Müller-család 374, 377, 381
 Müller Dávid 372, 382–385
 Müller Dávidné 373
 Müller Károly (nyomdász) 96–97
 Müller Mór 372
 Müller Pál 372–373, 381, 385–387
 Münster, Johann Friedrich 141
 Münszter Károly 1. Müller Károly

 Nadas Sándor 255
 Nadasdy Ferenc 334
 Nadasdy Lipótné Soborsini Forray Júlia
     121, 123
 Nadasdy Tamás 123, 334
 Nádasi János 82–85, 145
 Nádor-cég 96
 Nádor Jenő 164
 Nagy Ferenc 414
 Nagy Iván 148, 279–280, 283
 Nagy József 414
 Nagy Júlia 125–135
 Nagy Károly 375, 383
 Nagy Mihály 279
 Nagy Miklós 417
 Nagy Miklós Mihály 65–74
 Nagy Pál 219
 Nagy Sámuel 203
 Nagy Sándor 36
 Nagydiósi Gézáné 75
 Nagymihályi Gergely 18
 Nalátzi György 298
 Nalátzi István 298
 Napóleon, Bonaparte, I. (francia császár)
     207–232, 319
 Náray-Szabó Gábor 261
 Nassau-Senior 184
 Nast, Clara 373
 Nelson, Horatio, Viscount (angol admirális)
     223
 Nemes György 75
 Nemes László 252
 Németh G. Béla 355
 Németh József 451
 Németh László 451–452

- Németh Mária 186–188
 Németh S. Katalin 314–317, 334, 426–427, 447
 Neumier Ede 98
 Neure 50
 Neveux, François Marie 225
 Newton, Isaac 54
 Ney Ferenc 115
 Niceron, Jean Pierre 48–50
 Nicletius Sámuel 309
 Niczky István 281
 Niczky Pál 201
 Niederhauser Emil 57, 59
 Nies, Fritz 323
 Noël, Franciscus 146
 Nógrádi Mátyás 1
 Nunkovits György 200–201
 Nunkovits János 200
 Nussbächer, Gernot 44–47

 Nyulasy Antal 36

 Ojtozi Eszter 145–149, 188–189, 279–283
 Okolicsányi Pál 283
 Oláh Károly 97
 Ollé Henrik 201
 Olivier, Heinrich 231
 Oltványi Ambrus 417
 Orczy család 407
 Orczy József 297
 Orczy Lőrinc 397, 407
 Origenes 41
 Orlova, L. N. 60
 Ortutay Gyula 390
 Osztovits Ágnes 260
 Osztrokocsi Fóris Ferenc 148
 Ouwens, Guilielmus 15–16
 Ovidius, Publius Naso 407

 Örvös Péter 444–447
 Órzi József 36
 Ötvös Péter 308

 Paintner Mihály Antal 147
 Pajeken, Friedrich 373
 Pajorin Klára 326
 Pákh Albert 356, 358–359
 Pál, Szent 80
 Pál, Szent (apostol) 199, 226
 Pál, Szent (nolai) 202
 Pál Imre 146
 Pál József 221
 Páldy (Székely) István 311
 Pálffy Albert 370
 Pálffy János 294
 Pálffy Károly 150
 Pallós Pál 248
 Pályi Jenő 380, 382
 Palmer, Nigel F. 332
 Pangl Ferenc 382
 Pap József 409–410
 Pap József I. Fogarasi Pap József
 Pápai Páriz Ferenc 311
 Pápesch Mátyás 147
 Papp Júlia 207–232
 Paracelsus, Theophrastus 50–51, 313
 Pareus, Davis 6
 Pascal, Blaise 54
 Pasteur, Louis 38
 Patachich Ádám 197
 Pataki István 4
 Pater, Lucas 22, 24
 Pavercsik Ilona 447–449
 Payer Gyula 66
 Pázmány Péter 85
 Péczeli József 293
 Pécseli Király Imre 393
 Pécsi Márton 71
 Pekarskij, P. P. 59, 61
 Perczel Mórné 366
 Perényi József 78
 Perényi Mihály 312
 Perger Péter 428–441
 Perich János 201
 Perlaki Dávid 343
 Permeier, Johann 141–144
 Peschka Vilmos 171
 Pestalozzi, Johann Heinrich 157
 Pester, Martin 233
 Petelei Husz István 9
 Péter, Szent (apostol) 226
 Péter László 88, 137
 Péter, I., Nagy (oroszcár) 53–61, 225
 Péter Katalin 334
 Petersen, Johann Wilhelm 445
 Péterfy Gyula 245, 251
 Petheó József 36
 Pethes Dávid 409–410

- Petőfi Sándor 91, 171, 233, 357
 Petőfiné Szendrey Júlia 355
 Petrarca (írói név) 370
 Petrik Géza 195
 Petrikás Mór 36
 Petrovics Elek 300–302
 Pettingerin, Anna von 51
 Phocas 329
 Pichler, Vitus 148
 Pick Gábor Ignác 239
 Pinte Kovics 115
 Pintér Márta Zsuzsanna 391
 Piotrovskij, B. B. 59
 Pirnát Antal 326
 Pitigrilli 376
 Pjotr, Franz Lefort 56, 59
 Podmaniczky Frigyes 91, 119
 Pogány Ö. Gábor 161–162
 Pogány György 180–181
 Pokoly József 11, 305
 Pomogáts Béla 417
 Poór János 208
 Pop Mihály (később i.: Luts kay Mihály)
 Poprády Géza 455
 Pósa Lajos 36
 Pósa János 2, 5, 11
 Postma, Ferenc 13–25, 312, 319–322, 445
 Póth István 91
 Pozsgay Imre 264
 Prager Jenő 385
 Prager Lincolns (kiadó) 385–386
 Pray György 146
 Preisinger József 97
 Preuss, Johann 447
 Priscianus 329–330, 333
 Pritanio, Lamindo (álnév) I. Muratori
 Prónay 413
 Prónay Gábor 340
 Prottmann 360
 Prunius, Heinrich 141
 Pufendorf, Samuel 206
 Puff, Helmut 332
 Pulszky Ferenc 168, 183–184
 Pyrker János László 26, 28, 200

 Rác Lajos 126, 128–132
 Rác Pali (prímás) 105
 Ráday Gedeon 119, 202–205
 Radácsy György 126–127, 129–130, 132
 Radeczki Bálint 309
 Radnich Imre 149
 Radó Ernő 249
 Radó István 379
 Radó Sándor 70–71
 Raffaelli R. Rafaela Nővér 392
 Raffaello di Giovanni Santi 220, 222–224
 Rajtič, Jovan 189
 Rákóczi Ferenc, I. (erdélyi fejedelem) 298
 Rákóczi Ferenc, II. (erdélyi fejedelem) 133
 Rákóczi György, I. (erdélyi fejedelem) 8
 Rákóczi György II. (erdélyi fejedelem) 182,
 297–298
 Rákóczi Katalin 427
 Rakovszky Iván 165
 Rapius, Renatus 146
 Ratelband, Johannes 15–16
 Ráth György 87
 Reberics Imre 97
 Redinger, Johann Jakob 447
 Rédl Béla 123
 Reich (álnév) I. Korcsmáros Nándor
 Reichardt, Rolf 323
 Reiser Antal 309
 Reiter, Huda lrich 51
 Reitzer Bla 162–164
 Rejtő István 264, 417
 Rejtő Jenő 375–376, 381–382
 René, Geoffroy 377
 Rényi Dezső 98, 106
 Répássy János 36
 Repcsányi 40
 Retofortus, Samuel 4
 Révai József 350
 Révai Miklós 194, 200, 204, 397–407
 Révész Béla 380, 384
 Révész Kálmán 127, 131
 Rezik János 138–140
 Rhamba, Johann 140
 Riba István 260
 Ricardo, David 184
 Richelieu, Armand-Jean du Plessis de 49,
 230
 Ricordi G. cég 111
 Ries István 160–161, 163
 Riszner József 97
 Ritter Aladár 378
 Ritter, Karl 66
 Ritoókné Szalai Ágnes 445

- Roberts, Fred 375–376
 Roberts, Matt T. 86
 Rodriguez, E. A. (álnév) I. Barsi Ödön
 Roger (szicíliai király) 388
 Rohonyi György 446
 Rohoska József 125
 Rohonyi Zoltán 294
 Roland 229
 Romano, Giulio 223
 Rómer Flóris 165
 Róna Lajos 165, 300
 Rónai Mihály András 164
 Rosdy Tamás 260
 Rosnyai Dávid 299
 Roth Benjámín (álnév) I. Révész Béla
 Rousseau, Jean-Jacques 214
 Rózsa György 260–278, 422–426
 Rózsavölgyi kiadó 381
 Rózsavölgyi Gyula 95–96, 102, 110–111
 Rozsondai Marianne 85–88
 Royer nyomda 197
 Röder C. G. (hangjegymetsző) 100, 111
 Röell, Hermann Alexander 320–321
 Rubens, Pieter Pauwel 225, 228
 Rubinyi Mózes 328–329
 Rudlovszák, Olena 78
 Rudolf trónörökös 39
 Rudolf, I. (császár) 51
 Ruffay Pál 36
 Ruland, Iohannes David 51
 Ruland, Martin 51
 Ruvarac, Kosta 92

 Saccus, Johannes 143
 Sáfrán Györgyi 89
 Ságk József 95–100
 Sainclair (matematikus) 49
 Sajósy Alajos 37
 Salakta Jenőné 451
 Salga Attila 80
 Samassa József 158
 Sambucus, Joannes 454
 Sand, George 353, 370
 Sándor István 207, 224
 Sannazarius, Jacobus 147
 Sarbak Gábor 76–77
 Sárffy Elek 36
 Sárík Géza 379
 Sárík Gyula 379

 Sárkány Oszkár 318–319
 Sárosi Ferenc 97
 Sauterus 138
 Savoyai Jenő I. Eugen, Savoyai, herceg
 Schaaf, Carolus 181
 Schadewitz, Salomon 5
 Schäffer István 249
 Schaffer Sz. Andrea 447
 Schaffrath Lipót 345
 Scharpis, Iohannes 7
 Schatz, Elena-Maria 453
 Schedius Lajos 411
 Scheidius, Joann Philippus 16
 Schlegel-Schelling, Caroline 354
 Schleinitz, H. C. F. von 58
 Schlenker és Kovács nyomda 97
 Schlesinger-féle nyomda 105–106
 Schneuber, Tóbia 141
 Schloss (zeneműkereskedő) 107–108
 Schmidt, G. 90
 Schmidt Tódor 97
 Schoeber János 289
 Schonebeek, A. (rézmetsző) 58
 Schonatus-dinasztia 321
 Schrader, Alida Beata 23–24
 Schrader, Joannes 15–16, 23–24
 Schroder, Gerrardus 22, 24
 Schröckl, Matthias 349
 Schultens, Albertus 20, 24
 Schumacher, J. 59
 Schunda J. 111
 Schunda Vencel József 108
 Schupanzigh, Andreas Friderich 197, 203–204
 Schwandtner, Johann G. 205
 Schwartner Márton 341
 Schwartz, Christianus Wilhelmus 14, 20, 24
 Schwartz, Wilhelm 142–144
 Schwarz Jenő 245
 Scott, Walter, 370, 374
 Scultetus, Abraham 312, 445
 Sebeok, Thomas 325
 Sebestyén Árpád 330
 Sebestyén Géza 186
 Sebők Árpád 36
 Sebők László (álneve: Nótárius) 26, 28–29
 Seckendorf 309

- Sedlnitzky (pesti kém) 63
 Segesváry Viktor 203
 Seldnerianus, Michael 137
 Sellei Schwartz Gyula 97
 Séllyei Nagy Ignác 196
 Semsey Andor, gr. 169
 Serly Lajos 97
 Servetus, Michael 183
 Servius 329–330
 S' Gravesande, Guilielmus Jacobus 280
 Sidorov, A. A. 60
 Siebmacher 313
 Sikorskij, N. M. 60
 Simon Imola 86
 Simon Melinda 1–12
 Simoni Márton 4
 Simonides János 309
 Simli Mariska 250–251
 Simonovitsné Beke Anna 53–55, 58
 Simor János 37
 Sina Simon 118
 Sinapius 139
 Sincal, Gheorghe 290
 Sinclair Lewis 379, 385
 Sinclair, Upton 376, 383–386
 Singer és Wolfner (könyvkiadó) 381
 Sinka Erzsébet 417
 Sipos Anna Magdolna 65–74
 Sipos Antal 97
 Sipos Gábor 445
 Sipos Júlia 260
 Sivampel József 26–27
 Skerlecz Miklós 340
 Slevogt, Paul 139
 Sluis, D.v.d. 25
 Sluis, Leovardiae D.v.d. 21
 Smend, Gottfried 140
 Snijders, G. 18
 Sokolová, Františka 188–189
 Solt Andor 417
 Solymosi Frigyes 260
 Solymossy Eszter 35
 Súlyom Jenő 234
 Somkuti Gabriella 157, 186–188
 Somlyó Béla 252
 Sommervogel, Carlos 146–147
 Somodi Elek 201
 Somosi Petkó János 4
 Sonnenfels 347
 Soretits Mihály 347
 Spaits István 350–351
 Sparfvenfelt, J. G. von 56
 Spinoza, Baruch (Benedict) de 54
 Spitz, Ernst 253
 Spizel, Gottlieb 309
 Staël, Madame de 217, 353
 Stalus, Georg[ius] 138
 Stancsics Mihály I. Táncsics Mihály
 Starhemberg József 181
 Stauder Mária 418
 Stech Alajos 148
 Steele, Richard 281
 Steiner (álnév) I. Zsolt Béla
 Steiner-Prag, Hugo 420
 Steller Tamás 309
 Stelzer, Winfried 89–91
 Stemmel Ödön 372, 383
 Stolberg 176
 Stoll Béla 393, 417
 Stone, G. 77
 Streng, Jacobus van der 22, 24
 Streng, Maria Elisabeth van der 22–24
 Sue, Eugène 374
 Suger (apát) 230
 Sulán Béla 319
 Sulpitius 331
 Summa, Tarja 179
 Supka Géza 379, 382
 Susich Károly 454
 Swarzenski 43
 Sylvester (Erdösi) János 123, 325–335
 Szabadfalvi József 88–89
 Szablik István 345
 Szabó T. Ádám 320
 Szabó Anzelm 201
 Szabó Attila 53
 Szabó Béla 249
 Szabó Dávid 414
 Szabó N. Ferenc 97
 Szabó Flóris 147
 Szabó György 416–417
 Szabó Hunyadi Ferenc 18
 Szabó József 66
 Szabó N. József 452–453
 Szabó S. József 128
 Szabó Károly 19, 122–123, 138, 320
 Szabó Lőrinc 133

- Szabó Miklós 320
 Szabó Richárd 356, 359
 Szabolcsi Hedvig 207
 Szacsvey Sándor 149–151, 286, 291, 341
 Szádeczky Béla 2, 5
 Szaffner Emilia 353–371
 Szakács Andor 245
 Szakály Ferenc 312, 447
 Szalai Ágnes I. Ritoókné Szalai Ágnes
 Szalai Sándor 307
 Szalay Károly 375–376
 Szalay László 183–185
 Szántó József 67
 Szántó Konrád 194
 Szántó Tibor 277
 Szász János 297
 Szász Juliánna, ifj. Szász Károly nővére
 367
 Szász Károly 265
 Szász Károly, ifj. 368–369
 Szathmári Mihály 18, 22–24
 P. Szathmáry Károly 368
 Szauder József 193, 196–198, 200, 318
 Széchényi Ferenc 204
 Széchenyi István 39, 113, 133, 266
 Széchenyi Pál 118
 Széchy Ágoston Imre 157
 Széchy Tamás 137–138
 Szecskó Károly 26–40, 157–159, 165
 Szegedi Lajos 312
 Szegfi Mór 360–361, 367–369
 Szegfi Mórné Kánya Emília 353–371
 Szegő Béla 243
 Szegő Jenő 111
 Szegő Lipót 243–244
 Székács József 356
 Székely Sándor 88
 Székely Zoltán 451
 Szekeres Margit 75
 Szekfű Gyula 183, 265
 Szelényi Béla 104
 Szelestei Nagy László 136–138, 309, 391,
 397–407
 Szelle Béla 113–124
 Szemere Bartalan 361, 369
 Szemere Pál 129, 414
 Szenci Molnár Albert 8–9, 11, 311, 443
 Szenci Molnár János 8
 Szendrey Júlia I. Petőfiné
 Szendrő (álnév) B. Török Bódog 36
 Szentágothai János 275
 Szentgyörgy Imre 308
 Szentgyörgyi Imre 413
 Szentimrei Mihály 129
 Szentmihályi János 419
 Szentiványi Dezső 79
 Szentpéteri János 1
 Szepsi Csombor Márton 445
 Szepsi L[áni] Mihály 4
 Szerb Antal 269
 Szerb Antalné 418
 Szetyei Nagy Károly, ifj. 97
 Szigethi Gyula Mihály 154
 Szikszai Fabricius Balázs 445
 Szilády Áron 2, 320
 Szilágyi Ferenc 214
 Szilágyi Sándor 2
 Szini Gyula 373
 Szini Károly 238–239
 Szinnyei Ferenc 361
 Szinnyei Gerzson 411
 Szinnyei Gerzson 127, 129
 Szinnyei József, id. 75, 416
 Szinnyei József 27–28, 125, 138–139,
 146–149, 196–197, 236, 239, 241,
 280–281, 283, 353, 357
 Szirtes Andor 160–164
 Szlabey Györgyi 86
 Szokoly Viktor 360, 368
 Szolnoki István 161–164
 Szombati Pál 7, 10
 Szögyény Antónia I. Bohusné Szögyény
 Antónia
 Szöllösi Henrik 161–163
 Szöllösi János 1
 Szőnyi Nagy István 445
 Szörényi László 325, 445–446
 Szpoliarich György 283
 Szrubián Dezső 380–381
 Sztáray Albert 280–281
 Sztáray Eleonóra 181
 Sztáray János Fülöp 279
 Sztáray Mihály 281
 Sztankovits Ödön 66–67
 Sztérényi József 300–301
 Sztójanovics Jenő 98–100
 Sztranyovszky Sándor 248
 Sztripszky Hiador 456

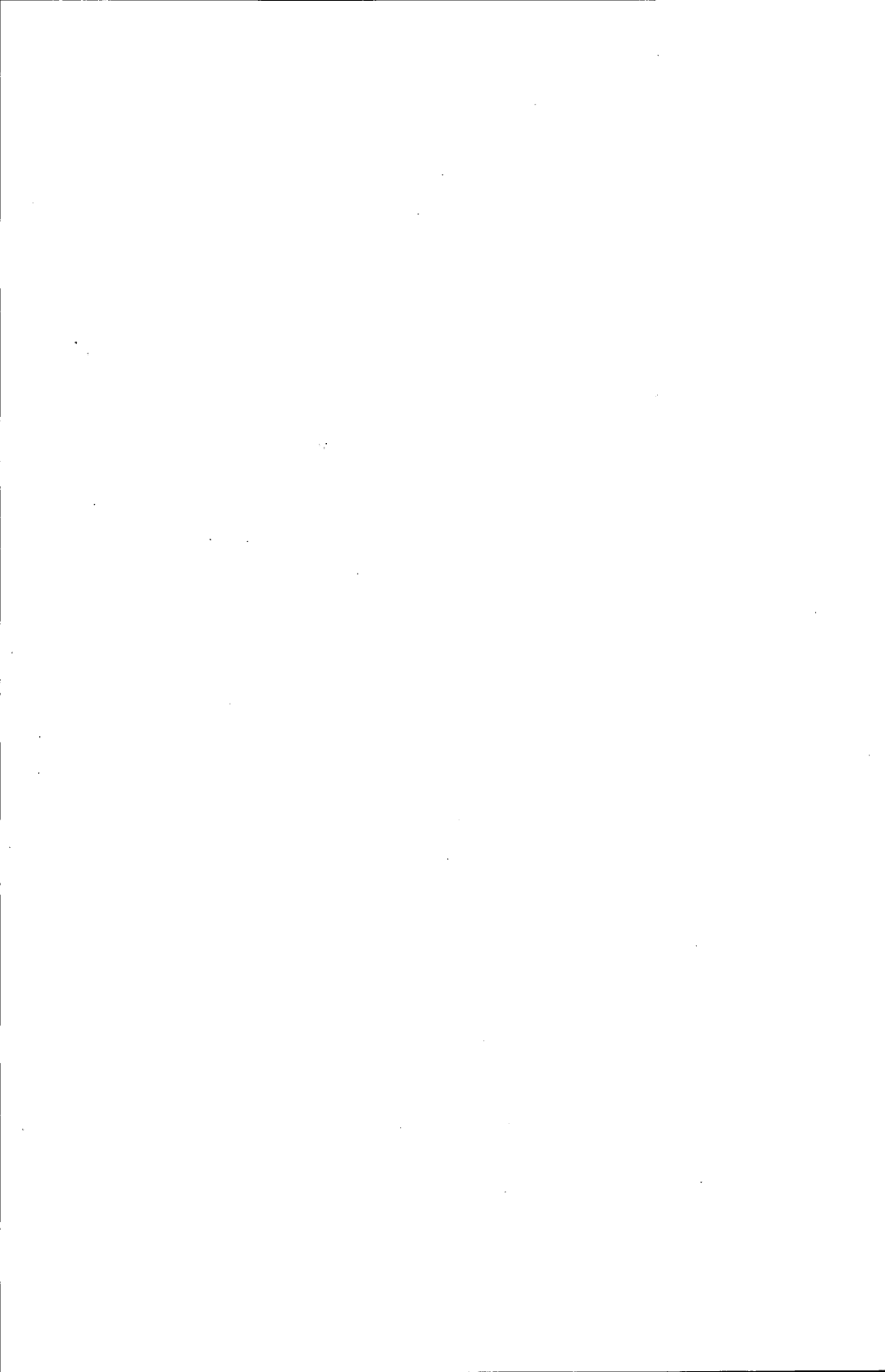
- Szuhányi György 201
 Szulik József 36
- Tábori Kornél 375, 382, 384
 Tábori Pál 382
 Tábori Piroska 384
 Tábornszky cég 96
 Takách Judit I. Dukai Takách Judit
 Takács Éva 354
 Takács Menyhért 75
 Takács Marianna, H. 6–7
 Tallián Ferenc 70–71
 Tamás, Szent (Aquinoi) 149
 Tamás István 380–381
 Tamás Pál 264
 Tamási György 162
 Táncsics Mihály 61–63, 449
 Tanheuser, Joannes 137
 Tápay-Szabó László 238, 244, 249, 257
 Tariczky Ferenc 97
 Tarján Vilmos 255
 Tárkányi Béla 27–28, 36–37
 Tarnai Andor 82
 Tarnóczy Malvina 356
 Tauber (álnév) I. Tábori Kornél
 Tauler, Johannes 313
 Tavassy Lajos 356
 Técsi Miklós J. 25
 Tekelija-Popović, Sava (I. Tököli Száva)
 Telcs András 264
 Telekesy István 317
 Teleki-család 312
 Teleki 185
 Teleki Imre 454
 Teleki László 296
 Teleki Mihály 2–3
 Teleki Sámuel 182–183, 204–205, 308,
 412–413
 Teleki Sándor 182
 Telesco, Werner 208
 Telle, Joachim 142
 Temesvári Pelbárt 180, 454
 Teremi István 21, 25
 Terhes Sámuel 153–154
 Ternyei András 21, 25
 Tessedik Sámuel 340
 Teutsch, Andreas 309–310, 445
 Thesing, Jan 59
 Thierry, Augustin 184
- Thimár Attila 397
 Tholen, Jacobus Pierson 16
 Thoraconymus, Joannes 137
 Thoroczkai Máté 309
 Thököly Imre 139
 Thököly II. István (erdélyi fejedelem) 139
 Thököly Sebestyén 6
 Thurzó Ferenc 1, 3
 Thurzó György 138
 Thurzó Imre 139
 Tibullius, Albius 407
 Tichý František 78
 Tinódi Lantos Sebestyén 123
 Tintoretto, Jacopo Robusti 225
 Tisza Aladár (álnév) I. Langer viktor
 Tisza István 165
 Tisza Kálmán 32–33
 Tiziano, Vecellio 223
 Tocqueville 274
 Tódor Ildikó 172, 416–418
 Tokody György 454
 Toldy Ferenc 91, 119–120, 260, 278,
 325–327
 Toldy István 370
 Tolnai Dali János 8
 Tolnai János I
 Tolnai Lajos 368–369
 Tolnai Máté 91
 Tomás Ferdinánd 295
 Tómeján Sándor 147
 Tompa János 410
 Tompa Mihály 365, 370
 Tong, Youhua 179
 Tonk Sándor 5, 320
 Torberg 375
 Torda Zsigmond I. Gyalui Torda Zsigmond
 Tordai Sámuel 299
 Torday György 382
 Tóth Béla 409–410
 Tóth Endre 368
 Tóth Gyula 114
 Tóth István (nyomdász) 37
 Tóth Pál 236
 Tóth Sándor I. Kovásznai Tóth Sándor
 Tóth Zoltán 301
 Tököli Száva 91
 Török Györgyi, H. 417
 Török Jenő 256
 Török Rezső 376, 380–381, 384–386

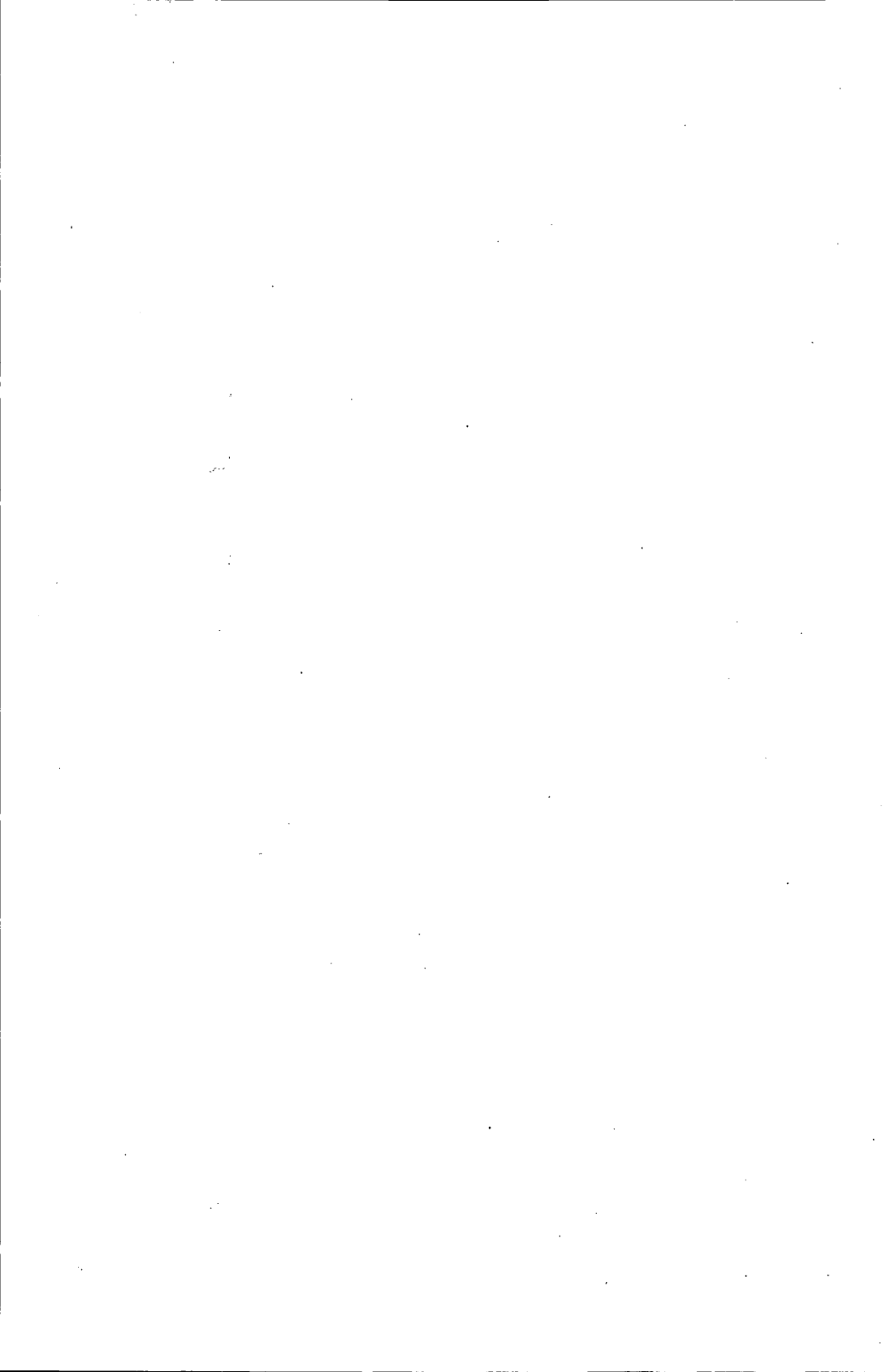
- Török Sándor 384
 Tövis (álnév) 251
 Trappe, Pantheleon 141
 Trattner, Mathias 408
 Trattner nyomda 197, 448
 Trauerschwarz Pinkasz (álnév) 1. Bús
     Fekete László
 Traun Károly 279
 Trautson, Johann Joseph v. 196
 Trefort Ágoston 184
 Trócsányi Zoltán 384
 Trostler József I. Turóczi-Trostler József
 Trotz, Christianus Henricus 15
 Tschesch, Theodor von 142
 Tsétsi 325
 Tulogdi János 71
 Tungelarius, Johannes 4
 Turcsányi Emília 255
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 370
 Turóczi-Trostler József 330
 Tüdös István 125, 127
 Tüskés Gábor 82–85
 Twiss, Guilielmus 4
- Udvardy János 156
 Udvari István 77–81, 454–457
 Újhelyi Nándor 384
 Újhelyi Dayka Gábor 413
 Újszászy Kálmán 132
 Ulászló, I. (magyar király) 297–298
 Ulászló, II. (magyar király) 91, 170–171
 Ulrich-Anton (választófejedelem) 57
 Urbich, J. Ch. von 57
 Urháy György 91
- Ürményi József 350
- Vachott Sándorné Csapó Mária 355–356
 Váci András 1
 Váczy János 411
 Vadász Sándor 208
 Vadnay Károly 362
 Vághidi Ferenc 160–164
 Vágvolgyi Béla 97, 102–103
 Vair, Guillelmus Du 50
 Vajda János 359
 Vajda Viktor 97
 Valckenaer, Ludovicus Casparus 15
 Váli Béla 110
- Vályi Nagy Ferenc 414–415
 Vámbéry Ármin 67
 Vámos Tibor 261
 Van Dyck, Anthonis 225
 Van Sluis, Jakob 13, 319–322
 Van Swieten 290, 344, 348
 Van Swinden, Johannes Henricus 15–16,
     20, 24
 Van Voorst, Joannes 16
 Váradai Ferenc 36
 Váradai Mátyás 21
 Varga Domokos 88
 Varga Imre 391, 417, 444–447
 Varga József 97
 Varga Sándor 385–387
 Vargha Kálmán 307, 417
 Varjas béla 307–308
 Varju Elemér 41, 170–171, 300–301
 Vas Gereben 370
 Vásárhelyi Gyula 167
 Vásárhelyi P. Judit 314, 427, 442–444
 Vaszary Gábor 375–376, 380–381
 Vaszary János 384
 Vátzy János 36
 Véczei Csizsér János 36
 Veen, Martinus van der 25
 Végh Kálmán Mátyás 36
 Veits, Heinrich – nyomda 143
 Vekერი László 53–55, 451
 Velthen, Valentino 139
 Venema, Hermannus 15–16, 22–23, 25
 Veres László 88
 Veresegyházi Szentyel Mihály 21, 25
 Veress Endre 453
 Vergilius Maro, Publius 408, 414
 Vernet, Horace 299–230
 Verschuir, Johannes Henricus 15–16
 Veronese, Paulo 223
 Verseggy Ferenc 156, 200
 Verspohl, Franz-Joachim 427
 Vértesy Arnold 368
 Victor, Hugo 273, 369–370
 Vida László 414
 Vierheilig, Franz 87
 Vigyázó (Kohn) Tivadar 239–240
 Viñas, Thomas 147
 Vincentius Panurgus (álnév) I. Morin,
     Jean Baptiste
 Vincze Alajos 27–29, 36

- Vincze József 200
 Vinter József 347
 Virág József 36
 Visconti, Luchino 229
 Viskolcz Noémi 140–145, 312, 447
 Viszota Gyula 62
 Vitéz János 315
 Vitkovics Mihály 451
 Vitnyédi 123
 Vitringa, Campegius Junior 14, 20, 22, 25
 Vitringa, Campegius Senior 25, 320
 Vitus János l. Balsaráti Vitus János
 Vízaknai Márton 9
 Vízaknai Mihály 9
 Vizkeleti András 89–91, 427, 446
 Vladár C. Zsuzsa 325, 327
 Vlieger, A. 25
 Vocher Alajos 27
 Voetius, Gisbertus 11
 Voit Krisztina 93–112, 301
 Voltaire, Francois Marie Arouet 214
 Vörösmarty Mihály 446
 Vörösváry László 378
 Vries, Gerardus de 11
 Vriemoet, Emo Lucius 15
 Vulpes (álnév) l. Kálnoki Izidor
- Wal, A. van der 18
 Waldapfel Eszter 165–166
 Wallner Ernő 71
 Walpole 382
 Walter, Klaus-Peter 323
 Waltherus, Conradus Ludovicus 148
 Warga Lajos 127
 Washington, Irving 370
 Wassenbergh, Everwinus 16
 Wassermann, Jakob 382, 384
 Wayai Way László 296
 Wehli Tünde 41–43
 Weigel, Helene 313
 Welke, Martin 177
 Wellens János 21, 25
 Weltmann (álnév) l. Török sándor
 Wendelinus, Marcus Fridericus 5
 Wenger Ferenc 289
 Wenzel Gusztáv 121, 388, 390
 Werbőczy István 454
 Werdenhagen, Johann Angelius 141, 144
 Werfel, Franz 375–376, 379, 384
- Wescher, Paul 211, 218, 221, 225–226
 Wesselényi Miklós 63, 184, 294, 413
 Wesselingen, Petrus 182
 Weyprecht Károly 66
 Wiegand, Wayne A. 53
 Wigand Ottó 61–62
 Wigeri, Elias 15–16
 Wildpretr l. Ferinari
 Willemszoon, Abraham van Beyerland
 141, 144
 Willink, Drink 22, 25
 Williramus 41
 Willison, Ian 322
 Windisch Éva, V. 417
 Winkler Lajos 97
 Winter, Edward 193–194
 Winter, Feyo Udo 16
 Winter, Gearardus 22, 25
 Wiszowaty, Andrzej 444–445
 Witsen, N. C. 55–56
 Wittkop 221
 Wodehouse 381
 Wodianer Albert 118
 Wodianer Móric 118
 Wolf Vilmos 109
 Wolfenbüttel, Charlotte von 57
 Wolff 341, 348
 Woissan 53
 Wolzogen, Hans Ludwig 142
 Worth, D. 77
 Wotschke, Theodor 139
 Wunschwitz-család 282
 Wunschwitz, Gottfried Daniel Franz Jo-
 seph Eusebius 282
 Wurzbach, Constant von 281–283
 Wusching Conrád 97
 Würthrich, Lucas Heinrich 142
 Wybes, Abbe 321
- Ypey, Adolphus 16, 20, 25
 Ypey, Nicolaus 15–16, 23, 25
 (-y-y) l. Kókay György
- Zádor Anna 207, 221
 Zalár József 37
 Zalárdi Jalkó László 414
 Zalay Zoltán 36
 Zanchius, Hieronimus 3
 Zane Grey 375

Zarek, Otto 384
Závodszy Levente 388–389
Zedler, J. H. 48
Zerffi Gusztáv 233–234
Zichy Jenő 35, 118
Zichy Pálné 121
Zichy Széchenyi Mária 121
Zilay Sámuel 341
Zillak, Georg Karl 447
Zlabinger, Eleonore 193–194, 196
Zmaj, Jovan Jovanović 91
Zoltványi Irén 388

Zoványi Jenő 125, 127–128
Zrínyi Miklós (költő) 413
Zulfikár Aga 298
Zweig, Stefan 274

Zsámboky János I. Sambucus
Zsaskovszky József 27
Zsendovics József 27
Zsindely István 126
Zsoldos Benő 129
Zsolt Béla 384

SIMON MELINDA

Egy XVII. századi erdélyi értelmiségi család könyvműveltsége

A marosvásárhelyi Teleki-téka Bolyai-gyűjteményének egy XVII. századi nyomtatványában egy bizonyos Buzinkai Mihály eddig ismeretlen könyvlistájára bukkantam. Mivel más Buzinkaiak possessorbejegyzése több másik, itt őrzött könyvben fellelhető, megpróbálom összefoglalni mindazt, amit a család könyvműveltségéről tudok.

Buzinkai Mihály

Hosszú tanári pályafutása alatt nagy hírnévre tett szert, s ennek köszönhetően elég sokat tudunk életútjáról.

1620 körül született Kövesden, a Bodroγκözben, a helyi református lelkész, Buzinkai György fiaként. Tanulmányait Sárospatakon végezte Szentpéteri János, Nógrádi Mátyás, Szőlősi János, Váci András és Tolnai János keze alatt.¹ A kollégium anyakönyvébe 1648-ban írta be magát,² 1651. március 23-ától seniori hivatalt töltött be.³ Az anyakönyv további bejegyzéseiből tudjuk meg, hogy Madarasi János lelkész támogatásával külföldi tanulmányútra indult. Az utrecht-i akadémiára 1652-ben iratkozott be.⁴ A hazatérése utáni időszakról a hagyomány azt állítja, hogy 1654–55 tájától kb. két éven keresztül Nagybányán lett volna a helyi iskola rektora. A legkorábbi forrás, amely ezt így tudja, az Bod Péter *Magyar Athenasa*. Ő utal ugyan Friedrich Lampe egyháztörténetére, de én ott nem találtam ilyen adatot. Az viszont biztos, hogy a nagybányai iskola rektorainak névsorában a Buzinkai név nem szerepel.⁵

1656-tól Sárospatakon tanár, s az év márciusában már mint Tolnai János igazgatótársa szerepel a seniori számadás vizsgálatakor.⁶ Baconi Baló Menyhért halála után, 1662-ben lett első rektor, s akkortól a teológiát is ő tanította.⁷

¹ KONCZ József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*. Marosvásárhely, 1896. 114. (A továbbiakban: KONCZ 1896)

² Egyháztörténet 1944. 386.

³ KONCZ 1896. 175.

⁴ *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde* 1889. 81. (A továbbiakban: *Archiv*)

⁵ THURZÓ Ferenc: *A nagybányai ev. ref. főiskola (Schola Rivulina) története 1547–1577*. Nagybánya, 1905. 273–275. (A továbbiakban: THURZÓ 1905)

⁶ KONCZ 1896. 115.

⁷ KONCZ 1896. 116.

Miután 1671. október 20-án a német fegyveresek távozásra kényszerítették a kollégium tanárait és diákjait, a száműzöttek több irányba vették útjukat. Egy részük Göncre, majd Kassára ment, más részük Kenézlőre, s onnan Debrecenbe. Ez utóbbi társaság vezérei a rektorok: Buzinkai Mihály és Pósa-házi János. A telet Debrecenben töltötték, közben – feltételezem – érdeklődtek, hogy hova mehetnének. Mikor Erdélyből, Apafi fejedelemtől kedvező üzenetet kaptak, azonnal felkerekedtek, és az 1672-es év eleje már Gyulafehérváron érte őket. A feldúlt, de akkor sebtiben tatarozott kollégium-épületet kapták meg szállás- és tanítóhelyül. A fejedelem a rendszeres támogatásról is gondoskodott:

„Anno 1685. 13. Augusti. Praefectus uram által az fejevári collegiumbeli deákoknak *annualis sustentatiójokra rendeltetett hatszáz forintnak* félesztendőre, a die 24. Julii ad diem 24. Decembris, fl. 300 kiküldtük.”⁸ (Az én kiemelésem. S.M.) A támogatáshoz természetesen hozzátartozott a tanároknak – természetben és pénzben – adott fizetés is.

Ami a gyulafehérvári korszak anyagi körülményeit illeti, a fejedelem támogatásán kívül a főiskola tanárai más jövedelemforráshoz is jutottak. Tudjuk például, hogy Teleki Mihály évente 100 forintot juttatott Buzinkainak és Pósa-házinak.⁹

1679-ben Apafi egy házas jobbágytelket is adományozott Buzinkainak és feleségének a Fejér vármegyei Magyarigenben. Igaz ugyan, hogy a telek három különálló darabból tevődött össze, de mégis értékes volt, mert a fejedelem „mindennemű közteherviselés alól fölmentette”, és 400 ft zálogösszeget tábláztatott be rája oly kikötéssel, hogy „az adományosok életében egyáltalában ki nem váltható, mindkét nemű törvényes örököseitől is csak abban az esetben, ha az időközben eszközölt beruházások, például építkezés, méltányos áron megváltatnak.”¹⁰

1680. augusztus 6-án ő maga vett Magyarigenben egy belső telket és egy darab szőlőt,¹¹ de 1683. április 11-én már zálogba kellett adnia azt Kolozsvári Sámuelnek és feleségének.¹² Buzinkainak feleségétől, Horváth Máriától született három fiúgyermekéről tudunk: Mihályról, Györgyről és Andrásról. Hosszú pályafutása alatt több tankönyvet írt a kollégiumi diákság használatára, amelyeknek sorozatos új kiadásai azt mutatják, hogy még sokáig tanultak belőlük. Ezek:

<i>Institutionum Rhetoricarum Libri Duo.</i>	Sárospatak, 1658	[RMK II. 908]
	Lőcse, 1687	[RMK II. 1612]
	Lőcse, 1691	[RMK II. 1689]
	Lőcse, 1703	[RMK II. 2159]

⁸ SZÁDECZKY Béla szerk.: *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása*. I. Bp. 1911. 440. (A továbbiakban: SZÁDECZKY 1911)

⁹ SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor szerk.: *Török-magyarkori emlékek*. VIII. Pest, 1871. 18–19.

¹⁰ Irodalomtörténeti Közlemények 1984. 452–454.

¹¹ Teleki levéltár (Marosvásárhely) 849. sz. (1680)

¹² Teleki levéltár (Marosvásárhely) 855. sz. (1683)

Institutiones Oratoriae. Sárospatak, 1659 [RMK II. 937]
 Lőcse, 1690 [RMK II. 1662]
 Lőcse, 1703 [RMK II. 2158]

Institutionum Dialecticarum libri duo. Sárospatak, 1659. [RMK II. 938]

Compendii logici libri duo. Sárospatak, 1661 [RMK II. 974]
 Sárospatak, 1668 [RMK II. 1156]
 [Lőcse], 1696 [RMK II. 1833]
 [Lőcse], 1702 [RMK II. 2113]

Tanítási stílusáról egy érdekes – de ellenőrizhetetlen – adoma maradt fenn:

„különös traditio az, hogy az ő Logicáját könyvnélkül akarván tanultatni a deák-
 kokkal, minthogy igen bajosan boldogulhattak vele, azt írták reája:

Megérdemli Buzinkai
 Hogy a kovács Thorotzkay
 Bé vesse az Vas Hámorban
 És megtörje apró porban.”¹³

Haláláról a fejedelemasszony, Bornemissza Anna levélben tudósította Teleki Mihályt, s a következő szavakkal méltatta:

„Igazán, édes Bátyám uram, úgy láttatik Isten a maga ecclesiájával cselekedni rész-szerint, mint a pusztában az Izrael népével: az nép hasznára való Mózeszt kiveszi a nép közül; mert édes Bátyám uram, mindez hazabeli ecclesiakra nézve, mindaz odakivaló ecclesiakra nézve Isten ő Felsége adhat ugyan, de van-e, lesz-e ilyen lelkű, tudományu Tanítója ecclesiainknak? Ő Felsége tudja. Elég az édes Bátyám uram, hogy az ecclesiabul való kiesése mind ennek a mi hazánkbeli ecclesiának, a ki sok tanítását vötte, mind az odaki valóknak, a kik magok lelkök üdvességét, nem világi dicsőséget néző indulattal óhajtották, bizony siralmára szolgálhat.”¹⁴

Végrendeletének másolata a XVIII. század végén még megvolt a nagyenyedi kollégium könyvtárában,¹⁵ azonban ez az emlékezetes 1849-es pusztuláskor sok más értékes emlékekkel együtt odaveszett.

Fennmaradt viszont egy pár könyv, ami a tulajdonában volt (ma a marosvásárhelyi Teleki-téka gyűjteményében található):

I. *De operibus Dei intra spacium sex dierum creatis opus / Zanchius, Hieronimus.* – Hanoviae: Iosua et Wilhelm Harnisiorum, 1597.
 Jelzete: B o–1393.

A könyvben található két possessorbejegyzés egyértelművé teszik, hogy Madarasi János lelkésztől kapta ajándékba, majd Buzinkai halála után a kollégiumra maradt: „Est Joannis Madarasi, majd: Cl. D. Joh. Madarasi hunc libru[m] offert alumno suo D. Mich. Buzinkai, et eo mortuo confert in Bibliotheca[m] Scholae Saros Patakinae.”

¹³ THURZÓ 1905.

¹⁴ Teleki levéltár. (Marosvásárhely) Missilisek 1099. sz.

¹⁵ BENKŐ Ferencz: *Parnasszusi időtöltés.* Kolozsvár, 1800. 39–40.

II. *Disputatio scholastica de divina providentia / Retofortus, Samuel.* – Edinburg: haeredes Georgii Andersoni, 1649.

Jelzete: B o–2391.

Az első bejegyzés: „Est Joannis P. Somosi.” Somosi Petkó János 1625-ben született, sárospataki tanulmányok után Angliában és Németalföldön peregrinált. Franeker és Leyden után 1653-ban iratkozott be az utrechti egyetemre, s lett diáktársa Buzinkai Mihálynak. A második bejegyzés baráti ajándékként határozza meg a könyvet: „Dono accipi a Reverendo D[omi]no Johanno Somossi, amico honorando. Michael Buzinkai.”

III. *Vindiciae gratiae, potestatis ac providentiae Dei / Twiss, Guilielmus.* – Amstelodami: Joannes Janssonius, 1648.

Jelzete: B f–210.

Az első possessorbejegyzés szerint Szepsi L[áni] Mihály vette a könyvet 1651-ben Gröningenben: „Michaeli L. Szepsino. Anno separatae Salutis CI IC LI Idib[us] Jun. Groningae emptus.”

A második beírás: „Est Michaëlis Buzinkai. Anno 1663.” Valószínűleg vásárolhatta.

IV. *De predestinatione, gratia et libero arbitrio etc. ... animadversiones / Twiss, Guilielmus.* – Amstelodami: Joannes Janssonius, 1649.

Jelzete: B f–211.

A possessorbejegyzések ugyanazt mutatják, mint az előző két kötet esetében: „Michaelis L. Szepsini comparat[us] A[nn]o 1651 m[ense] Jul. Groningae const. Tal. 2., és alább: Est Michaëlis Buzinkai Anno 1663.”

Van továbbá két másik könyv, amelyekről teljes bizonyossággal nem, csak nagy valószínűséggel állithatom, hogy az övéi voltak:

V. *Myrothecium evangelicum / Camero, Johannes.* – Genevae: Petrus Aubertus, 1632. Jelzete: B o–1384.

Bejegyzései arról tanúskodnak, hogy Buzinkai Mihálytól kapta Simoni Márton: „Michaelis Buzinkai valet flor. 1., majd: Ex oblatione Clarissi[m]i M. Buzinkai habet Martinus Symoni.”

VI. *Analysis logico-theologica omnium epistolarum dominicalium / Tungelarius, Johannes.* – Wittebergae: Wolfgang Meisner, 1616.

Jelzete: B o–2714.

A bejegyzések: „Est Michaëlis Buzinkai”, s azután: „Matthias Jaz Bereny. Fogaras 1631.” Jászberényi Mátyás 1654-ben iratkozott be a sárospataki kollégium anyakönyvébe, hat évvel Buzinkai után,¹⁶ amikor az már megjárta Utrechtet.

Buzinkai György

A legidősebb fiú, a sárospatak-gyulafehérvári kollégiumba 1679. július 19-én iratkozott be, s 1683-ban a szintaktikai osztály praepceptora lett.¹⁷ Fennmaradt egy levele 1685. január 9-éről, amelyben a következőket írta Pataki Istvánnak: „... determináltam magamat (látván, hogy a medicinára fel nem mehetek), hogy kiállok a scholából, mert itt is csak a sok boszszusággal illetem, mellyhez képest nem akarnék sokkáig benn lakni.”¹⁸

¹⁶ Egyháztörténet 1944. 130.

¹⁷ Egyháztörténet 1958. 341.

¹⁸ Országos Levéltár. Teleki osztály 1160. sz.

Minden bizonnyal nem lett semmi a dologból, mert 1687. április 30-i dátummal nevét megtaláljuk a kollégium seniorainak listáján.¹⁹ De van két ennél korábbi adatom is: egy 1685. augusztus 13-án írt nyugta, amelyben háromszáz forint átvételét ismerte el a kollégium számára²⁰ (már itt seniorként írt alá!), valamint az a levél, amelyben a fejedelmet Pósházi János professzor haláláról tudósította²¹ (s hasonlóképpen seniorként írt alá).

Életének további soráról nagyon keveset tudunk, az anyakönyv utólagos beírása szerint „factus est Secularis homo”, „Civis Igeniensis est”.²² Ugyanerről tanúskodik az az összeírás, amelyet 1694-ben ejtettek meg Alsó-fehérmegye alsó járásában: „Die 12. nov. Magyar-Igen, Kapronczai György és Buzinkai György portionatusok.”²³

Ma egy könyve található meg a Teleki-tékában:

Exercitationes theologicae vindices / Wendelinus, Marcus Fridericus. – Cassel-lis: Salomon Schadewitz, 1652. Jelzete B o–958, a következő bejegyzéssel: „Ex Libris Georgii Buzinkai.”

Iffj. Buzinkai György

Az előbbinek a fia, 1700 körül született Nagybányán. 1718. február 10-én iratkozott be az immár Marosvásárhelyen működő sárospataki kollégiumba.²⁴ Később Gyulai Ferenc gróf a fia mellé vette nevelőnek, majd peregrinálni küldte. 1729-től folytatott orvosi tanulmányokat a Németalföldön, míg 1733 februárjában Franeckerben elnyerte a doktori címet. Egy pár évig odakint praktizált, utána hazatért és 1737 márciusától debreceni városi orvosként tevékenykedett 1768. március 17-én bekövetkezett haláláig. Feleségétől, Micskei Baranyi Klárától három gyermeke született: Klára, György és Éva. Művei:

Dissertatio historico-medica de venenis eorumque antidotis. Franequerae, 1733.

Theses inaugurales medicae XXXV varii argumenti. Franequerae, 1733.

Elveszett bűnösnek megkerestetése és megtartatása és Krisztus barátságos hívogatása. Amsterdam, 1735. (Két holland nyelvű prédikáció fordítása.)

Rövid oktatás, miképpen kellessék magunkat isten segítségével jó praeservatívák által a pestis ellen védelmezni, vagy a pestisben lévő betegeteket orvosolni. Irattatott ns. szab. kir. Debreczen városa magistratusa rendeletéből, melyhez toldalékul adattattak a pestis idejére alkalmaztatott egynehány szép könyörgések. Debrecen, 1739.

¹⁹ KONCZ 1896. 176.

²⁰ SZÁDECZKY 1911. 440.

²¹ Történelmi tár 1895. 756–757.

²² Egyháztörténet 1958. 341.

²³ Teleki levéltár (Marosvásárhely)

²⁴ TONK Sándor: *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága 1653–1848.* Szeged, 1994.

Buzinkai András

A három ismert gyermek közül ő volt a legfiatalabb, 1691-ben iratkozott be a patak-gönci iskola anyakönyvébe. Egy ideig rektor volt Bodrogkeresztúron, majd külföldi akadémiákat látogatott. 1700 elején tért haza. Ettől kezdve haláláig (1716) a gálszécsi, zempléni, cigándi és petrahoi ekleziások lelkesze volt.²⁵

Az ő könyvei közül is csak egy maradt fenn:

De symbolis sacramentalibus, et de ritu fractionis in S. eucharistia / Pareus, David. – Ambergae, 1603. Jelzete: B o – 5905. Ebben több possessiorbejegyzés van.

Az első: „Ps 27-1. Jehova illuminatio et protector vitae. Steph. P. Miskolcini. Heideib[er]g.”

Minden bizonnyal Miskolci Csulyak Istvánról, a versszerzőről van szó, hiszen az ő eredeti neve Pásztor volt. Nyugati tanulmányútját Thököly Sebestyén támogatásával tette meg, s pontosan 1603-tól – ez a könyv kiadási éve – tartózkodott német földön. Utinaplójában²⁶ a szép könyveket mindig megemlítette a nevezetességek között, s hazatérve maga is gyakran mártotta tollát tintába.²⁷ Feltételezésemet bebizonyítja az, hogy könyveinek összeírásában ott szerepel a tárgyalt Pareus mű.²⁸

Igy annál érdekesebbé válnak azok a bejegyzések, amelyeket Miskolci Csulyak István a könyv olvasása közben tett. A leghosszabb ezek közül az előző 9. oldalán található: „Vide rhapsodiam meam in disputatione Davidis Parei privata de Libertate Christiana Scriptam 9 Febr. 1605 Heideib.”²⁹ A 64. oldalon pedig: „Hic oculis mei vidi.”

A könyvet – a pergamenkötésbe préselt supralibros (S P M 1604) tanúsága szerint – 1604-ben kötette be.

Az ifjabb Buzinkai Mihály

Életéről az első adatunk kétes hitelességű: felsőbb tanulmányai megkezdéséről Koncz József, a hangyaszorgalmú könyvtáros ezt írja:

„[Buzinkai] György neve után közvetlenül következik az anyakönyv ugyanazon lapján (252) a Mihály neve 1683. augusztus 30., betűkkel írta ki

²⁵ KONCZ 1896. 119.

²⁶ MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN: *Útinapló*. In: *Magyar utazási irodalom 16–18. század*. Bp. 1990. (Magyar remekírók)

²⁷ HARSÁNYI ISTVÁN: *Miskolci Csulyak István élete és munkái*. = *Magyar Theologiai Szemle* 1926.

²⁸ H. TAKÁCS MARIANNA szerk.: *Magyarországi magánkönyvtárak* I. Bp.–Szeged, 1986. 67. 155. tétel. (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13.) (A továbbiakban: H. TAKÁCS 1986)

²⁹ Miskolci Csulyak Istvánnak ez a műve nem szerepel a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetének kiegészítő kötetében. HELTAY János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról* (Bp. 1980.) c. mű sem említi.

az év számot is. A név és év száma között apróbb betűkkel bejegyezve áll: *Ascitus in numerum alumnorum Celsissimi Principis, Classis etymologicae tandemque syntacticae praceptor laudatissimus.*³⁰ Az anyakönyv nyomtatásban közölt változatában azonban ilyen bejegyzést nem találtam.³¹ Koncz szerint még külföldi tanulmányútja előtt egy ideig rektor volt a kassai iskolában.

Buzinkai György 1685. január 9-én írt levelében fellelhető még egy kis adatforgács ifj. Buzinkai Mihály életéről:

„Az öcsém Mihály hazament, igen szép Leopoldus tizes aranyat adtunk neki az jószágának árában. Kérem Uram Kegyelmedet hogy írjon neki, hogy el ne vesztegesse, mert bizony ilyen szép kevés vagyón már nálunk.”³²

Biztos adat viszont az, hogy akkor, amikor a peregrináló Bethlen Mihály az Odera menti Frankfurtban tartózkodott, „anno 1692. Die 9. Septembris itt volt Buzinkai Mihály, ki is még azip Belgiumban elment”.³³

Az utrechti egyetemre már ebben az évben beiratkozott,³⁴ Bethlen Mihály is említi naplójában mint tanulóétársát.³⁵ Visszatérte utánról csak annyit tudni, hogy 1695 és 1708 között Miskolcon viselt lekészi hivatalt. Nagy segítségünkre szolgál, hogy a marosvásárhelyi Teleki-tékában megvan az ifjabb Buzinkai Mihály egyik könyve:

Cursus theologicus / Scharpius, Johannes. – Genevae: Petrus et Jacobus Chouët, 1620. Jelzete: B o – 1459.

A könyv kötetáblájának belsején a következő beírás található: „Johannis Molnar Constat tal. imp. duobus et flor, uno Belgico. Lugduni Batavorum 1639.”, mellette más írással egy „M.U.V.” monogram, s alább egy hosszabb bibliai idézet.

A címlapon pedig egymás alatt:

„M.U.V. N Enyed[ini] comp. flor. ...” (kivakarva)

„Ex Libris Michaëlis Buzinkaj, comparantis A[nn]o 1688 Die 14 Martij Tal-ler...” (kivakarva)

„Ex Libris Pauli Szombathi, Comparantis A 1688. 28. Nov. Flor. 2 Rheneus.”

A második szennylap rectóján pedig ez áll:

„Liber Bibliothecae Ill. Coll. Ev. Ref.
S.P. Alb. Agropolitani, emtus e[st] singulari munificentia et liberalitate primariae Matronae Exc. ac Ill. Com. Catharinae Bethleniae Iktariensis,
Exc. ac Ill. Com. Samuelis quond[am]
Kemény Statuum, dum viveret in

³⁰ KONCZ 1896. 119.

³¹ Egyháztörténet 1958. 341.

³² Országos Levéltár. Teleki osztály 1160. sz.

³³ *Bethlen Mihály útinaplója.* S. a. r. JANKOVICS József. Bp. 1981. 24. (Bibliotheca Historica)

³⁴ *Archiv* 1889. 83.

³⁵ H. TAKÁCS 1986. 38–39.

Tran[silva]nia präsidentis relictæ viduæ,
de Sede Musarum optime meri-
tæ a[nn]o 1821.”
B[ibli]o[thecario]
Georgio Albert mpr.

Mint láthatjuk, elég mozgalmas életű nyomtatványról van szó.

I. Az első possessorbejegyzés nem mástól származik, mint Szenci Molnár Albert fiától, Jánostól. Ráadásul, ha megismerkedünk az ő életrajzával,³⁶ meglátjuk majd, hogy ez a pár tollvonás a róla szóló ismereteinket is gazdagítja.

Szenci Molnár János 1612-ben született Marburgban, édesanyja Ferinari (Wildpreter) Kunigunda. Édesapja megható figyelmességgel írja fel gyermekéről a legapróbb dolgokat,³⁷ de ezek a feljegyzések egy idő múlva megszakadnak. Így hát abban a furcsa helyzetben vagyunk, hogy pontosan tudjuk, mikor bújt ki a kis Jánosnak az első foga, míg későbbi életútját illetően csak hozzávetőleges fogódzóink vannak.

Tanulmányait – míg ott laktak – német földön kezdte, majd feltehetőleg Kassán, Kolozsváron és Gyulafehérváron folytatta. Külföldi akadémiák látogatását I. Rákóczi György fejedelem támogatása tette számára lehetővé. Ezt Gelei Katona István püspöknek egy 1638. december 2-án írt leveléből tudjuk:

„Épen ma jutának kglis uram Belgiumból Molnáréktől a Ngod alumnusitól levelek, melyekben szükült állapotjukat jelentik; Tsulai uramnak adtam a Molnár levelét in specie, és szorgalmaztatnak bennünköt több segítségnek Ngodtól való impetrálásáért. Örömet Ngodnak nehézséget nem szerzenénk ennyiszert való busításunkkal, csak hogy nyavalyások mi hozzánk esnek, és mivel immár elküldöttük oda, tartásokra és hazajövelekre is gondot kell kész-kétlen viselnünk, (...) nagy a drágaság mostan azokban a tartományokban.” „A Molnárból lenne valami, ha tovább oda lehetne, mely felől instál is.”³⁸

A holland egyetemeket látogató magyar fiatalok között voltak, akikre mély hatást gyakorolt a frissen kialakult puritán vallási felfogás. Egy Angliába áthajózott lelkes csoportjuk pedig – Tolnai Dali János kezdeményezésére – 1638 februárjában alá is írt egy kötelezvényt, amelyben a puritanizmus gyakorlására és terjesztésére tettek ígéretet. A „Formula Pietatis” (Kegyesség Formulája) tíz aláírója között ott találjuk Molnár Jánost is.³⁹ Ezután a németalföldi egyetemek következtek: idézem a leydeni akadémia anyakönyvét:

³⁶ Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. Herepei János cikkei. Bp.–Szeged, 1965. 424–433. (Adattár 17. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 1.)

³⁷ DÉZSI Lajos: *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Bp. 1899. 56., 81.

³⁸ Irodalomtörténeti közlemények 1894. 336–337.

³⁹ Sárospataki füzetek 1857. 170.

„1638. 6 Mai Johannes Molanaer Hung[arus], [annorum] 24. T[heologiae studio-
sus]”.⁴⁰ Azután Franeker, 1638. szeptember 15-étől: „Johannes Molenaar Ungarus
Theol[ogiae] Stud[iosus]”.⁴¹

Következő adatunk az életéről Petelei Husz István *Memorialéjéből* származik: a kolozsvári szász református ekklézsia lelkészeinek felsorolásában a második „Molnar Janos. Molnar Albert fia, az kik igaz R[e]f[or]matusok voltak. Szaz Varosrol hozatott ide Papnak, ki is az Magyar Püspöktől ordinaltatott.”⁴²

Nem kell meglepődnünk azon, hogy a szászok papja, hiszen neki anyanyelve a német volt – gyermekkorának környezetében is ezt a nyelvet beszélték; a magyart később tanulhatta meg. Szenci Molnár Albert is családját, mint „gyenge Német házam népé”-t emlegette.⁴³ Molnár János 1646. július 25-én halt meg;⁴⁴ lehetséges, hogy az 1646/47-es nagy pestis vitte el.

A Buzinkai-féle könyv possessorbejegyzéséről szerzett új információ életnek Franeker és Szászváros közötti időszakát szakítja meg. Azt tudjuk meg belőle, hogy Szenci Molnár János 1639-ben még Leyden-ben tartózkodott – csak ez utáni időpontban mehetett tehát Erdélybe.

II. A második beírás egy iniciálé: „M.U.V.”

Két olyan személyt találtam, akikről esetleg szó lehet:

1. Vizaknai Márton 1663-ban iratkozott be Nagyenyedre:

„Martinus Vizaknai, 13. Apr. Rector patriae, contrascriba et senior.”⁴⁵

1672. július 24-től 1673. július 8-ig a partikula igazgatója volt.⁴⁶ Ebből az időből fennmaradt egy nyugtája:

„Anno 1672 die 30 Octobr[is] az Fejervarmegy Arenda penzből levaltam flor. 35 [azaz] harmincz ötlet. Martin[us] Vizaknai R[ector] S[cholae].”⁴⁷

Az iskolai év bevégezése előtt Zalatnára ment lelkésznek.⁴⁸

2. Vizaknai Mihály. Ugyancsak Nagyenyedre járt, csak kevéssel később (1669-ben): „Michael U. Vizaknaj. Ad pedagogium spect. Johannis Bethlen, acad. Belgicas inde salutans nunc pastor eccl. Sardiensis, mortuus...”⁴⁹

⁴⁰ *Archiv* 1881. 209.

⁴¹ *Történelmi tár* 1886. 599.

⁴² A kolozsvári Református Egyházközség levéltára. Református szász gyülekezet c. iratcsomó.

⁴³ SZENCI MOLNÁR Albert: *Postilla Scultetica*. Oppenheim, 1617.

⁴⁴ Erdélyi Múzeum 1911. 300.

⁴⁵ JAKÓ Zsigmond–JUHÁSZ István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest, 1979. 96. (A továbbiakban: JAKÓ–JUHÁSZ 1979)

⁴⁶ KONCZ 1896. 49.

⁴⁷ Marosvásárhelyi Református Levéltár 90. sz.

⁴⁸ KONCZ 1896. 49.

⁴⁹ JAKÓ–JUHÁSZ 1979. 96.

1680-ban Vízaknán volt pap. Theológiai értekezést írt *De gravioribus legis* címmel.⁵⁰

Mínthogy M.U.V.-ről csak annyit tudunk, hogy Nagyenyeden vásárolta a könyveit, bármelyikük lehet (de egy harmadik személy is) – a nyugtán szereplő kézírással kapcsolatban pedig nem merek következtetéseket levonni.

III. Buzinkai Mihály bejegyzését illetően azt az érdekességet szeretném kiemelni, hogy az 1688. március 14-én vásárolt könyvet már ugyanazon év november 29-én eladta. Vajon miért? Csak találgatni lehet.

IV. A negyedik ismert tulajdonos Szombati Pál. Ő minden bizonnyal kollégiumi ismerőse, tanulótársa volt Buzinkai Mihálynak, hiszen – ha figyelembe vesszük, hogy Szombati 1692. február 1-jétől volt senior⁵¹ – ott-tartózkodásuk időtartamai fedik egymást.

V. Az ötödik bejegyzésből már a könyv mai lelőhelyét tudhatjuk meg, hiszen a kollégium könyvei ma a Teleki-téka raktárában sorakoznak.

Ifj. Buzinkai Mihály könyveinek lajstroma 1688-ból

A nyomtatványt végiglapozva, a végén kézírásra lehetünk figyelmesek. Az utolsó szennylap versóján ugyanis, fejjel lefele fordítva a könyvet, az ifjú értelmiségi összeírta addigi könyvszerzeményeit. Hogy mi vezette erre – nem tudhatjuk. Az írás szép, olvasható, az egész lapot betölti.

SERIES LIBRORUM
Michaelis BUZINKAI
A[nn]o D[omi]ni 1688 Die 10 Septembr[is]

1. Cursus [theo]logicus Scarpíi
2. Biblia latina
3. Systema [theo]logicus Maresii
4. Medulla Amesii
5. Exegetes Amesij duobus tomis
6. Coccejus in Jobum, Danielelem et Apocalypsin
7. Amesij Sciagraphia cum explica[tio]ne
Epistolae Divi Petri
8. Libri historicij Mojsis
9. Catechesis Palatinata
10. Turris Babel destructa
11. Bellarminus Enervatus
12. Tractatij de Summo Bono
13. Impressum
14. Temetési Pompa

⁵⁰ KONCZ 1896. 48.

⁵¹ KONCZ 1896. 176.

15. Testamentum latino Graecum
16. Manuale Graecum Pasoris
17. Compendium Historiae Universalis Joh[annis] Laetii
18. Philosophia Na[tur]alis Clariss[imi] Posahazi
19. Compendium Metaph[isicum] Logicum, Physicum
Geometricum, Astronomicum, Opticum,
Ethicum, Politicum, Arithmeticum Schejbleri
20. Johannis Buchleri Centum Elegantiae
21. Johannis Bilstenij Dialectica
22. Grammatica Alberti Molnar
Rheto[r]ica Clar[issimi] Buzinkaj
23. Johannis Despaterij Grammatica
24. Syntaxis
25. Ravisius
26. Ars Versificatoria [etc.]

Összefoglalás

Az idősebb Buzinkai Mihály utrechti professzora a nagytekintélyű Gisbertus Voetius (1598–1676) volt. A „Papa Ultrajectinus” a református ortodoxia legnagyobb képviselőjeként kérlelhetetlen ellensége volt úgy Descartes-nak, mint Coccejusnak, vagy ezek tanítványainak. „A hagyománytól egy vonalnyira sem volt hajlandó eltérni, s minden újító mozgalmat, vagy csak a szokottól eltérő gondolatot is, az egyházi és társadalmi rend felforgatásának vádjával illetett.”⁵²

Az idősebb Buzinkai Mihály és tanártársa, Pósházi János magatartásán és művein meglátszott neveltetésük légköre; mindketten a hagyományos vallásosság harcos védelmezői voltak.

Az erdélyi akadémia létrejöttének meghíúsulását tárgyalva, Pokoly József így ír: „...egy másik ok volt a két gyulafehérvári kollégium tanárainak *eltérő szelleme* is, ami hamarosan viszályokat idézett elő az egyház kebelében.”⁵³ (Az én kiemelésem. S.M.)

A két menekült professzor feszes felfogása nem sárospataki hagyomány megnyilvánulása volt – talán inkább a folytonos védekező harcban letelt életük következménye. Az általa írt tankönyvekben Buzinkai a ramusi logika követőjének mutatkozik, és a tulajdonában levő könyvek szellemisége is illeszkedik a róla kialakult képünkbe: ortodox felfogást propagáló munkákat olvasott.

Buzinkai György és András egy-egy könyvéből nem hiszem, hogy számottevő következtetéseket lehetne levonni – annál inkább testvérük, az ifjabb Buzinkai Mihály könyvlistájából. (De még előtte, közbevetőleg: ő az 1648 és 1704 között élt Gerardus de Vries rektor idejében iratkozott be Utrechtbe. Ő nem volt az előbb említett Voetiushoz hasonló meghatározó egyéniség.)

A lajstrom első része (1–15. tétel) az érdekes – a második részben szokványos iskolai segédkönyvek vannak felsorolva.

⁵² BÁN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 123–124. (Irodalomtörténeti könyvtár 2.)

⁵³ POKOLY József: *Az erdélyi református egyház története*. IV. Bp. 1905. 304.

Figyelemre méltó, hogy az egy ortodox Maresiuson kívül (3.) más mű nem emlékeztet az apja által képviselt felfogásra. A nagy számban meglevő Amesius-művek (4., 5., 7a–b, 11.) a – számításom szerint kb. 23 éves – ifjúnak a puritanizmus iránt érzett rokonszenvét mutatják. Coccejus kommentárjai (6.) ezirányú érdeklődését is bizonyítják; ami viszont nem mondható el a magyar nyelvű könyvek irányában.

Együttvéve: ifj. Buzinkai Mihálynak kevés könyve volt, de megtalálhatóak voltak köztük az újító irányzatok alkotóinak művei. Figyelembe kell vennünk, hogy ezeket az eszméket már az egy generációval korábbi peregrinusok hazahozták Erdélybe, és a professzor fia még külföldre utazása előtt szerezte be könyveit. Ilyen fiatalon is nagy függetlenséget mutat apja szellemi befolyásával szemben: annak szemében eretneknek, vagy legalábbis elhajlónak számító írásokat olvas.

Nagyon érdekes lenne megtudni, hogyan változott és bővült érdeklődése Németalföldön?

MELINDA SIMON

La culture livresque d'une famille intellectuelle de Transylvanie au XVIIe siècle

C'est dans un imprimé du XVIIe siècle de la Collection Bolyai de la Téka Teleki de Marosvásárhely que se trouve une liste de livres inconnue de Mihály Buzinkai. C'est à la base de cette liste que l'auteur donne dans son étude un tableau synthétique de la culture livresque de la famille. Mihály Buzinkai aîné fut un protecteur fervent de l'orthodoxie réformée traditionnelle : la spiritualité de ses livres en est la preuve. Dans la première partie de la liste de livres de Mihály Buzinkai jeune se trouvent des manuels scolaires intéressants, dans la seconde des livres scolaires conventionnels. Il est intéressant que, outre un ouvrage orthodoxe, rien ne rappelle la conception de son père. Le grand nombre des oeuvres d'Amesius montre la sympathie du jeune homme pour le puritanisme. Les ouvrages des représentants des tendances innovatrices furent répandus en Transylvanie par les « peregrini » antérieurs ; le fils acquit ses livres encore avant son voyage à l'étranger.

FERENC POSTMA

Frustula Academica Franekerana

*Eine erste Ergänzung zum
Auditorium Academiae Franekerensis*

Herrn Prof. Dr. Bálint Keserű zum 70. Geburtstag

‘Des vielen Büchermachens ist kein Ende’, schrieb bereits der Prediger (Kapitel 12:12, nach der Übersetzung Martin Luthers). Dies gilt auch im Bereich der historisch-bibliographischen Forschung.

Im Dezember 1995 erschien das *Auditorium Academiae Franekerensis*.¹ Wie am Schluß der ‘Einführung’ angegeben, wurde diese Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der damaligen Universität in Franeker (1585–1811) schon im Juni 1995 abgeschlossen. Es wird also kaum jemanden wundern, daß danach noch etliche akademische Drucke aus den Kellern zum Vorschein kamen.

In dieser ersten Ergänzung, welche insgesamt 30 Titel umfaßt, finden sich beispielsweise 14 Einblattdrucke, die vor kurzem in der Universitätsbibliothek Leiden (UBLd) als bis dahin nicht verzeichnetes Material entdeckt wurden. Siebenmal handelt es sich dabei um eine sogenannte *Invitatio*, eine gedruckte ‘Einladung’ zu den *Demonstrationes anatomicae*, den *Operationes chirurgicae*, bzw. den *Lectiones publicae*, welche von den unterschiedlichen Professoren „in Theatro Anatomico“, bzw. „in Theatro Physico“ – teilweise unterstützt durch physikalische Experimente – vorgeführt wurden. Viermal betrifft es einen sogenannten *Ordo lectionum et horarum* (1750, 1769, 1771 und 1792), wie er vom Jahre 1626 an alljährlich gedruckt wurde,² aber heute kaum noch auffindbar ist.³ [In diesen Zusammenhang ist auch der *Ordo* des Jahres 1647 eingeordnet worden, welcher vor kurzem von Thomas Elsmann in Danzig aufgefunden

¹ Der vollständige Buchtitel lautet: F[erenc] POSTMA und J. van SLUIS: *Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585–1843*. Leeuwarden, 1995. Die Universität in Franeker wurde 1811 aufgehoben, das Athenäum existierte 1815–1843, cf. W. B. S. BOELES: *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*. Bände I–II. Leeuwarden, 1878–1889.

² Siehe dazu: Ferenc POSTMA: *Disputationes exercitii gratia. Een inventarisatie van disputaties verdedigd onder Sibrandus Lubbertus, Prof. Theol. te Franeker 1585–1625*. Amsterdam, 1985. ‘Einführung’, S. XV–XXI, XXI. (Fußnote 28: Das akademische Dekret vom 18. November 1625.)

³ Siehe dazu das *Auditorium Academiae Franekerensis*: M/1629.1 (S. 517); M/1631.2 (S. 517); M/1683.6 (S. 540); M/1765.4 (S. 573); M/1767.18 (S. 576) und M/1778.4 (S. 582).

wurde, siehe dazu: M/1647.4.] Zweimal gibt es ein sogenanntes *Programma funebre*, siehe dazu: M/1744.8–9. Und schließlich handelt es sich um eine Übungsdisputation, welche „in Auditorio Domestico“ am 21. Januar 1719 unter der Leitung von Prof. Campegius Vitringa Junior von dem Berliner Studenten Christianus Wilhelmus Schwartz verteidigt wurde (115/1719.4). Da es dabei um die Nummer XXXIV in einer langen Reihe von gedruckten „Aphorismi“ geht, wird deutlich, daß Vitringa sich schon frühzeitig damit beschäftigt haben muß. Diese „Aphorismi“ werden auch später, im Februar 1722, noch eine gewisse Rolle spielen, siehe dazu: 115/1722.1–2 (die Nummern LIX und LX).

115/1722.1 *Aphorismorum argumenti elenctici per universam theologiam, decas LIX*. [Resp.] Stephanus Cs. KOCSI, *Debrec[i]no-Hungarus, v.d.m., a.d. 21 Febr. 1722*. S.l.n.a. 4°; 4 S.

Anm.: Deb <F 299/12; F 662/14> – *ASt* 11363. – „In auditorio domestico“.

115/1722.2 *Aphorismorum argumenti elenctici per universam theologiam, decas LX*. [Resp.] Valentinus GOEBELL, *Hersfeldia Hassus, a.d. 28 Febr. Franequerae, Henricus Halma, 1722*. Plano.

Anm.: Cluj <R 110377> – *ASt* 11372. – „In auditorio domestico“.

Einmal angenommen, daß es sich hierbei um die beiden letzten Nummern dieser Reihe handelt, dann zeigt dieses Beispiel, wie weit die Franeker bibliographische Forschung, was die Frage der Vollständigkeit anbelangt, noch von ihrem Ziel entfernt ist: aus der ganzen Reihe wurden bis heute ja nur die Übungsdisputationen von Schwartz (XXXIV), Stephanus Cs[ergö] Kocsi (LIX) und Valentinus Goebell (LX) gefunden.

Was die übrigen Titel anbelangt, so konnte der größte Teil anhand der Zentralkartei von niederländischen Gelegenheitsdruckwerken, die momentan in der Königlichen Bibliothek in Den Haag (KBH) aufbewahrt wird, aufgefunden und verifiziert werden. Es handelt sich dabei um Drucke, die aus Anlaß spezieller Ereignisse oder besonderer Gelegenheiten verfaßt worden sind, z.B. um Carmina/Gedichte zu einer Geburt, zu einer Hochzeit, oder zum plötzlichen Tod eines Professors. Auch darunter gab es noch zwei bisher unbekannte Einblattdrucke, siehe dazu: 114/1722.2 und M/1726.5.

Schließlich wurden noch einige Titel eingeordnet, die unmittelbar mit meinen Forschungen in den Bibliotheken Ungarns und Siebenbürgens zu tun haben.⁴ Es ließ sich bereits anhand des 1995 publizierten *Auditorium Academiae Franekerensis* feststellen, daß eben diese Bibliotheken für die Franeker bibliographische Forschung von unschätzbarem Wert sind. Die sogenannte *Peregrinatio hungarica*, welche im siebzehnten und achtzehnten Jahrhundert insgesamt

⁴ Siehe dazu u.a.: Ferenc POSTMA: *Op zoek naar Franeker academisch drukwerk. Impressies van een drietal studiereizen naar Roemenië (1991–1993)*. In: *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen 1993*. Amsterdam, 1994. S. 27–47; Ders.: *Op zoek naar Franeker academisch drukwerk. Enkele impressies van een vierde studiereis naar Roemenië (1994)*. In: *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen 1994*. Amsterdam, 1995. S. 125–147.

O R D O L E C T I O N U M *E T* H O R A R U M,

Quem, favente Deo, Illustris Friforum Academiae Profefiores,
poft fertas majores anni MDCCCL
publice infitunt.

<p style="text-align: center;"><i>H O R A N O N A.</i></p> <p>D. HERMANNUS VENEMA Diebus Lunae & Martis Libros Regum exegitice tra- dabit: diebus vero Jovis & Venetis Hiftoriam Ec- cl. Sec. XVI. enarrabit.</p> <p>D. P E T R U S C A M P E R Hiftoriam Naturalem Explicabit.</p> <p style="text-align: center;"><i>H O R A D E C I M A.</i></p> <p>D. HENRICUS WILHELMUS B E R N S A U Theologiam hermeticam demonftrare perget.</p> <p>D. LVDOVICUS CASPARVS VALCKENAER Primum obfervata quaedam de Lingua Graeca in uni- verfum traditurus, deinceps <i>Philippo Cattieri</i> Methodum, quam vocat admirabilem, examinet.</p> <p>D. TIBERIUS LAMBERGEN Matricem medicam explicabit.</p> <p style="text-align: center;"><i>H O R A D U O D E C I M A.</i></p> <p>D. AEGIDIUS GILLISEN Traditum praeterito anno concionandi rationem exem- plis facrarum orationum diverſi generis inſtitrabit.</p> <p style="text-align: center;"><i>H O R A P R I M A.</i></p> <p>D. CHRISTIANUS HENRICUS TROTZ Huguenotum Grotium de Jure B. & P. nova ratione inter- pretabitur.</p>	<p style="text-align: center;"><i>H O R A S E C U N D A.</i></p> <p>D. EMO LUCIUS VRIEMOET Centuriam ſelectiorum Didonum S. Codicis, pha- ſios maxime metaphoriſe & allegoriſe, ex Libro Pfalorum & Apocalypſi Iohannis, explicabit.</p> <p>D. JOANNES SCHRADER, De Viſu veterum Auctorum, qui Latine ſcripſerunt, exponet, ac meliores conum editiones indicabit.</p> <p style="text-align: center;"><i>H O R A T E R T I A.</i></p> <p>D. PETRUS CONRADI B E R N S A U Diebus Lunae & Martis Eriſticam Chriſtianam expo- net perget, Jovis & Venetis Methodum Humilitatem tradabit.</p> <p>D. JOANNES ARNTZFNIVS Selecta quaedam ex omni antiquitate capta exponet.</p> <p>D. P E T R U S C A M P E R Organum viſus Expouet.</p> <p style="text-align: center;"><i>H O R A T E R T I A.</i></p> <p>GUILIELMUS OUWENS Selecta, quaedam experimenta Chemicis demonſtrabit & explicabit.</p> <p>D. NICOLAUS YPEY Geometricum practicum tradabit.</p> <p style="text-align: center;"><i>H O R A Q U A R T A.</i></p> <p>D. HFRMANNI SCANNEGIETER Obſcuro quaedam juris civilis capta inſtitrabit.</p>
--	---

Execudit GULIELMUS COULON, Illuſtr. Friſiae Ord. atque Eorundem Academiae Typ. Ord. 1775.

I. Der 'Ordo lectionum et horarum' des Jahres 1750.

O R D O L E C T I O N U M *E T* H O R A R V M

Quem, favente Deo, Illustris Friforum Academiae Profefiores,
poft fertas majores anni MDCCLXIX.
publice infitunt.

<p style="text-align: center;"><i>H O R A N O N A.</i></p> <p>D. HERMANNUS VENEMA Diebus Lunae & Martis Librum Ezechielis expri- re perget, diebus vero Jovis & Venetis lit- terarum Sec. XVII.</p> <p style="text-align: center;"><i>H O R A D E C I M A.</i></p> <p>D. FEY UDO WINTER Regnum Animale chemice exponet.</p> <p>D. JOANNES DANIELUS A L E N N E P De analogia Linguae Graecae diſputabit.</p> <p style="text-align: center;"><i>H O R A D U O D E C I M A.</i></p> <p>D. JOHANNES RATELBAND Selecta V. & N. T. loca explicabit.</p> <p>D. HFRMANNUSCANNEGIETER Diebus Lunae & Martis de originibus Jovis patrii diſputabit; diebus vero Jovis & Venetis Jus Pu- blicum Friſiae exponet.</p> <p style="text-align: center;"><i>H O R A P R I M A.</i></p> <p>D. SAMUEL HENRICUS M A N G E R Difficiliora quaedam loca V. T. inſtitrabit.</p> <p>D. NICOLAUS YPEY Principia Chronologiae tradet.</p>	<p style="text-align: center;"><i>H O R A S E C U N D A.</i></p> <p>D. PETRUS CONRADI Methodum Homileticam tradabit.</p> <p>D. ELIAS WIGERI Receptas in foro actionum formulas fecundum ordinem Pandectarum tradet.</p> <p>D. JOANNES SCHRADER De Viſu veterum Auctorum, qui Latine ſcripſe- runt, exponet, ac meliores editiones indicabit.</p> <p style="text-align: center;"><i>H O R A T E R T I A.</i></p> <p>D. GULIELMUS OUWENS Mala hypochondriaca, eorumque diverſiffimam originem & fanandi methodum tradabit.</p> <p>D. JACOBUS GARCIN Selecta in Silium Gallicum explicabit.</p> <p style="text-align: center;"><i>H O R A Q U A R T A.</i></p> <p>D. C. E. D E L I L L E Difficiliora quaedam Phyſiologiae Medicae Qua- ſitiones pertractabit.</p> <p>D. JOHANNES HENRICUS V E R S C H U I R Interpretationem Prophetae Hoſae continuabit.</p> <p>D. JOHANNES HENRICUS V A N S W I N D E N Selecta Philoſophiae, inprimis Naturalis loca ex- ponet.</p>
--	--

F R A N E Q U E R A E,

Execudit GULIELMUS COULON, Illuſtr. Friſiae Ord. atque Eorundem Academiae Typograph. Ord. 1769.

2. Der 'Ordo lectionum et horarum' des Jahres 1769.

O R D O
LECTI O N U M
E T
H O R A R U M

Quem, favente Deo, illustris Friforum Academicæ Profefiores
poff fertas majores anni MDCCCLXXI.
publice inftituent.

H O R A N O N A.

D. HERMANNUS VENEMA
Dilectus Lince & Martii Librum Ezechielis explicare
poffet, diebus vero Jovis & Veneti luit. Ecclief.
Sæculi.

H O R A D E C I M A.

D. FEYO UDO WINTER
Agglutandi numeromodum concinnandi, remotionum
formulas methodum exponet.

D. EVERWINUS WASSENBERGH
De præcipiis æget Eripthoribus, ac poffis Gnetich.

H O R A D U O D E C I M A.

D. JOHANNES RATELBAND
Sæcula V. & N. T. loca explicabit.

D. HERMANNUS CANNEGIEETER
Dilectus Lince & Martii de purifficatione difputabit;
diebus vero Jovis & Veneti æget de Pœntis.

H O R A P R I M A.

D. SAMUEL HENRICUS MANGER
Difficiliora quædam loca V. T. illustrabit.

D. NICOLAUS YPEY
Principia Chronologie tradet.

H O R A S E C U N D A.

D. P E T R U S C O N R A D I
Methodum Homileticam trahabit.

D. E L I A S W I G E R I
Dilectus Lince & Martii de criminibus ægeti diebus
Jovis & Martii de crimine adulterii præcipua omni-
um hæc fecundum ordinem prædicanturum tradet.

D. JOANNES SCHRADER
De præcipiis Agglutinationum Lince trahabit
exponet, ac æpiffiores editiones hujus Lince trahabit.

H O R A T E R T I A.

D. GULIELMUS OUWENS
Mala hypochondriaca, eorumque diveriffimam origi-
nem & inani methodum trahabit.

D. J A C O B U S G A R C I N
Sæcula in Siliam Gallicum explicabit.

H O R A Q U A R T A.

D. CHRIST. EVERH. DE LILLE
Difficiliora quædam Physiologie Medice Quæftio-
nes pertrahabit.

D. JOHANN. HENRIC. VERSCHUIJ
Interpretationem Prophecie Hoïæ continuabit.

D. JOHANN. HENRIC. VAN SWINDEN
Sæcula Philofophie loca exponet.

F R A N E Q U E R Æ,

Execuffit Gulielmus COULON, illustr. Filifus Ord. æque Eorumd. Academ. Typograph. Ordin. 1771.

3. Der 'Ordo lectionum et horarum' des Jahres 1771.

O R D O
LECTI O N U M
E T
H O R A R U M

Quem, favente Deo, illustris Friforum Academicæ Profefiores
poff fertas majores anni MDCCCLXXXII.
publice inftituent.

H O R A D E C I M A.

EVERWINUS WASSENBERGH
Sæcula Capite ex Inftitutions Interpretæ N. T. Eræthi-
ci illustrabit.

H O R A U N D E C I M A.

A D O L P H U S Y P E Y
De officio Sæculum Gæthæ hæc præcipua, ex
librum æccliefæ vel æccliefæ præcipua, exponet.

LAURENTIUS MEYER
Sæcula Theologie ca ita exponet.

JOANN. PHILIPPUS SCHEIDJUS
Univerfitæ de criminibus & præ ipæget

H O R A D U O D E C I M A.

JOANNES RATELBAND
Sæcula Theologie quæftiones exponet.

H O R A S E C U N D A.

J A C O B U S G A R C I N
Sæcula in Siliam Gallicum explicabit.

Dilectus Mercurii & Saturni H O R A S E C U N D A.

J A C O B U S P I E R S O N T H O L E N
Geometria prædicam tradet.

F R A N E Q U E R Æ,

Execuffit Vilfus GULIELMI COULON, illustr. Filifus Ord. æque Eorumd. Academ. Typograph. Ordin. 1794.

4. Der 'Ordo lectionum et horarum' des Jahres 1792.

CATALOGUS
Variorum & Insignium
LIBRORUM

ILLUSTRIS BIBLIOTHECÆ,

*Viri admodum Reverendi Clarissimi,
ac Doctissimi,*

D. IOHANNIS CLOPPENBURGII,
S.S.Theol. Doct. ac Profess. dignissimi in alma
Frifiorum Academia Franekerana.

Quorum Auctio habebitur in Officina

PETRI LEFFEN, Bibliopolæ, Leyd.
in De Klock-Steegh/ in den Phoenix.

*Ad diem Mercurii, qui erit 4 Junii, 1653. Stylo Novo,
Hora octava.*

LUGDVNI BATAVORVM,
Ex Officina PETRI LEFFEN, 1653.

5. Auktionskatalog der Bibliothek von Prof. Johannes Cloppenburg, 1653.

mehr als 1.200 aus diesen Ländern stammende Studenten nach der damaligen Universität Franeker führte, darf hierfür als eindeutige Erklärung gelten. Auch die hier eingeordneten Titel unterstreichen die intensiven Beziehungen zwischen Franeker und dem 'historischen' Ungarn: alle wurden ja in Franeker zugunsten der ungarischen Protestanten gedruckt.⁵ Daß einer dieser Texte, die ungarische Übersetzung von Lampes *Balsam aus Gilead*,⁶ 1741 verfaßt von dem Sárospataker Studenten István/Stephanus Bányai, aufgrund der sogenannten Gegen-Reformation aber in Ungarn kaum Wirkung hat üben können, meldet eine Notiz im heutigen Exemplar der Universitätsbibliothek Leiden, siehe dazu unten: M/1741.7. In diesem Zusammenhang kann – glücklicherweise – auch der *Catalogus variorum et insignium librorum*, d.h. der Auktionskatalog, des Prof. Johannes Cloppenburg(ius) erwähnt werden, der neulich von der Universitätsbibliothek Leiden angekauft wurde, siehe dazu: M/1653.8. Der Eindruck, wie sehr dieser Theologe sich während seiner Franeker Professur (1644–1652) als 'Pater Hungarorum' um die Ausbildung der ungarischen Studenten gekümmert hat, drängt sich ja auf, wenn man das *Auditorium Academiae Franekerensis* durcharbeitet.⁷

'Des vielen Büchermachens ist kein Ende'. Trotzdem möchte ich dem verehrten Jubilar gerne diese „Frustula Academica Franekerana“ als einen vielfarbigen Blumenstrauß überreichen,⁸ damit er, was die Franeker bibliographische

⁵ Die Titel M/1732.5, M/1736.2 und M/1741.7 illustrieren auch die damaligen Beziehungen zwischen Franeker und dem protestantischen Collegium in Sárospatak, wo Michaél/Mihály Szathmári 1734 seine Professur als Nachfolger von Johannes Csécsi Junior und Gregorius Nagymihályi angetreten hatte. Beide wurden 1734 entlassen, siehe dazu: Sándor KONCZ: *A filozófia és a teológia oktatása 1703–1849 között*. In: *A sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*. Bp. 1981. S. 116–154. Wie Szathmári hatten auch Csécsi Junior und Nagymihályi in Franeker studiert, cf. Ferenc POSTMA: *In maximum Ecclesiae usum ... – Vitringa's testimonium voor Gregorius Nagymihályi, Franeker 9 Juni 1718*. In: P. CROM, F. POSTMA und A. van der WAL (Hrsg.): *Mirabilia Absque Numero. Ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Eep Talstra*. Amsterdam, 1996. S. 13–18.

⁶ Der vollständige Titel lautet: F. A. LAMPE: *Balsam aus Gilead wider ansteckende Seuchen*. Bremen, 1713; 2. Auflage 1739. Eine niederländische Übersetzung, *Balsem uyt Gilead tegens aansteekende siekten*, verfaßt von I. le LONG, erschien Amsterdam 1719; 2. Auflage 1722. Siehe dazu: G. SNIJDERS: *Friedrich Adolf Lampe*. Diss. RU Utrecht, Harderwijk, 1954. S. 132 (Nr. 35) und 134 (Nr. 72). In diesem Zusammenhang soll noch darauf hingewiesen werden, daß 1741 auch in Debrecen eine ungarische Übersetzung dieses Buches publiziert wurde, verfaßt von dem Pfarrer Ferenc SZABÓ HUNYADI, siehe dazu: Kálmán BENDA und Károly IRINYI: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961)*. Bp. 1961. S. 344 (und Abb. Nr. 58). Im Sommer 1996 habe ich ein Exemplar dieser Ausgabe in der Bibliothek der Reformierten Kirche in Zágon, Siebenbürgen (RO), gefunden. Sniijders kennt nur die ungarische Übersetzung Bányais, *op. cit.*, S. 38 und 133 (Nr. 66).

⁷ Siehe dazu das *Auditorium Academiae Franekerensis*, S. 158–174 (s.v. Johannes CLOPPENBURG).

⁸ Was die 'vielfarbige' Kategorie *Miscellanea* anbelangt, siehe dazu das *Auditorium Academiae Franekerensis*, 'Einführung', S. XVI–XVII.

Forschung anbelangt, auf dem Laufenden sei. Dabei erinnere ich mich dankbar seiner lebhaften und energischen Beteiligung als Opponent an meiner Promotion (KRE–Budapest, Oktober 1995).

Abkürzungen/Sigla

- ASt* S. J. Fockema ANDREAE und Th. J. MEIJER (Hrsg.): *Album Studiosorum Academiae Franekerensis (1585–1811, 1816–1844). I. Naamlijst der studenten*. Franeker, s.a. [1968]. – Abk.: *ASt* (mit der Nummer der Immatrikulation)
- RMK* K. SZABÓ (Hrsg.): *Régi Magyar Könyvtár*. Bände I–III. Bp. 1879–1898. – Abk.: *RMK*
- Abb.* Abbildung
Anm. Anmerkung(en)
- Carm.* Carmen/Carmina
g. Gedicht/Carmen in griechischer Sprache
lat. Gedicht/Carmen in lateinischer Sprache
nl. Gedicht/Carmen in niederländischer Sprache
ung. Gedicht/Carmen in ungarischer Sprache
- Resp.* Respondent, Student
- s.l.* sine loco
s.l.n.a. sine loco, nomine, anno
s.n. sine nomine
- ¿* Ein nicht vollständiges oder beschädigtes Exemplar
<...> Buchnummer, Buchsignatur

Bibliotheken

- AkB* Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest (H)
CBGH Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag (NL)
Cluj Academia România, Filiala Cluj, Biblioteca, Cluj-Napoca/Kolozsvár (RO)
Deb Debreceni Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvtár, Debrecen (H)
Gda Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, Gdańsk/Danzig (PL)
KBH Koninklijke Bibliotheek, Den Haag (NL)
MMWH Museum Meermannno-Westreenianum, Den Haag (NL)
OSzB Országos Széchényi Könyvtár/Nationalbibliothek 'Széchényi', Budapest (H)
Oxf Bodleian Library, Oxford (GB)
PBL Provinciale Bibliotheek van Friesland, Leeuwarden/Ljouwert (NL)
Sár Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvtár, Sárospatak (H)
SfGh Lyceul 'Székely-Mikó', Biblioteca, Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy (RO)
Tir Biblioteca documentara 'Teleki', Tîrgu Mureş/Marosvásárhely (RO)
UBLd Universiteitsbibliotheek, Leiden (NL)

Orationes et Disputationes sub Praeside

[Die Titel konnten nur den Nummern nach dem *Auditorium Academiae Franekerensis* zugeordnet werden. In manchen Fällen zwingen die neu gefundenen Titel dazu, die chronologische Anordnung zu durchbrechen.]

114/ *Albertus Schultens, artes 1713–1729*

114/1722.2 *Memoriae Campegi Vitringae, quondam theologorum principis, nunc orbis desiderii*. Franekeruae, Henricus Halma, 1722. Plano.

Anm.: MMWH <31 C 4> – Auch in: 114/1722.1 Schultens, *Laudatio funebris*.

115/ *Campegius Vitringa Junior (Filius), theologia 1716–1723*

115/1719.4 *Aphorismorum argumenti elentici per universam theologiam, decas XXXIV*. [Resp.] Christianus Wilhelmus SCHWARTZ, *Berolinensis, a.d. 21 Jan.* Franekeruae, Henricus Halma, 1719. Plano.

Anm.: UBLd – ASt 11198. – „In auditorio domestico“.

153/ *Christianus Everhardus de Lille, medicina 1757–1795*

153/1776.1 *[Invitatio ad] chirurgicas operationes in cadavere masculino, die 6 Mart.* Franekeruae, Gulielmus Coulon, 1776. Plano.

Anm.: UBLd

159/ *Johannes Henricus van Swinden, artes 1766–1785*

159/1772.1 *[Invitatio ad] lectiones publicas: Hydrostaticam experimentis expositurus, die Jovis 2 Apr. et sequuturis*. Franekeruae, Gulielmus Coulon, 1772. Plano.

Anm.: UBLd <*i*>

159/1774.1 *[Invitatio ad] lectiones publicas: Quaestiones quasdam electricitatem spectantes et [...], die Jovis 3 Mart. et sequuturis*. Franekeruae, Gulielmus Coulon, 1774. Plano.

Anm.: UBLd <*i*>

159/1775.3 *[Invitatio ad] lectiones publicas: De analogia, quam inter electricitatem et magnetismum multi constituunt philosophi, acturus, die Mercurii 15 Mart. et sequuturis*. Franekeruae, Gulielmus Coulon, 1775. Plano.

Anm.: UBLd

159/1777.1 *[Invitatio ad] lectiones publicas: Praecipua phaenomena variarum aëris specierum, experimentorum ope, expositurus, die Mercurii 16 Apr. et sequuturis*. Franekeruae, Gulielmus Coulon, 1777. Plano.

Anm.: UBLd

162/ *Adolphus Ypey, artes et medicina 1772–1811*

162/1782.1 *[Invitatio ad] demonstrationes anatomicas publicas in cadavere feminino, die 22 Nov.* Franekeruae, vidua Gulielmi Coulon, 1782. Plano.

Anm.: UBLd

179/ Johannes Mulder, medicina 1797–1807

179/1805.3 [Invitatio:] *Operationes chirurgicas publice demonstraturus, die 13 Mart. et sequentibus diebus*. Leovardiae, D. v.d. Sluis, 1805. Plano.
Anm.: UBLd

Miscellanea

M/1624.6 *Felix auspicius anni 1625. Ex potentissima atque bellicosiss. gente Polonica, eique conjunctissima Borussiacae, viris ac juvenibus eximiis conspicuisque, in illustri Frisorum Academia, quae est Franekerae, natalitiorum D. n. Jesu Christi solennia 25 Dec. anno 1624 cum piis sympatriotis aliisque christianis gentibus pie, tranquille ac feliciter celebrantibus, in pignus gratitudinis, pro insperatis iisque eximiis beneficiis debitae, signum observantiae perpetuae, monumentum gentis Polonicae cum Bohemica conjunctionis fraternae, animo pio ac christiano dictum, dicatum et consecratum a M. Samuele MARTINIO, Bohemo, Pragae Boh. ad D. Castuli et S. Crucis Majoris quondam ecclesiae pastore et consistorii Ordinum regni Reformati assessore, jam Christi exule proscripto, Franekerae p.t. hospite, et M. Johanne MAKONIO, Myteno, Bohemo, Palaeo-Pragae quondam ad D. Nicolai Schol. rect. Franekerae, Uldericus Balck, 1624. 4°; [8] S.
Anm.: Oxf <Quarto S 23 (4) Art. 9> – *ASt* 2148 (Samuel Martinus), resp. 2041 (Johannes Makonius/Maconius/Macconius). – Cf. M/1625.1–2.*

M/1647.4 *Ordo lectionum et horarum, quem dd. professores almae Frisorum Academiae a feriarum canicularium exitu hoc anno et sequenti συν Θεῶν servabunt*. Franekerae, Idzardus Balck, 1647. Plano.
Anm.: Gda <Ma 3982 2°/34> – Abb.: *De Vrije Fries*, LXXVI (1996), S. 28. – Siehe dazu: Thomas ELSMANN, Ein unbekannter *Ordo lectionum et horarum* der Universität Franeker (1647), *ibidem*, S. 27–34.

M/1653.8 *Catalogus variorum et insignium librorum illustris bibliothecae Johannis Cloppenburgii, s.s. theol. doct. ac profess. dignissimi in alma Frisorum Academia Franekerana. Quorum auctio habebitur in officina Petri Leffen, bibliopolaе, Leyd. in de Klock-steegh, in den Phoenix, ad diem 4 Junii stylo novo, hora octava*. Lugduni Batavorum, Petrus Leffen, 1653. 4°; [2,100] S.
Anm.: UBLd <1368 H 26/1> – Prof. Johannes Cloppenburgius/Cloppenburg war am 30. Juli 1652 gestorben, siehe dazu: M/1652.6.

M/1659.9 Miklós J. TÉCSI, *Lilium humilitatis*. Franekerae 1659.
Anm.: Nicht gefunden. – Cf. *RMK* I 939. – Das Jahr (1659) und der Druckort (Franekerae) dieser I. Ausgabe sind auf dem Titelblatt eines späteren Klausenburger Nachdruckes verzeichnet: Kolosvárat, Veresegyházi Szentyei Mihály, 1679. 12°; [8],86,[2] S., mit Carmina von János P. DEBRECZENI (ung.) und András TERNYEI (ung.); OSzB; AkB; Cluj <R *RMK* 542/a>; Tir <BO 22525/2> – *ASt* 5912. – *RMK* I 1235.

M/1668.3 Mátyás VÁRADI, *Egő szövetnek avagy rogyogo fáklya ...*. Franekériban, János Wellens, 1668. 12°; [24],1–199,100–184 S.
Carm.: István TEREMI (ung.).
Anm.: OSzB; AkB; Deb <*RMK* 718 ı, ohne Titelblatt>; Tir <THo-430/a>; SfGh <46 ı, ohne Titelblatt> – „Irtam Frisiában, Franekérai Tanólo Házamban, die 14 Febr. 1668“. – *ASt* 6995. – *RMK* I 1064. – N.B. Falsche Seitennumerierung; *recte*: [24],284 S.

M/1723.6 [Stephanus LUZAC, l. et ph. stud., „oud byna 17 jaren“], *Rouw-klagten over het onverwagt en droevig overlyden van den eerwaarden, hoog-geleerden en wyd-beroemden Heere Campegius Vitringa, (in zyn E. leven) doctor en professor in de h. godsgeleerdtheydt in Frieslands-Hooge-School te Franeker, in den Heere gerust den 11 Jan. 1723.* S.l.n.a. 4°; 2 S.

Anm.: UBLd <1118 A/366> – ASt 11420. – Carmen (nl.) zum plötzlichen Tod von Prof. Campegius Vitringa Junior am 11. Januar 1723. – Auch in: M/1723.2.

M/1726.5 G. d'ARNAUD, *Ad serenissimum celsissimumque Arausionensium et Nassoviorum principem etc. etc. etc., Frisiae gubernatorem haereditarium etc. etc. etc., Franequeram studiorum causa adventantem, carmen gratulatorium.* Franequerae, Henricus Halma, 1726. Plano.

Anm.: UBLd <1118 A/349> – ASt 11527, 11980 – Carm.: g.; lat. – N.B. Der Fürst von Oranien-Nassau und Erbstatthalter von Friesland, Guilielmus Carolus Henricus Friso, ließ sich am 10. Mai 1726 immatrikulieren, siehe dazu: ASt 11619. – Cf. M/1726.1–2.

M/1732.5 Michaël SZATHMARI, v.d.m. et in illustri Schola S. P. M. Wásárheliensi s. t. hist. eccl. et l. s. professor ordinarius, *Tyrociniū emblematico propheticum seu meditationes in s. Ijobi cap. XXXVIII.* Franequerae, vidua Frederici Horrei, 1732. 4°; [8], 132, [2], 14, [4] S.

Anm.: OSzB <Exeg 1289>; Sár <SS 27/b>; Tir <BO 2723; BO 28032> – N.B. Es folgt zum Schluß: *Meditatio in Josuae cap. X, vers. 12, 13, 14.* S.l.n.a. 4°; [2], 14, [4] S.; separat in: OSzB <Exeg 1288> – Mit einer gedruckten *Approbatio* der „Facultas theologica Academiae Frisorum“, datiert auf 16 Kal. Junii 1732 und unterschrieben von Prof. Hermannus Venema, „Fac. h.t. Decanus“. – Cf. M/1736.2. – Prof. Michaël/Mihály Szathmári (1681–1744) war seinerzeit Student der Theologie in Franeker gewesen, siehe dazu: ASt 10687.

M/1736.2 Michaël SZATHMARI, in illustri Collegio S. Patakiensi s. th. et l. s. p. professor, *Dissertatio de arbore scientiae boni et mali seu vite ferali, literali et mystica, demonstrata.* Franequerae, Martinus vander Veen, 1736, 4°; [2], 67, [1] S.

Anm.: OSzB <Exeg 1287>; Sár <SS 27/a; SS 50/f; SS 111/a; SS 173/e> – N.B. S. 63–67: *Mantissa de [n]umero bestiae 666 (Apoc. XIII:18).* – Siehe über Michaël/Mihály Szathmári: M/1732.5.

M/1740.5 *Echtzangen op het huwelyk van den Heere M. Pieter Burman, hoog-leeraer der historien en welspreekentheit in Frieslants Hooge Schoole te Franeker, en jongkvrouwe Maria Elisabeth van der Streng, geviert binnen Amsterdam den 4 van Oogstmaand des jaars 1740.* S.l.n.a. 4°; [37, 1] S.

Carm.: Franciscus Burmannus (lat., „Noviomagi, a.d. 20 Julii“); Gerrardus Schroder (lat.); J. F. Burmannus (lat.); Antonius Faber (lat.); Jan Balde Junior (nl.); Jacobus vander Streng (nl.); Geerardus Winter (nl.); Lucas Pater (nl.); Dirk Willink (nl.); anon. (nl.); J. Haverkamp (nl.).

Anm.: KBH <853 B 236 i; 324 G 79 i>; UBLd <1118 A/10> – Carmina zur Hochzeit von Prof. Petrus Burmannus und Maria Elisabeth van der Streng (am 4. August 1740).

M/1741.7 F[ridericus] A[dolfus] LAMPE, *Gileadi balsamom ... Mostan pedig ... születt nyelvéen ki-botsátott F. BÁNYAI István.* Franekerában, s.n., 1741. 8°; [22], 418 S.

Anm.: PBL <995 Gdg>; UBLd <1148 H 37>; OSzB – ASt 12220 (Bányai). – N.B. Das Exemplar in der UBLd enthält eine wichtige, handschriftliche Notiz: „F. A. Lampe, Balzem Gileads in 't Hongaars vertaalt door den Heer Steph. Banyai, Theol.

Stud. tot Franiker, en aldaar op kosten van Frieslandt gedrukt ten dienst van de Gereformeerde in Hungarijen, die'er egter weinig voordeel van getrokken hebben, sijnde de meeste der exemplaren door toedoen van de Jesuiten tot Weenen aangehouden en verdonkert" [i.e., kurzgefaßt: 'Diese Übersetzung, die auf Kosten der 'Staaten von Friesland' gedruckt wurde, ist den Reformierten in Ungarn kaum von Nutzen gewesen, weil die meisten Exemplare von den Jesuiten in Wien beschlagnahmt wurden']. – Am Schluß des Buches hat der Übersetzer noch „Két Buzgó Könyörgések“ hinzugefügt, verfaßt von seinem Sárospataker *Praeceptor* Mihály Szathmári, „a S. Pataki Oskolának mostani Igazgatója“, cf. M/1732.5 und M/1736.2.

M/1742.2 [Johannes SCHRADER], *Genethliacon. Foecundo puerperio Mariae Elisabethae van der Streng, conjugis castissimae Petri Burmanni, in alma Frisiorum Academia professoris dignissimi, hoc tempore ad illustre Amstelaedamensium Athenaeum vocati, cum prole faeminea maritum bearet [1742].* S.l.n.a. 4°; [8] S.
Anm.: KBH <852 A 149> – *ASt* 12147, 12246, 12434. – Carmen (lat.) zur Geburt von Johanna Elisabeth Burmannus (am 16. Juli 1742), Tochter von Prof. Petrus Burmannus und Maria Elisabeth van der Streng. – Auch in: 139/1786.1 SCHRADER, *Carmina*, S. 221–226.

M/1744.8 [*Programma funebre Wyero Guilielmo Muys. Memoriam clarissimi defuncti celebrabit oratione parentali Hermannus Venema, die 22 Maji*]. Franequerae, Gulielmus Coulon, 1744. Plano.
Anm.: UBLd – N.B. Die *Oratio parentalis* war ursprünglich festgesetzt auf den 4. Mai 1744, cf. M/1744.1. Siehe dazu auch: 119/1744.3ab.

M/1744.9 [*Programma funebre Wilhelmo Loré. Celebrandis exequiis dictus est dies 29 Maji*]. Franequerae, Gulielmus Coulon, 1744. Plano.
Anm.: UBLd – N.B. Die *Oratio funebris* wurde erst am 24. September 1744 gehalten von Prof. Nicolaus Ypey, cf. M/1744.4. Siehe dazu auch: 135/1744.1ab.

M/1746.5 [Ernst Willem HIGT], *Bruiloftzang voor den hooggeleerden Heere Johannes Schrader, praelector in de geschiedenissen en Latynsche taal te Franeker, en mejuffrouw Alida Beata Schrader, in den echt vereenigd den 25 der Herfstmaand.* Leiden, Johannes Luzac, 1746. 4°; [8] S.
Anm.: CBGH <A 1226> – *ASt* 12284. – Carmen (nl.) zur Hochzeit von Johannes Schrader und Alida Beata Schrader (am 25. September 1746). Der Bräutigam war der Neffe des Verfassers („mynen neeve“), die Braut war seine Kusine („myne nichte“). – Auch in: M/1803.2 HIGT, *Gedichten*, S. 114–119.

M/1750.6 *Ordo lectionum et horarum, quem, favente Deo, illustris Frisiorum Academiae professores post ferias majores anni 1750 publice instituent.* S.l., Gulielmus Coulon, 1750. Plano.
Anm.: UBLd

M/1764.3b [Epo van BURMANIA], *Votum Vulcano, ad virum clarissimum et doctissimum Hermannum Venema, quum Commentarios suos in Psalmos ederet.* S.l.n.a. 4°; [2], 10 S.
Anm.: UBLd <1118 A/345> – Carm.: lat. – Siehe dazu auch: 119/1762.1.

M/1769.4 *Ordo lectionum et horarum, quem, favente Deo, illustris Frisiorum Academiae professores post ferias majores anni 1769 publice instituent.* Franequerae, Gulielmus Coulon, 1769. Plano.
Anm.: UBLd

M/1770.4 *Catalogus insignium et praestantium praecipue theologorum et historicorum librorum, magna ex parte nitide compactorum, quos in usum suum collegerat Gysbertus Fonteïn, dum in vivis esset verbi divini minister vigilantissimus et fidelissimus Bolsvardiënsis. Quorum publica fiet auctio Franequerae 27 Nov. et seqq., in aedibus A. Alma, Acad. Frisiorum a secretis. Libri proximo ante auctionem die erunt conspiciendi.* Franequerae, Henricus Dionysius Lomars, 1770. 8°; [2],103,[1] S.

Anm.: PBL <B 13914, mit Preisen> – N.B. S. [104]: „By H. D. Lomars is gedrukt en te bekomen“ [i.e. ‘Bücherverzeichnis des Druckers Henricus Dionysius Lomars’]. – Die Auktion fand vom 27. November bis zum 5. Dezember 1770 im Hause des damaligen Akademiesekretärs, A[drianus] Alma, statt.

M/1771.5 *Ordo lectionum et horarum, quem, favente Deo, illustris Frisiorum Academiae professores post ferias majores anni 1771 publice instituent.* Franequerae, Gulielmus Coulon, 1771. Plano.

Anm.: UBLd

M/1792.3 *Ordo lectionum et horarum, quem, favente Deo, illustris Frisiorum Academiae professores post ferias majores anni 1792 publice instituent.* Franequerae, vidua Gulielmi Coulon, 1792. Plano.

Anm.: UBLd

Index Nominum

Alma, A[drianus] – M/1770.4
 Arnaud, G. d' – M/1726.5
 Balde, Jan Junior – M/1740.5
 Bányai, István/Stephanus F. –
 M/1741.7
 Burmania, Epo van – M/1764.3b
 Burmannus, Franciscus –
 M/1740.5
 Burmannus, Johanna Elisabeth –
 M/1742.2
 Burmannus, J. F. – M/1740.5
 Burmannus, Petrus/Pieter –
 M/1740.5; M/1742.2
 Cloppenburgius/Cloppenburg,
 Johannes – M/1653.8
 Debreczeni, János P. – M/1659.9
 Faber, Antonius – M/1740.5
 Fonteïn, Gysbertus – M/1770.4
 Friso, Gulielmus Carolus
 Henricus – M/1726.5
 Haverkamp, J. – M/1740.5
 Higt, Ernst Willem – M/1746.5
 Lampe, F[ridericus] A[dolfus] –
 M/1741.7
 Leffen, Petrus – M/1653.8
 Lille, Christianus Everhardus de
 – 153/...

Lomars, Henricus Dionysius –
 M/1770.4
 Loré, Wilhelmus – M/1744.9
 Luzac, Stephanus – M/1723.6
 Makonius/Maconius/Macconius,
 Johannes – M/1624.6
 Martinus, Samuel – M/1624.6
 Mulder, Johannes – 179/...
 Muys, Weyerus Gulielmus –
 M/1744.8
 Pater, Lucas – M/1740.5
 Schrader, Alida Beata – M/1746.5
 Schrader, Johannes – M/1742.2;
 M/1746.5
 Schroder, Gerrardus – M/1740.5
 Schultens, Albertus – 114/...
 Schwartz, Christianus Wilhelmus
 – 115/1719.4
 Streng, Jacobus vander –
 M/1740.5
 Streng, Maria Elisabeth van der –
 M/1740.5; M/1742.2
 Swinden, Johannes Henricus van
 – 159/...
 Szathmári, Michaél/Mihály –
 M/1732.5; M/1736.2;
 M/1741.7

Técsi, Miklós J. – M/1659.9	Vitringa, Campegius Junior (Filius) – 115/...; M/1723.6
Teremi, István – M/1668.3	Willink, Dirk – M/1740.5
Ternyei, András – M/1659.9	Winter, Geerardus – M/1740.5
Váradi, Mátyás – M/1668.3	Ypey, Adolphus – 162/...
Venema, Hermannus – M/1732.5; M/1744.8; M/1764.3b	Ypey, Nicolaus – M/1744.9
Vitringa, Campegius Senior (Pater) – 114/1722.2	

Index Typographorum

Balck, Idzardus	– M/1647.4
Balck, Uldericus	– M/1624.6
Coulon, Gulielmus	– 153/1776.1; 159/1772.1; -/1774.1; -/1775.3; -/1777.1; M/1774.8; M/1744.9; M/1750.6; M/1769.4; M/1771.5
Coulon, Gulielmus, vidua	– 162/1782.1; M/1792.3
Halma, Henricus	– 114/1722.2; 115/1719.4; M/1726.5
Horreus, Fredericus, vidua	– M/1732.5
Leffen, Petrus	– M/1653.8
Lomars, Henricus Dionysius	– M/1770.4
Luzac, Johannes	– M/1746.5
Sluis, D. v.d.	– 179/1805.3
Szentyel, Mihály [Veresegyházi]	– M/1659.9
Veen, Martinus vander	– M/1736.2
Wellens, Johannes [János]	– M/1668.3
s.n. [<i>sine nomine</i>]	M/1723.6; M/1740.5; M/1741.7; M/1742.2; M/1764.3b

* Herrn A. Vlieger (Amstelveen) bin ich zu größtem Dank verpflichtet dafür, daß er mein Deutsch korrigiert hat. – Für Unterstützung bei meinen Forschungen möchte ich gern auch an dieser Stelle den Herren R. Breugelmans (UBLd) und J. A. Gruys (KBH) recht herzlich danken.

SZECSKÓ KÁROLY

A Népújság (1869–1893)

Az első katolikus hetilap Magyarországon

A *Magyar Könyvszemle* 1996. 2. számában közreadta *Az első római katolikus könyv- és folyóiratszemle hazánkban: Irodalmi Szemle 1876–1893 c. közleményünket*.*

Dolgozatunkban közöltük Luga Lászlónak (1840–1905) az *Irodalmi Szemle* szerkesztőjének és kiadójának életrajzi adatait (244–245), így most annak megismérlésétől eltekintünk, s egy újabb közleményünkben Luga László *Népújság* (1869–1893) c. hírlapjáról szólunk, amely orgánium az első katolikus hetilap volt hazánkban.

Luga László nagyszerű vállalkozása volt 1869 őszén a *Népújság* című politikai és vegyes tartalmú lap megindítása. Az újság elindításáról november 12-én az alábbi részletes levélben számolt be az érseknek:

„A legtisztább örömtől áthatva ragadok tollat, hogy Nagyméltóságodat a legújabb egri, katolikus, szépirodalmi mozzanatról alázattal értesítsem.

Érezve egy katolikus politikai, főleg egyházipolitikai néplap égető szükségességét, egy ilyen kiadására Nagyméltóságod fiatalabb egri papjai közül néhányan, u.m. Debreczeni János¹, Katinszky Gyula², Lojkó Mihály³, Sebők László⁴, Sivampel Jó-

* MKsz 1996. 2. sz. 244–251.

¹ Debreczeni János 1836. március 21-én született. Elemi és középiskolai tanulmányait Szegeden végezte. 1854-től egri papnövendék volt. 1859-ben szentelték pappá. Ezt követően több helyen volt káplán, majd lelkész. 1868-ban került Egerbe, amikor is a Foglár-intézet aligazgatójának nevezték ki. 1872-től karcagi plébános volt. 1886-ban címzetes kanonok. 1890 májusában tényleges kanonoki címet nyert, s az év őszén az egri Papnevelő Intézet kormányzójának nevezték ki. 1914-ben érsekhelyettes lett. Még ebben az évben címzetes püspöki rangot kapott. 1920-ban nagyprépostnak nevezték ki. Egyházi tevékenységén kívül irodalmi munkásságot is kifejtett. 1921. március 25-én halt meg. (Egri Népújság, 1921. márc. 27.)

² Katinszky Gyula 1841. február 19-én született Rimaszombaton. Középkiskoláit Rozsnyón, Miskolcon és Egerben végezte. Ezt követően Egerben lett papnövendék, ahol 1863-ban szentelték fel. Felszentelése után káplán, majd egy grófi család nevelője lett. 1869–1889 között az egri fiú tanítóképző pedagógiai tanára volt. 1889–1909-ig a tanítóképző igazgatói funkcióit látta el. 1913. október 16-án halt meg Egerben. (BENKÓCZY Emil: *Pyrker első magyar tanítóképzője*. Eger, 1928. 198–199.)

³ Lojkó Mihály 1833-ban született Gyöngyösön. 1856-ban Egerben szentelték pappá. 1859-től az egri fiú tanítóképző tanára és a Foglár-intézet aligazgatója volt. 1874-től besenyszögi, majd gyöngyösi plébános. 1882-ben halt meg. Egyházirodalmi téren is működött. (BENKÓCZY: *i. m.* 206.)

zsef⁵, Vincze Alajos⁶, Vocher Alajos⁷, Zsaskovszky József⁸, Zsendovics József⁹ és az alulírottak vállalkoztak.

Azonban, hogy a lap, melynek címe Népújság, a politikai, vagy legalább az a körül forgó kérdésekhez is hozzászólhasson, az 1848. XVIII. tc. III. fejezet 30. paragrafusa értelmében 5000 forint óvadékra volt szükség. Ez összeg letévéseért fent nevezettek a méltóságos főkáptalanhoz folyamodtak. A főkáptalan lelkesülve karolta fel az ügyet, s f. hó 9-én tartott tanácskozmányában, midőn az 5000 forintnyi óvadék letévést elhatározta, egyszersmind pártfogását is ajánlotta, kebléből pedig három tagod Danielik János,¹⁰ Lengyel Miklós¹¹ és Tárkányi Béla¹² kanonok urakat küldi

⁴ Ethei Sebők László 1840. június 25-én született Gyöngyösön. 1859-től a Központi Papnevelő Intézet növendéke volt, ahol a növendék papság Egyházirodalmi Iskolájának elnökeként tevékenykedett. Már ekkor írt verseket és fordított. 1864-től az egri fiú tanítóképző tanára volt. 1868-tól teológiai tanárként működött. 1875-től gyöngyösi plébános. 1881-ben halt meg. (BENKÓCZY: *i. m.* 206.)

⁵ Sivampel József 1830. január 20-án született Egerben. 1856-tól egri papnövendék volt. 1862-ben szentelték pappá, majd Hevesen és Arlón volt káplán. 1868-ban egri karkáplánnak és a képző tanárának nevezték ki. Természettudományi szakíróként is működött. (BENKÓCZY: *i. m.* 206–207.)

⁶ Vincze Alajos 1839. június 12-én született Pélyen. Középszkoláit Egerben végezte. 1857-től egri papnövendék volt. 1863-ban szentelték pappá, majd több helyen kápláni funkciót látott el. 1868-ban egri hitszónokká és a fiú tanítóképző intézet tanárává nevezték ki. 1892-től a tanítóképző igazgatója volt. 1898-ban Kápolnára került plébánosnak. Jelentős szépírói tevékenysége is. 1919-ben halt meg Kápolnán. (BENKÓCZY: *i. m.* 196–198.)

⁷ Vocher Alajos 1824-ben született. 1844-ben szentelték pappá, majd több helyen volt káplán. 1849-ben Egerben papneveldei tanulmányi felügyelő, majd gimnáziumi és tanítóképző intézeti tanár volt 1859-ig. Ezt követően Harsányon lett plébános. (BENKÓCZY: *i. m.* 205.)

⁸ Zsaskovszky József Alsókubinban született 1830. október 13-án. Középszkoláit Mosonmagyaróváron és Egerben végezte. Egerben lett teológus. 1853-ban szentelték pappá, ezt követően több helyen volt káplán. 1858-ban Egerben gimnáziumi és liceumi tanárnak nevezték ki. 1862–1873-ig a papnevelő intézet lelki igazgatója volt. Ezt követően Bélapátfalvára került plébánosnak, majd 1882-ben kanonok lett, illetve papnevelő intézeti igazgatónak nevezték ki. Jelentős egyházzenei tevékenysége. Egerben halt meg 1904-ben. (SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. Bp., 1914. 1926. h.)

⁹ Zsendovics József 1831. július 17-én született Nagykéren. 1855-ben szentelték pappá Egerben. Ezt követően rövid ideig káplánkodott, majd az érseki udvarba került szolgálattételre. 1872-ben kanonoki címet kapott. Egyházi tevékenységén kívül az irodalom területén is munkálkodott. Részt vett az *Eger c. lap* szerkesztésében. Ő volt az *Egri Egyházmegyei Közlöny*, az *Elemi Tanügy* megalapítója és kiadója. Részt vett az egyházmegyei papság Irodalmi Egyletének megalapításában is, amelynek első elnöke volt. 1890-ben halt meg Egerben. (KONCZ Ákos: *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*. Eger, 1892. 258.)

¹⁰ Danielik János 1817. május 20-án született Murányváralján. 1849-től egri kanonok volt. Még 1848-ban megbízták a *Religió és Nevelés c. lap* szerkesztésével. 1849-től a *Religió c. lapot* szerkesztette. Az 1850-es évek elején Kemény Zsigmond hatása alá került. 1851-ben lapját betiltották, majd pedig öt kéthónapi fogságra ítélték. 1852-ben lapja újra megindult és 1855-ig működött. 1853-ban a Szent István Társulat elnöke lett. 1858-ban a Magyar Tudós Társaság tagjává választották. 1883-tól egri érseki helynök lett. Szerkesztői, közéleti tevékenységén kívül, mint egyházi író is jelentős tevékenységet fejtett ki. 1888. január 23-án halt meg Egerben. (*Magyar Életrajzi Lexikon*. I. Bp. 1967. 346.)

¹¹ Lengyel Miklós 1802. december 5-én született Bökönyben (Szabolcs megye). A gimnáziumot Debrecenben és Miskolcon végezte. 1819-ben egri papnövendék lett, ahol 1826-ban szentel-

ki, hogy a programot a kiadó tulajdonosokkal tárgyalás, illetőleg megbeszélés alá vessék és alapos, illetőleg bővebb felvilágosítást szerezzenek.

Örömmel jelentem, s egész tisztelettel Nagyméltóságodnak, hogy programunk ellen a méltóságos főkáptalan nevezett tagjainak semmi kifogása sem volt, sőt azt teljesen jóváhagyták. Különböen elvünk: szent hitünk és szent egyházunk fejéhez hú ragaszkodás, a kat. egyház és a kat. nép jogainak védelme; a nép, különösen a kat. népnek a szőnyegen forgó kérdésekbeli tájékoztatása, fölvilágosítása, a félrevezetés elleni óvása.

A kiadók, mint fentebb egész tisztelettel említém, a már nevezettek, alulírott mint megbízott szerkesztő neve alatt.

A Népújság mint a tisztelettel mellékelt mellékletből méltóztatik látni, minden tizedik napon egy ívvel fog megjelenni. Előfizetési ára egész évre 2 forint leend, ez a legolcsóbb, mit szabhattunk. Így is 6-700 előfizetőre leend szükség – miután a lap 1000 példányban fog nyomtatni. Csak a kiállítási és az expedicionális költségek fedeztessenek.

A szerkesztő és a melléadott két társ Sebők László és Vincze Alajos, valamint a munkatársak díja az önértet, s azon édes remény leend, hogy a kat. egyház dicsőségének előmozdításához egy porszemmel így talán ők is járulandnak, s hogy a kezdeményezés dicsősége itt is az egri clerusé.

Ha Isten segít, jövő hó 15-re egy mutatóvány számot adunk, mellyel az előfizetést is meggyorsítjuk. 1870. január 1-jén pedig az első számot mutatjuk be.

Midőn ezt Nagyméltóságodnak a legmélyebb fiúi szeretettel jelentem, egyszerűsind esedezem, hogy a vállalatot főpásztorilag helybenhagyni méltóztatssék.

Érezzük a kezdeményezés nehézségét; de miután mindent komolyan megfontoltunk, Istenbe helyezett bizalommal lépünk a küzdőtérre. Most csak kegyelmet, erőt és kitartást kérünk Istentől az ügühöz, melyre vállalkozunk, mint hogy annál könnyebben megnyerhessük, szabadjon még egyet kérnem Nagyméltóságodtól, mint gyermek atyjától, azt tudniillik, hogy a vállalathoz adja atyai és főpásztori áldását.

Melyet legalázatosabb jelentésem és kérésem után Nagyméltóságod fölszentelt kezeit csókolva, magas atyai kegyébe ajánlok...¹³

ték pappá. Ezt követően egy évig volt káplán Makláron, majd Egerben, a Foglár-intézet aligazgatója, tanulmányi felügyelője lett. 1828-ban az érseki udvarba került. 1830-ban teológiai tanárrá nevezték ki. 1843–1851-ig Taron és Nagyállóban volt plébános. 1851-ben egri kanonok lett. 1870-ben kispósti címet kapott. 1873-ban érsekhelyettesnek és nagyprépostnak nevezték ki. 1879-ben választott püspöki címet kapott. Ő volt az 1860-ban alapított Egri Katolikus Legényegylet első elnöke. Az egyházirodalom terén is működött. 1889. október 10-én halt meg Egerben. (SZINNYEI: *i. m.* VII. 1900. 1068–1069. h.)

¹² Tárkányi Béla 1821. január 2-án született Miskolcon. Elemi és középiskoláit szülővárosában és Lőcsén végezte. 1836-ban egri papnövendék lett. Már papnövendék korában írt verseket és fordított. Felszentelése után udvari pap lett, majd Szenterszében volt káplán. Ezt követően ismét az érseki udvarba került, ahol Pyrker, majd Bartakovics érsek titkára volt. Az 1850-es években Egyeken volt plébános. Egyeki lelkipáztorként készítette el a Biblia fordítását és a *Katolikus Egyházi Énektárat*. 1868-ban kanonoki címet kapott. Ebben az évben az érsek kinevezte a fiú tanítóképző tanárának, majd igazgatójának. 1872-ben a fővárosba került, ahol a Szent István Társulat igazgatója lett. Irodalmi munkásságáért tagjává választotta a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság. 1886. február 16-án halt meg. (BENKÓCZY: *i. m.* 195–196.)

¹³ Egri Érseki Levéltár / Personalia Ladislaus Luga (a továbbiakban: EÉL.PLL.) Luga László, a Népújság szerkesztőjének levele az érsekhez. Eger, 1869. nov. 12.

Az érsek november 17-én a következő válaszlevelet küldte Lugának:

„A folyó hó 12-ről hozzámtett előterjesztéséből főpásztori megelégedéssel értesültem, gyors, azon üdvös elhatározásáról, hogy több megyebeli áldozár buzgó közreműködése mellett Népújság cím alatt oly időszaki lapot szándékoznak a jövő évben megindítani és kiadni, mely törekedni fog ellensúlyozni az erkölcsstelen néplapok és iratok hatását, felvilágosítani és tájékoztatni, főleg a kat. híveket keresztényi és polgári kötelességeik iránt, s azok teljesítésére buzdítani. Szóval: ápolni a keresztény erkölcsöket, terjeszteni a józan haladást és felvilágosítást, melynek kútfeje Jézus Krisztus: a világ világossága.

Ily nemes irányú vállalatához szívesen járulok főpásztori helybenhagyással és pártfogással.

Napjainkban bizonyára felettébb szükséges, hogy szent hitünk igazságainak, s egyházunk megtámogatott jogainak azon fegyverrel is védelmére kelünk, melyet a támádók használnak.

Legyenek ezért hívek kitűzött elveikhez, és működésükben kövessék Szent Ágoston ama ismeretes mondását »in necessaris unias, in dubiis libertas, in omnibus autem charitas« (szükségben egyetértés, a kétes dolgokban szabadság, s mindenben szeretet – Sz. K.)¹⁴

Az újság mutatószámára 1869. december végén jelent meg. A szerkesztő munkatársai Ethei Sebők László és Vincze Alajos római katolikus papok voltak. Az első szám 1870. január 1-jén jelent meg. Az újságot minden hó 1-jén, 10-én, 20-án adták ki egy ív terjedelemben. Előfizetési ára indításkor egy évre 2 forint volt, félévre 1 forint. Az egyenkénti példányok 10 krajcárba kerültek. Azoknak, akik egész évre előfizettek, kedvezményül a *Népújság könyve* című kiadványt adták ingyenes formában.

Az országos terjesztésű lap népies hangvételű volt. Irányára jellemző volt az akkori szabadelvű kormányokkal szembeni politikai ellenzékiség, s a vallásos szellem. A közölt írások világos stílusban készültek. Sokat foglalkoztak a falusi népet érintő politikai, társadalmi, erkölcsi kérdésekkel. 4500 példányban jelent meg. Előfizetői főleg a falusi nép közül kerültek ki.

1872. január 6-tól a lapot minden szombaton megjelentették. Az ezzel kapcsolatos nyilatkozat így hangzik:

„Részünkről jobb újévi ajándékkal nem kedveskedhetünk t. előfizetőinknek, mint annak kijelentésével, hogy az egeri Népújság minden héten éspedig szombaton fog megjelenni a régi ára mellett.

A legkedvesebb újévi ajándékot pedig mi kaptuk kedves népünk részéről, s ez az ajándék nem más, mint az a bizakodás, mellyel országunk minden vidékének lakosai lapunk zászlaja alá csoportosulni ismét sietnek. Cifra szavakkal, mézes ígéretekkel nem kecsegtetünk senkit, mert az igazság, melyet szolgálunk, hála Istennek nem szorult cifra cégérre. Valamint eddig, úgy ezentúl is azon alapon fogunk dolgozni, melyet népünk szentesített, igyekezni fogunk előmozdítani minden jót, mely a haza boldogságára vezet. De másrészt nem fogunk szemet hunyni semmiféle igaztalan vagy káros intézkedés előtt, nem fogunk hallgatni, ha talán népünk igazát és jogait látjuk veszélyben forogni; s nem lenne szabad hallgatni akkor, ha bármely párt vagy kormány ősi szent jogaink árán akarná elérni az országos népszerűséget, vagy bár-

¹⁴ EÉL. PLL. Az Egyházmegyei Hivatal levele Luga Lászlónak. Eger, 1869. nov. 17. 1691/1869.

mely más céljait, szóval csak az igazságnak és a jognak, s ezáltal édes hazánk és népünk boldogulását akarjuk szolgálni.”

Az 1872. január 13-i számban a szerkesztő az alábbi nyilatkozatot tette közzé:

„T. Olvasóinknak utólag kijelentjük, hogy újévtől Pesten megjelenő Nép újsága című lapnak semmi összeköttetése nincs az egri Népújsággal. Ezt kötelesség is kijelenteni, miután előfizetőink közül többen akaratlanul, itt-ott pedig a postamester urak készakarva Pestre utalványozták az előfizetések egy vagy két forintját. Talán azért, mert a pesti Nép újság, a kormány bizalmas újsága küldetett szét. Minden félreértés kikerülése végett kérjük e két újságot egymástól megkülönböztetni. – Luga László, az egri Népújság kiadója, szerkesztője.”

A lap indításakor kifejtett programját az 1886. január 7-i számban a szerkesztő megismételte, illetve felsorolta a lap megrendelésével járó kedvezményeket. A felhívás szövege így szól:

„A t. olvasókhoz – a Népújságban, valamint eddig úgyszintén ezután is katolikus – konzervatív politikai irányt fogunk követni, s legjobb meggyőződésünket férfias bátorsággal kimondani.

Figyelemmel leszünk arra, hogy közleményeink felkaroják mindazt, ami magyar népünket érdekelheti.

Ajánljuk lapunkat a nép azon barátainak is figyelmébe, kik a magyarosítás ügyén buzgólkodnak.

A Népújság megjelenik minden csütörtökön egy íven változatos tartalommal.

Évi előfizetési ára: Egész évre 2 forint. Félévre 1 forint. Negyedévre 50 krajcár.

A gyűjtőknek minden 6 példány után egy ingyenpéldánnyal, vagy az ennek megfelelő pénzüsszeggel szolgálunk. A tiszteletpéldány bárki nevére átírátható.

Kik tíz előfizetőt gyűjtenek, azoknak a tiszteletpéldányon felül hasznos könyvet küldünk.

Újólaj ajánljuk lapunkat a t. olvasó közönség szíves pártfogásába. A Szerkesztőség.”

A lap rovatainak felépítése a következő volt: vezércikk, tudósítás az országgyűlésről, hazai ügyek, mi hír a világban? (külföldi hírek), mulattató versek, prózai alkotások, közmondások, találós kérdések, adomák, tanácsadó, mi újság? (hazai hírek), adakozások (a különböző célokra történő adakozók nevének felsorolása). Az országos vásárok időpontjai, pályázatok, felhívások, az arany és ezüst forint beváltási adatai, irodalom (itt könyvcímeket és könyvismertetéseket közöltek), szerkesztői üzenetek.

Az újság minden számát vezércikkkel kezdte a szerkesztő, amelyek aláírás nélkül vagy álnéven jelentek meg. Ezek többségét feltehetően a szerkesztő írta. A vezércikkek aktuális országos és helyi kérdéssel foglalkoztak. Közülük a teljesség igénye nélkül csak néhány fontosabbnak ítélt írást emelünk ki.

Az 1870. január 10-i számban a községek, a július 10-i számban pedig a vármegyék rendezéséről közölt a lap vezércikket. A két cikk az országgyűlés által abban az időszakban elfogadott törvényeket elemezte, különös tekintettel azok falusi lakosságot érintő rendelkezéseire.

Az 1871. május 10-i vezércikkben a franciaországi földosztási kísérleteket ítélte el a lap, s felhívta a figyelmet arra, hogy nem volna jó, ha e törekvések hazánkban is utat találnának.

Hazánkban a kiegyezés után rendkívül gyorsan és széles körben terjedt a modernkori ponyvairodalom, főként Bagó Márton és Bucsánszky kiadók által. Országszerte olvasták például a *Hét menyei zár*, a *Krisztus Urunk levele*, a *Disznóvá lett zsidó*, az *Elátkozott apa*, a *Kristóf imádsága* című ponyvákat. A vezércikk írója felhívta a figyelmet e munkák okozta lelki károkra, úgymint: a nép körében terjesztik a különböző babonákat, kicsalják a szegény nép pénzét, és a család ellen nevelnek, terjesztik a rossz erkölcsöket.

Az 1871. november 1-jei számban közreadott *Egy nagy beteg* c. vezércikkben Ausztria korabeli állapotáról olvashatunk többek között ilyen mondatokat: „Régen, nagyon régen beteg már, sokszor vonaglik is. A miniszterek mint orvosok egymás után állanak a beteg ágya mellett, de nemcsak a kuruzslók, hanem még a legjobb orvosok is kidőlnék a gyógyításból.”

A cikkíró szerint a betegség oka a monarchia népeinek torzszalkodása, versengése Ausztria kegyeiéért. „De mi magyarok merre forduljunk?” – tette fel a kérdést a cikkíró. Majd megállapította: „A magyar nemzet árva, melynek jajkiáltását semmiféle más nemzet nem hallja meg..., ha élni akarunk, egységre, összefogásra van szükségünk.”

Az 1872. február 24-én a *Mi a célunk?* című vezércikk az akkor országszerte szerveződő katolikus egyesületekkel, olvasóköroökkel, kaszinókkal foglalkozik. Ezek célját a cikkíró abban látja, hogy ezeknek védeni kell a katolikus egyház függetlenségét, szabadságát, s jó könyveket kell adni a nép kezébe, valamint hasznos ismeretekre kell tanítani őket.

A lapban gyakori téma, természetesen nemcsak a vezércikkekben, hogy a Kárpát-medencében élő idegen ajkú népek: szlovákok, románok, szerbek, horvátok, ruszinok az anyanemzet, a magyarság érdekeit veszélyeztetik, s népünk kisebbségbe szorítására törekednek. Nem véletlen, hogy az 1873. július 26-i számban *Magyarosodjunk*, az 1886. március 25-i számban pedig *Magyarosítás* címmel jelentetett meg a szerkesztő vezércikket. Az utóbbiban ilyenek olvashatók: „Ezer év alatt nemzetek emészttek el Európa térképéről. És mi annyi külellenséget legyőzve, annyi belviszályal küzdve még ma is élünk, és nem csupán élünk, hanem hála a gondviselésnek! számot is teszünk Európában.”

Miután Kossuth Lajost 1876. december 27-én távollétében Cegléden egyhangúlag országgyűlési képviselővé választották meg, a lap ezzel az eseménnyel is vezércikkben foglalkozott. A nagy hazafit ebből az alkalomból az 1877. január 18-i számban köszöntötte. Többek között ezt írta:

„Ő szereti hazáját, szeretné, ha tudná, megmenteni a sok bajtól, mert tudja, hogy az ő politikai nézeteit ma kevesen követik e hazában, mert tudja, hogy mit ő akar, ki nem vihető azon úton, melyen ő akarja, ezért fáj a lelke, s ezért írja, hogy nem jöhet haza.”

A lap gyakori témája a század végén szárba szökkenő szocialista mozgalom is, amelyet a lap konzervatív, nemzeti irányja miatt természetesen elítélt. Már az

1871. június 1-jei számban *Zavargó munkások* címmel jelent meg a témáról vezércikk, amelyben elítélte a sztrájkolókat, így írván róluk:

„Már nálunk fele baj sem volna, ha nem ámtánák a becsületes jó népet holmi dologke-
rülő szájaskodók, akiknek orra mintegy vörös zászló, mindig a forradalomra igazat.”

Az 1878. november 28-i számban *A szocialisták* címmel közölt a lap vezércikket, amelyben ismét elítélte a hazai szocialista mozgalmat.

Abból az alkalomból, hogy 10 év telt el azóta, hogy 1869 decemberében a *Népújság* mutatóvényszáma megjelent, a szerkesztő a *Magyar népnek* címmel tett közzé vezércikket. Ebben többek között ezeket olvashatjuk:

„A Népújság a jövőben is marad, ami eddig volt, az olvasókat szerető, magát a haza sorsáról és a nagyvilág járásáról tájékozni akaró magyar ember kis lapja. A mai politikai pártok egyikéhez sem csatlakozunk határozottan, mert mi hívei voltunk és leszünk a katolikus, konzervatív politikának, valamint szabadelvű, úgy szélső politikát sem újtunk.

Elfogadjuk, megdicséjük, amit hazánkra és a népre jönnek, üdvösnek tartunk, ellenben ostromozni fogjuk mindazt, ami meggyőződésünk szerint a szegény hazára káros lehet.”

Vezércikktema lett az 1888. január 8-i számban az akkor országszerte terjedő, a magyar bor hitelét rontó borhamisítás is. Az év június 22-i számában vezércikk foglalkozott azzal a hírhedt esettel, hogy Egerben egy közös hadseregbeli tiszt megsértette a magyar zászlót.

Gyakori vezércikktema a korabeli hazai ipartámogatás (az ún. merkantil gazdaságpolitika) is. Az 1881. április 18-i számban *Pártoljuk a magyar ipart* címmel vízsabályozások jelentőségéről olvashatunk, amelynek hibáit is ostromozza a cikkíró.

A lap mindig harcra kész, ha katolikus érdekek védelméről volt szó. Az újság 1881. július 3-i számában három részből álló cikket tett közzé *Milyen iskolát akar a katolikus nép* címmel. A július 21-i számban a *Népnevelés érdekében* című vezércikk többek között megállapította, hogy „Az 1868-ik évben készült iskolatörvénycikknek megbocsáthatatlan bűne van: összezavarta a hitfelekezetek békéjét, ellenséges állást foglalt el a hitfelekezetek irányában, roppant terhet rak az adófizető nép nyakába.” Az írásban többek között ezeket találhatjuk:

„A mi álláspontunk egészen elüt a kormány szándékától az iskolakérdésben. Mi a hitfelekezeti iskolák barátai vagyunk, mi nem azt akarjuk ezáltal, hogy csakis kizárólag katolikus jellegű iskolák legyenek, hanem azt, hogy minden hitfelekezet tartsa meg az iskoláit, s nevelje a gyerekeket vallásosan.”

Az 1890. január 3-i számban olvasható *A katolikus önkormányzat* című vezércikk a katolikus autonómia elveinek megfogalmazását követelte. Az 1890. augusztus 21-i számban tette közzé a szerkesztő a *Katolikus vallás Magyarországon* című vezércikket, amelynek írója azt állította, hogy Tisza Kálmán tizenöt éves miniszterelnöksége alatt a katolikus vallást hazánkban elnyomták, s csak a kálvinista vallás erősödhetett.

Tisza Kálmán mint miniszterelnök egyébként gyakori céltáblája volt a lapnak. Az 1885. január 15-i számban *Tisza Kálmán* címmel közölt vezércikket a lap, amelyben – elég sajátos utalással a kiegyezést kezdeményező nagy politikus nevére – arról a véleményről értesülhetett az olvasó, hogy „mint pártvezér Tisza sem volt jobb a Deákné vásznánál: mint főminiszter sem jobb a többinél. Ő szidta a hatalmon lévöket, őt szidják a hatalomra törekvők.” Mivel már ekkor élen jártunk a nemzetközi öngyilkossági statisztikában, nem véletlen, hogy az 1886. március 4-i számban olvasható *Egy nagy métely* című vezércikk.

A 48-as és Függetlenségi Párt programját elfogadva, a magyar nyelv bevezetését követelte a lap a hadseregben az 1888. augusztus 9-én közzétett vezércikkében.

Az újság nagy érdeme, hogy szorgalmazta az óvodák hazai elterjesztését. Az 1891. január 22-i számban a *Kisdedek megoltalmazása* című vezércikkében az országgyűlésben a kisdedóvásról előterjesztett törvényjavaslatához szól hozzá.

A lap nyíltan vállalt konzervatív katolikus szellemisége folytán a vezércikk témák közül nem maradhatott ki a századvégi egyházpolitikai harc sem. A polgári anyakönyvvezetéssel többször foglalkozott a *Népújság*. Erről a témáról szól az 1893. január 16-i számban közölt vezércikk is.

Az újság hasábjain mindvégig érzékelhető a lengyel nép iránti szimpátia. Egy lengyel delegáció 1885. szeptemberi budapesti látogatása a szeptember 15-i számban *Lengyel vendégeink* című vezércikk közzétételére készítette a szerkesztőt. 1887. július 7-én *Szegény lengyelek* címmel olvasható vezércikk a lapban, amely a lengyel nép korabeli gondjairól szól.

Minden év elején összefoglaló értékelést közölt a szerkesztőség az elmúlt esztendő bel- és külpolitikai eseményeiről.

A vezércikkeken túlmenően is jelentek meg cikkek egy-egy időszakról, aktuális politikai, gazdasági, társadalmi, ideológiai és kulturális kérdésről. Az induló, 1870-es évfolyamban több hónapon keresztül közölt a szerkesztő cikket égető kulturális kérdésekről. A március 10-i és május 1-jei számokban az akkor országszerte szerveződő olvasókörokről kaphattak tájékoztatást az előfizetők. A cikk írója az olvasókörokrébe lépni szándékozókat az április 1-jei számban az alábbi jó tanácsokkal látta el:

„Olvasó kell, de: mikor tehát arról van szó édes hazánkfia, hogy beírasd magad valamely olvasókörore, ne cselekedd ezt vakon: hanem jól utánanézz: vajjon micsoda olvasmányokból merítgetik ott az ismereteket? S ha azt látod, hogy ott vallásodat, anyaszentegyházadat pellengérré állító újságok és könyvek táplálják a tagok lelkét, nem, te ne fizess, hanem még akkor se állj közéjük, ha ők fizetnének neked, mert az ilyen társulatot lelkiismeretes katolikus embernek se részvételével, se pénzzel nem szabad támogatni.”

Az 1870. év során több cikk jelent meg az iskolákról az 1868-as iskolatörvény bevezetése kapcsán. A februári-márciusi számokban tette közzé a szerkesztő az *Esti beszélgetés az iskolákról* című dialógust több folytatásban. A június 1-jei számban *Az iskola nélkül* címmel egy cikket olvashattak, amely a törvényben szereplő közös iskolák ellen foglalt állást.

„A közös iskolákban a sokféle hitű gyermek élesen fog szembe állni egymással, mert azt is tanulni kell hitoktatójától, hogy miért igazi az ő vallása... Tanácsosabb tehát a katolikus iskolát megtartani. Elég lesz a kormánynak az, ha felügyel, sürgeti az iskola berendezését, a folyamatos előrehaladást.”

Az augusztus 10-i számban az iskolaszékek feladatait elemezte a lap.

Az október 10-én közölt *Honvédtiszt* című írás abból az alkalomból jelent meg, hogy a 48-as és a Függetlenségi Pártban egyre erőteljesebben merült fel az önálló magyar hadsereg megteremtésének gondolata. Ezért fogalmazta meg a cikk írója, hogy „A magyar nemzet ismét honvédeket akar nevelni fiaiból, ahogy 1848-ban, hogy az ország erősebb, hatalmasabb legyen, ... és már vannak honvédeink.”

Az 1871-es évfolyam aktuális kérdésekkel foglalkozó írásai közül a februári számban közölt *Népnevelési egyletek* című írást, az április 10-i számból *A községi törvény* című cikket emelhetjük ki, amely az országgyűlés által elfogadott törvényt elemezte. A községi törvény fontosságából kiindulva a lap szerkesztője a következő évben, 1872-ben a január 6-i, január 13-i és január 18-i számban tette közzé *A községek rendezése* című értelmező jellegű írást, amelyben katetikus formában dolgozta fel a törvény szövegét.

A *Népúj-ságban* többször olvashattunk a moldvai csángó magyarokról. Az 1872. február 3-i számban *Távol lakó magyar testvéreinkről* címmel találhatunk egy cikket a témáról, amely két részből áll. Az első részben egy moldvai misszionárius lelkész levele olvasható, aki Luga László szerkesztőtől *Népúj-ságot* kért, s a levélben a csángók történetéről, s akkori helyzetükről is írt. A szerkesztő válasza a következő volt: „A Népúj-sággal igen szívesen szolgálunk, sőt több magyar ajkú községnek is legszívesebben megküldjük, több példányban is, csak tessék megírni hová és kinek a nevére küldjük?” Ehhez kapcsolódik az április 27-i számban közreadott *Még egyszer magyar testvéreinkről* című cikk, amelyben arról tájékozódhattak az olvasók, hogy az említett misszionárius lelkész felhívására kevés pénz érkezett. A szerkesztő a cikk végére azt a megjegyzést illesztette, hogy a *Népúj-ság* szerkesztőségében 77 forint 50 krajcár gyűlt össze erre a célra. A június 1-jei szám *Még egy szó magyar testvéreink ügyében* címmel az előző írás szerzője további adakozásra szólított fel.

Már az 1871-es évfolyamban olvashattunk egy cikket a szerkesztő tollából: *A régiségek gyűjtéséről*. Az április 13-i számban ismét a szerkesztő tette közzé *Szóljunk a régiségekről* című írását, amelyben az emberiség régi szokásairól írt. Egy hét múlva, április 20-án Luga *Egy régiségkereső: Szóljunk a régiségekről* címmel írt ismét e témáról, s többek között e mondatot olvashatjuk írásában: „Magyar emberhez illő tisztelettel viseltessen tehát mindenki az efajta ősrégi dolgok iránt.”

Már az 1872. november 2-i számban értekezett a lap a kormánynak a század végén nagy vihart kiváltott polgári házasságot bevezető tervéről. Az 1878. augusztus 8-i és 15-i számban egy cikkíró *Népnevelésünk pangásának okait* ele-

mezte. Az okokat az alábbiakban látta: rossz a családi nevelés, sok szülő iszik, káromkodik, dohányzik; számos tanító nem él példamutató életet, továbbá: az iskola s a szülői ház között nincs jó kapcsolat.

A még 1871-ben felvetett népnevelési egylet témájáról ismét foglalkozott a *Népújság* az 1880. augusztus 19-i számban, közelebbről Zichy Jenő gróf tervével kapcsolatban. Az 1881. március 24-i és március 31-i számban viszont újfent előtérbe került a polgári házasság bevezetésének kérdése, amelyet a cikkek írói határozottan elutasítottak. A június 16-i számban pedig közzétette a szerkesztő a pécsi egyházmegye június 6-án kelt tiltakozását a polgári házasság bevezetése ellen.

Az 1881. június 9-i és 16-i számban az iskolák ügyére hívták fel ismételten az olvasók figyelmét *Milyen iskolát kíván a katolikus nép* című cikkben. Ebben a következő állásfoglalás található:

„Az anyaszentegyház – tudniillik a keresztény hívek előljárói: papok, püspökök és a római pápa – tehát az anyaszentegyház avégre van, hogy a híveket tanítsa. Jó erkölcsű emberekké tegye és üdvözítse. ... Az állam dolga pedig az, hogy a polgárok közt a rendet és az igazságot fenntartsa.”

Az iskola és a népkönyvtárak megszervezésének fontosságát is felvetette a lap. Az 1881. november 24-i számban erről a témáról adott közre a szerkesztő egy, a *Népiskolai Tanügyből* átvett cikket.

Az 1882. évi és 1883-as évfolyamoknak hónapokon keresztül állandó témája volt az 1882. őszi tiszaezlári eset, más szóval Solymossy Eszter helybeli kislány váratlan eltűnése és halála. A kislány halála után az a hír kapott lábra, hogy őt a helybeli zsidók ölték meg azzal a céllal, hogy így nyerjenek vért a rituális pászka elkészítéséhez, majd hulláját a Tiszába dobták.

A történelmi irodalomból közismert: Solymossy Eszter esete, az ún. tiszaezlári vérvád koholmány volt. Ez alapul szolgált egy antiszemita hecc-kampány megindításához. A lap szerkesztője, cikkírói Solymossy Eszter haláláért a zsidókat tették felelőssé, s Eötvös Károly ügyvéd hivatalossá vált álláspontját nem fogadták el. Így a szerkesztő, illetve az érintett írások szerzői akarva-akaratlanul az eset kapcsán a feléledő antiszemitizmus táplálójává váltak.

Az 1883-as évfolyam másik jellegzetessége, hogy többször foglalkozott az óvodák felállításának kérdésével. Az 1884-es lapszámok állandó témája volt az új ipartörvény értelmezése.

Ugy hisszük, országos viszonylatban is úttörő munkát végzett a lap, amikor 1887-ben a siketnémák oktatásának szükségességével foglalkozott. A következő évben, 1888-ban méltán keltett nagy szenzációt a pesti villamosvasút megnyitása, amely szintén cikktéma lett.

A 90-es évek elején elkezdődő egyházpolitikai harcok lokális szintű nyitányát jelentette, hogy 1890. június 10-én állást foglalt az újság a vegyes házasságokról hozott törvény ellen. A cikkhez kapcsolódott témájában az 1893. május 4-én közreadott *Az állami anyakönyvezés* című írás, amelyben a szerző kelt a törvényjavaslat ellen. Ugyanebben a számban található egy cikk az izra-

elita vallásról, amelyben a szerző helyteleníti ennek a felekezetnek törvényes vallásként való elismerését.

Nem került e a szerkesztő figyelmét az 1891. május 1-jei orosházi és júniusi battonyai agrárszocialista lázadás sem. Természetesen a lap – irányvonalának megfelelően – ezeket elítélte.

A lap tudósított az országgyűlés üléseiről is. E rovatban Csepregi Dániel folyamatosan tájékoztatta az olvasókat a Házban történekről.

Az újság minden számában közölt szépirodalmi anyagot, amely versekből, népies „beszélyekből”, rajzokból, tárcákból, adomákból, találós kérdésekből tevődött össze. A versek többsége ún. népies jellegű, valláserkölcsi tartalmú, oktató jellegű költemény.

A *Népújság* elsősorban a korszakban népi hangvételűnek tartott költöket utánzó helyi szerzők, amatőr verselgető papok, tanítók, tisztviselők verseit közölte. A lapban főként a következő népies költők versei olvashatók: Arannyosy Celesztin ferencendi szerzetes, Baczó Ferenc, Baka Lajos, Balla Mátyás római katolikus, endrői néptanító, Balla M. Károly, Benőfy Soma, Bodó Ákos erdélyi papköltő, Borhy Antal, Borsodi (Frint) László tanító, Buza Sándor, Czigliedy István, Dalmady Győző, Erdélyi Béla, Erdélyi Lajos ügyvéd, Fülöp István, Gyöngyösi (álnév – Sz. K.) Gyurkovics Béla, Hornung József református tanító, Huber Gyula, Hoffman Márton, Halmi István, Kulcsár Ernő, Kapitány Zsigmond református tanító, Korbuly József hírlapíró, Kovács Gyárfás, Kobak Antal, Kölln Gyula minorita szerzetes tanár, László István, Magyar Ernő, Molnár József holdi plébános, Nagy Sándor, Nyulasy Antal, Őrzi József, Petheő József, Petrikás Mór, Répássy János, Ruffay Pál, Sárffy Elek, Sebők Árpád, Szulik József, Szendrő (álnév – Sz. K.) B. Török Bódog, Tárkányi Béla, Váradi Ferenc gödöllői telekkönyvi betétkezelő, Virág József katonatiszt, Véczei Csiszér János, Végh Kálmán Mátyás papköltő, író, Vátzy János és Zalay Zoltán. Közülük a legtöbb verset Buza Sándortól közölte a szerkesztő. Az országosan ismert írók és költők közül Gyulai Pál, Jókai Mór és Pósa Lajos egy-két verse olvasható az újságban. Ezek kivétel nélkül utánközlések.

A lapban közreadott népies beszélyek többsége Vincze Alajosnak, az egri érseki tanítóképző tanáranak, majd igazgatójának (Csermely) a munkája. A lapban közölt szépirodalmi, prózai alkotások közül említésre méltó még Babik József 1891–92-es évfolyamban havonként közölt, egy-egy hónappal kapcsolatos népi és egyházi szokásokat feldolgozó írása.

A szerkesztő 1871-ben felkérte egyik munkatársát, Sebők Lászlót (álneve: Nótárius), hogy a falusi nép tanítása céljából írjon oktató hangú leveleket. Sebők a felkérés után 1872-ben, 1877-ben, 1878-ban, 1879-ben s 1880-ban közölte a lapban *A Nótárius levele* vagy a *Miért nem boldogul a magyar?* című cikksorozatát. 1872-ben Vincze Alajos harmincegy tréfás levelet könyv alakban is megjelentetett, amelyet 50 krajcárért lehetett kapni. Ezen kívül még 11 levelet írt, tehát összesen negyvenöt tréfás levél fűződik nevéhez, amelyből a lapban huszonkettő jelent meg.

A Népújságban közölt levelekben a köznép hibáit sorakoztatta fel. A bölcsélet szemszögéből, a teológiai bölcséletet is beleértve meglehetősen lapos „igazságok” felsorakoztatása ez a levélsorozat, és nem mentes belső ellentmondásoktól sem.

A *Nótárius leveléhez* hasonló tartalmú, stílusú a *Falusi levelek* sorozat, amely 1882-ben jelent meg hat részben a szerző feltüntetése nélkül. Ebben a könnyen hívés károságáról, a túlköltekezésről, a haszontalan dolgok megvásárlásának helytelenségéről, a biztosítás, a fásítás hasznáról, s az iszákosság elleni küzdelem fontosságáról írt.

A *Hasznos tudnivalók* rovatban a falusi gazdáknak adott a lap jó tanácsokat.

A *Mi újság?* rovatban érdekes országos és helyi híreket tett közzé az orgánnum, nem feledkezve meg a külföldre szakadt hazánkfiaiáról sem. Ebből a rovatból emelünk ki néhány valóban fontos kérdést, illetve érdekességet. Az 1870-es december 1-jei számban olvashatjuk, hogy „Az Eger–Füzesabony között építendő vasútra is megtörtént már az alku. Lesz tehát vasutunk is, de mikor? Talán másfél év múlva.” Az 1871. november 9-i számában közölték a hírt, hogy „az egri vasút november 3-án csakugyan megnyitott. Ezt örömmel írhatjuk, mert valahára mi is gyorsabban érintkezhetünk a nagyvilággal.”

Az 1881. január 6-i számban tette közzé a szerkesztőség a jáki apátsági templom felújítására addig begyűlt összegeket. Ugyanebben az évfolyamban, a március 24-i számban, olvassuk a következőket: „Magyar kivándorlók Rendingből, Pensilvániából írják, hogy ott többszáz magyar kivándorolt, kik nemrég érkeztek Amerikába, munka, lakás és irány nélkül nyomorognak.” Az április 21-i szám arról adott hírt, hogy Sajósy Alajos az egri érsek megbízásából festett egy szentháromságot ábrázoló oltárképet a tófalusi templomnak. A június 2-i számban beszámolt a szerkesztő a nagy árvíz utáni szegedi építkezési tervekről, június 16-án, két hét múlva arról adott hírt a lap, hogy „Tárkányi Béla egri apát-kanonok nyolcadik római útjáról visszatért. Tárkányi a magyar katolikus egyházi Énektárt nyújtotta át a szentatyának.”

Az 1886. január 28-i számban érdekes hírt olvashatunk Simor János hercegprímás adományáról, amely szerint „Simor János Magyarország hercegprímása az utolsó félv év alatt 30 000-et megközelítő összeget adományozott jótékonyági és közművelődési célokra.” A következő hír, hogy „Almássy Pál arcképét Heves megye lefestette ülésterme számára, s az arckép 18-án lepleztetett le ünnepélyesen. A főispán, az ülésmegnyitó beszédében utalt a leleplezés ünnepére, az ünnepi beszédet pedig Zalár József főjegyző tartotta. Almássy Pál Heves megye alispánja s országgyűlési képviselője volt. 1848-ban a képviselőház alelnöke, kötelességét mindig híven, becsületesen teljesítette. A lendületes, szép beszéd zajos éljenzéssel, félnék tetszéssel fogadtatott. Az arckép Kovács Mihály festő műve.”

Az 1886-os áprilisi szám arról adott hírt, hogy „Tóth István egri nyomdász a jeruzsálemi patriarcha, a pápa öszentségének nevében a Szent Sír lovagjává nevezte ki. Tóth az egri és budapesti legényegyletek alapítása érdekében buzgó tevékenységet fejtett ki, s külföldön is szerzett magának érdemeket hasonló egyesületek alapítása körül.”

A lapban többszáz ismeretterjesztő cikk olvasható, amelynek többsége nem véletlen, hogy a mezőgazdaság kérdéseit helyezte előtérbe. Az írások szerzői sokat foglalkoztak a növénytermeléssel és az állattenyésztéssel egyaránt.

Írtak a szerzők az öntözésről, a növényi kártevőkről. Népszerűsítette a *Népúj-ság* a növényvédelem kérdéseit is. Foglalkoztak a szerzők a gyümölcsfák nyelésével, őszi metszésével és azok trágyázásával. Tanácsokat adtak arra vonatkozóan, hogy mikor kell a gyümölcsöt szedni. Közölte a lap a szüretelési szabályokat. Cikkeket olvashatunk a borok áráiról, a dinnye értékesítéséről, a dohány hasznosításáról, a gyümölcs-értékesítésről, a nád és a káka új felhasználási módzatairól. Nem feledkezett meg az újság a gyümölcsök, a zöldségek tartósításáról.

Számos cikk foglalkozott az állattenyésztéssel is. Így olvashatunk az újságban a korabeli halászatról, a baromfi-, a házinyúl- és a lótenyésztésről, az emlősállatok hasznáról, a hazai madarokról, a méhekről, a méhészkedésről, a hazai selyemhernyó-tenyésztésről. Több cikket szenteltek a sertéstartásnak és -hizlásnak.

Fontosnak tarották a tájékoztatást az állategészségügyről is, így mindegyiknek volt az ebek betegség elleni oltásáról. Érdekes cikk olvasható például Pasteurról.

Nem mellőzte a szerkesztő a korabeli fellendülő mezőgazdasági gépgyártás, illetve az új termékek népszerűsítését sem. Az 1892-es évfolyamban „A kiszagda” c. sorozat tudatosan foglalkozott a mezőgazdasági gépekkel. Egy-két agrártörténeti cikk is található a lapban, így például a burgonya- és dohánytermesztés történetéről.

A falusi nép felvilágosítása céljából többször foglalkozott a *Népúj-ság* a közigazgatási kérdésekkel, az akkor terjedő egyesületi mozgalommal.

Helyet kaptak egészségügyi és ismeretterjesztő cikkek, közöttük nevelésügyi témájú írások is. Így pl.: a gyerekkori kocsmázás (Sic!) károságáról, a gyerekevelés mesterségéről, a közös iskolákról, az iskoláztatás hasznáról, vagy a népoktatási törvényről, a ponyvairodalom károságáról, a szülői ház és a tanító kapcsolatának fontosságáról.

Olvashatók voltak a lapban földrajzi, csillagászati tárgyú írások is. A tematika igen változatos, a Balaton keletkezéséről, Egyiptomról, a Jászságról, a Kongó vidékéről, Magyarország nagyobb városairól szóló cikkek mellett írnak pl. a földrengés okáról, a naptárakról, a nap- és holdfogyatkozásokról stb.

Található a napilapban néhány néprajzi vonatkozású írás is, többek között: a bukovinai magyarokról, a csángókról, az eszkimókról, az indusok szokásairól, az alföldi lakodalmi szokásokról, a nép között uralkodó babonákról.

Luga a *Népúj-ság*ban a köznép történeti ismereteinek gyarapítása céljából több cikket jelentetett meg a magyar és egyetemes történelem tárgyköréből. Ezek közül csak a jelentősebbeket emeljük ki. Az 1872. július 6-i és 13-i számban olvasható a *Történeti képek a régi időkől* című írás, amely a honfoglalásról szól. Találhatunk az újságban leírást a koronázási jelvényekről, Szent László királyról, a tatárjárásról, a rigómezei csatáról, Hunyadi János török el-

leni harcairól, a mohácsi vész utáni évekről, a szerencsétlen sorsú Batori Endre erdélyi püspökről.

Az újság szándékoltan sokat foglalkozott az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékeivel. Az 1872-es évfolyamban mutatta be a tizenhárom aradi vértanú arcképét. Az 1896-os évfolyamban olvasható volt az aradi vértanúk életrajza. Az 1892–93-as évfolyamban két cikk is foglalkozott az 1848–49-es forradalmak emléktárgyait összegyűjtő Országos Múzeummal. 1872-ben kétrészes cikkben írt a lap a bukovinai magyarok történetéről. 1876-ban közölte a lap Deák Ferenc, 1880-ban pedig gróf Széchenyi István életrajzát.

Az egyetemes történelemmel foglalkozó írások közül a Gutenbergről, a könyvnyomtatás feltalálójáról, a csillagász Kopernikuszról, az orosz Szuvorov altábornagról, a „Kosciuskó Tádé” lengyel tábornokról írott cikkek érdemelnék különös figyelmet.

A lap hasábjain nyelvészeti kérdésekről is olvashatunk. Például 1876 első felében több folytatásban közölte a szerkesztő az ún. magyar szótárt, amelyben olyan szavak magyarzatát adták, amelyek nem fordulnak elő a nép beszédében, csak könyvekben és újságokban.

A lap a jelesebb országos és helyi személyiségek elhunytja, temetése alkalmából nekrológokat közölt. Így pl. az 1870. június 10-i számban olvasható gróf Batthyány Lajos, az 1849. október 6-án kivégzett első felelős magyar miniszterelnök temetéséről szóló tudósítás, akit újratemettek. 1871. február 10-én báró Eötvös József vallási és közoktatásügyi miniszterről közölt a lap nekrológot. Az 1873. július 5-i számban található a május 30-án elhunyt Bartakovics Béla egri érsek nekrológja. Az 1881. június 16-i számban olvasható a június 12-én elhalálozott gróf Károlyi Istvánról, a Szent István Társulat alelnökéről szóló megemlékezés. Ez év július 20-án hunyt el a *Népújság* kiváló munkatársa, Ethei Sebők László, róla a lap július 28-i számában tudósított. Az 1887. február 7-i számban többrészes cikk olvasható a január 30-án rejtélyes körülmények között öngyilkosságot elkövető Rudolf trónörököséről. 1890. február 18-án hunyt el az 1867-es kiegyezés utáni első miniszterelnök, gróf Andrássy Gyula. Róla a február 27-i számban lehetett nekrológot olvasni.

Lapjában Luga László több alkalommal adott közzé felhívásokat. Például az 1872. október 15-i számban a szerkesztőét közli az 1873. évi bécsi világiállításon való részvételre. Az 1877. január 4-i számban az általa szerkesztett *Irodalmi Szemle* olvasását ajánlotta.

A *Népújság* felhívásokat tett közzé különböző szoborállítási akciók támogatása érdekében. Az 1876. július 20-i számban Deák Ferenc szobrának felállítására szólított fel a szerkesztő. Ő maga 5 forinttal járult hozzá a nemes célhoz. Az 1890. július 3-i számban Mátyás király kolozsvári szobra elkészítése érdekében, az 1890 áprilisában kiadott kolozsvári felhíváshoz való csatlakozásra szólított fel. 1892. november 17-én a Budapesten felállítandó Baross-szobor bizottságának felhívását tette közzé a lap.

A lap utolsó száma 1893. június 29-én látott napvilágot. A megszűnéséről már június 22-én a következő tudósítást tette közzé a szerkesztő:

„Tisztelt Olvasóimhoz! Előfizetésre való felhívást nem adunk többé. A Népújságot június végével, a 26-i számmal beszüntetjük. 23 és fél éven át folyton fáradtunk és irtunk. Most már jól fog esni a pihenés.

Előfizetőink a jövőben lapunk helyett a Budapesten megjelenő Magyar Néplapot fogják megkapni, amely a Népújságnál nagyobb és tartalomdúsabb. Volt féléves előfizetőink figyelmébe tehát a Magyar Néplapot ajánljuk, melynek programja és szelleme megegyez a mieinkkel: magyar és katolikus. Eger, 1893. június 18.”

Az utolsó számban e szöveget a szerkesztő az alábbi hozzátoldással megismételte:

„Most pedig búcsút veszünk a nagyközönségtől, különösen a magyar néptől, melynek ügyét 23 és fél éven át becsületesen szolgáltuk, igazát védelmeztük, hibáit szemére vetettük, de mindig szeretettel, önérzettel írjuk ide, lapunk volt a legelső és katolikus hetilap. Eger, 1893. június 27.”

Luga 1897. szeptember 23-án kelt feljegyzésében – visszatekintve a lap megszűnésére – a következőket írta:

„Utóbbi három év alatt folyton deficittel dolgoztam. A közönség Repcsányi Néplapjához csapott át. Így maradt rám 1891-ből 650 forint, 1892-ből 870 forint és 1893-ból 358 forint 67 krajcár adósság, mely összeggel a nyomdának tartoztam és tartozom. Az összegek törlesztésére képtelen voltam, mert csak annyit tudtam más oldalról keresni, amennyiből megélhettem.

1896 végén szándékom volt Érsek Úr öxelenciájához alázatos kérelemmel járulni, hogy tekintve 23 és fél évi szakadatlan munkásságomat, s tekintve, hogy a mondott időköz alatt 60–70 000 forintot kifizettem a nyomdának: adósságomat teljesen törölnetni szíveskedjen. Ebben a szándékomban súlyos betegségem megakadályozott, s folyó év végére halasztottam kérelmemet, de az események ebben megátoltak.

Az év végén a leszámolás alkalmával készpénz helyett elismervénnyel fizettem a nyomdának...¹⁵

KÁROLY SZECSKÓ

Die Zeitschrift Népújság (Volksblatt) (1869–1893)

Das erste katholische Wochenblatt in Ungarn

Die Abhandlung beschreibt die Geschichte des Wochenblattes, welches in Eger in der Redaktion von László Luga erschien. Das im ganzen Land verbreitete Wochenblatt erschien in 4500 Exemplaren, seinem Programm nach wollte es die katholisch-konservative Richtung folgen. In seinen Blätter berichtete es über die inländischen und ausländischen Ereignissen. Das Wochenblatt beschäftigte sich mit den zeitgenössischen katholischen Vereinen und Leserkreisen, mit den inländischen Nationalitäten und mit der damals sich organisierenden Arbeiterbewegung. Es nahm an den zeitgenössischen kirchenpolitischen Kämpfen teil, auch der Antisemitismus war ihm nicht fremd. Auch die Artikel über die Landwirtschaft und die Fragen der Verwaltung waren in ihm zu finden. Von seinen geschichtlichen Schriften mehrere beschäftigten sich mit der Geschichte der Ungarn in Bukowina. Nach einer Aufzeichnung des Redaktors wurde sein Aufhören durch seine Verschuldung verursacht.

¹⁵ EÉL. PLL. Luga László nyilatkozata. Eger, 1897. szept. 23., 1863/1898.

KÖZLEMÉNYEK

Az esztergomi kódexfestő műhely a 12. században. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms II. 3. jelzet alatt őrzi Haymo Halberstadiensis, Origenes és Williramus az Énekek Énekéhez írt magyarázatait (*Expositiones in Cantica Cantorum*) tartalmazó 12. századi kódexet.¹ Az egyetlen olyan kötet ez, amely az esztergomi főszékesegyház korai könyvanyagából ránk maradt. Hogy ez a kódex Bernát spalatói érsek ajándékként került a főtemplomba, azt már 1902-ben megállapította Varjú Elemér.² A könyvből olvasható és első pillanatra talán különösnek tűnő bejegyzés („Hunc codicem dedit Pernhardus sancto Adalberto”) pontos értelmezését Körmendy Kinga adta meg.³

A régebbi magyar művészettörténeti szakirodalom azon az állásponton volt, hogy ez a *Cantica Cantorum*-magyarázat a korai magyar kódexfestő művészet kiemelkedő darabja.⁴ Újabbban azonban Wehli Tünde stíluskritikai vizsgálataiból arra a következtetésre jutott, hogy a kódex nem Magyarországon készült, hanem a délnémet, bajor könyvfestészet terméke, és vagy a salzburgi, vagy valamely más, de salzburgi hatás alatt dolgozó műhelyben készítették.⁵

A stíluskritika valóban fontos segédeszköze a kodikológiai kutatásoknak, de csak segédeszköze, amely a konkrétumok és az adott történeti körülmények figyelembevétele nélkül téves eredményekre vezethet.⁶

¹ CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica*. I. Bp. 1988. 1198. sz.

² VARJÚ Elemér: *Bernát spalatói érsek kódexe az esztergomi főegyházmegye könyvtárában*. = MKSz 1902. 199–202.

³ KÖRMENDY Kinga: *Szt. Adalbert esztergomi egyházának kódexei, könyvei 1543 előtt c. sajtó alatt levő tanulmányában*.

⁴ BERKOVITS Ilona: *Főegyházmegyei Könyvtár*. In: *Magyarország műemléki topográfiája*. Összeáll. GENTHON István. Bp. 1948. 291–292. – Uő.: *Illuminated Manuscripts in Hungary. XI–XVI. centuries*. New York–Washington, 1969. 19.

⁵ WEHLI Tünde: *Perugiai Bernát kódexe és a Pray-kódex helye a középkori magyar könyvfestészetben*. = *Ars Hungarica* 1975. 197–209.

⁶ Csak példaként említünk egy ilyen téves eredményt a stíluskritikának egy másik területéről. A schallaburgi kiállítás katalógusában (*Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn*.) Balogh Jolán nagy alaposággal végzett stíluskritikai összehasonlításokat Mátyás király trónkártyájára vonatkozólag és ezek alapján úgy vélte, hogy az Mátyás király 1476-ban, Beatrixszal kötött házasságával datálható. Jóllehet az ugyanitt, a 76. számú táblán, színes reprodukcióval bemutatott tárgy már első pillantásra egzakt adattal szolgál. A királyi címerről ugyanis hiányzik a cseh címer (ott ugyanis nem ez, hanem a Hunyadi-ház címerének beszercei oroszlánja látható). Pedig Mátyás a cseh címer jelenlétét olyan fontosnak tartotta, hogy az összes korvinán ott található. Abban a nagy címerfestő akcióban is, amikor a címer nélküli kötetekre ráfestették Mátyás címerét, a négyes osztatú címer 1. és 4. negyedében a magyar vágások vannak, a 2. és 3. mezőbe a cseh oroszlán került. Ha Mátyás cseh királyságát ennyire fontosnak tartotta, lehetetlen, hogy a cseh címer éppen a házasságkötésre készített trónkártyán hiányozna. A pontosabban datálható keletkezési időszak tehát 1458–1468.

Ebben az esetben is, ha a kódex keletkezésének és adományozásának reális körülményeit vizsgáljuk, akkor az derül ki, hogy Welhli Tünde stíluskritikai megállapításai éppen az ellenkezőt bizonyítják, mint amit a tanulmány szerzője elgondol, tehát az, hogy a kódex csakis Magyarországon, közelebről, feltehetően, az esztergomi érsekség kódexkészítő műhelyében jött létre.

A kódex adományozója ugyanis Perugiai Bernát, aki III. Béla király fiának, a későbbi Imre királynak a nevelője volt, természetesen az akkori királyi székhelyen, Esztergomban. Utóbb spalatói érsek lett. Tehát mindenképpen olasz ember. Ha a stíluskritikai vizsgálat arra az eredményre jutott volna, hogy a kódex miniatűrja itáliai vagy dalmáciai jellegű, akkor elképzelhető lenne, hogy Perugiai Bernát ezekről a területekről szerezte volna meg. De hogy ő, amikor az esztergomi főszékesegyház számára készített egy kódexet, azt Salzburgban, vagy valamilyen bajor scriptoriumban rendelte volna meg, az teljességgel lehetetlen. III. Béla korában erősek a magyar királyság francia és bizánci kapcsolatai, annál kevésbé a nyugat-ausztriai vagy bajor kapcsolatok.

Vizsont délnémet stílusnyomok bizonyosan igen erősek lehettek Esztergomban még a 12. században is. Hiszen azok a scriptoriumok, amelyek Szent István korában kétségtelenül minden püspöki székhelyen kialakultak,⁷ eleinte csak külföldről jött scriptorokkal és illuminátorokkal működtek és persze nem valami keleti, ősmagyar művészettel ékítették a kódexeket, hanem úgy festették, ahogy ők otthon, külföldön megtanulták, itt csak utódaiknál – tehát már a 12. században, itt született generációkban kaphattak bizonyos egyéni, vagy több oldalról gyarapodó vonásokat. Nem lehet kétséges, hogy az első magyar püspöki kódexfestő műhely és scriptorium Esztergomban alapított, hogy ebben a salzburgi vagy a délnémet hatás lehetett a legerősebb, az megint csak természetes, hiszen Szent István felesége, Gizella II. Henrik bajor herceg lánya volt. Így mindenképpen föltehető, hogy Esztergomban, ahol nemcsak a fejedelem, majd a király István is székelte és egyben a magyarországi egyház központja is lett, főleg bajor vidékről jött scriptorok és illuminátorok kezdték meg a kódexkészítést és az ő stílusukat sajátították el a későbbi, most már a Magyarországon született scriptorok és illuminátorok. Az erősen délnémet jelleg, tehát az, amit Welhli Tünde nagy alaposággal kimutat, tudniillik, hogy a *Cantica Canticorum*-kódex salzburgi hatás alatt dolgozó műhelyben készült, nagyon jól összeegyeztethető Berkovits Ilona korábbi megállapításával, hogy ez a kötet a korai magyar kódexfestő-művészet terméke.

Így tehát – Berkovits tételét továbbfejlesztve –, a kódex keletkezési helyét, most már a történelmi körülmények figyelembevételével éppen Esztergomban kereshetjük. Az már természetes a további stíluskritikai vizsgálatok feladata lesz, hogy megállapítsa, miféle újabb, más (francia, bizánci stb.) hatások keveredhettek a kezdeti irányzattal.

Az elmondottakkal kapcsolatban szeretnénk fölvetni a korábban „Csatári”, újabban „Admonti Biblia” néven ismeretes kódexszel kapcsolatban fölmerülő problémákat. A kettős névadásnak az az oka, hogy a díszes biblia a 12–13. században a benne található egyéb anyagok és más oklevelek tanúsága szerint kétségtelenül a csatári, a Gutkeled nemzetség által alapított bencés kolostor tulajdona volt. Ez tehát az első ismert tulajdonosa. Ismeretes az is, hogyan vesztette el a kolostor ezt a kivételesen nagy értékű tulajdonát, és hogy a kódex ismeretlen utakon végül is az admonti kolostor tulajdonába került és a bécsi Nationalbibliothek onnan 1937-ben vásárolta meg. Érthető tehát, hogy osztrák részről az *Admonti Biblia* nevet kapta. Mivel azonban a kódex semmiképpen

⁷ Hogy ilyen kódexfestő-műhelyeknek minden püspöki székhelyen kellett már Szent István korában működniük – mégpedig elég nagy teljesítményű műhelyeknek –, annak bizonyítéka Szent István második törvénykönyve, amelynek 1. pontja kimondja, hogy a tíz falunként építendő templomok számára „Vestimenta vero et coopertura rex provideat, presbiterum et libros episcopi.” Ilyen nagy tömegű szertartáskönyvet sem külföldről nem lehetett volna behozni, sem az akkor még alig néhány és föltehetően kislétszámú bencés kolostorban se lehetett volna elkészíteni.

nem Admontban keletkezett, nem az ottani kolostor volt első birtokosa, és főleg mert az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött és Szent István törvényeit tartalmazó, ugyancsak 12. századi kódex a tudományos irodalomban „Admonti Kódex” néven ismeretes, az „Admonti Biblia” elnevezés könnyen félreértésekre adhat okot. Ezért szerencsésebb lenne visszatérni az első tulajdonost jelző „Csatári Biblia” név használatára.

A *Csatári Bibliát*, amióta a magyar szakirodalomban ismeretessé vált, és később is a múlt legkiválóbb művészettörténészei: Berkovits Ilona, Dercsényi Dezső, Gerevich Tibor egyaránt Magyarországon keletkezett kódexnek tartották és bizonyították, mennyire megtalálhatók az analógiák a kor egyéb magyar művészeti emlékeiben. Velük szemben az ausztriai szakemberek a salzburgi eredetet vallották. Ezt az utóbbi álláspontot fogadta el Wehli Tünde, aki széleskörű stíluskritikai vizsgálatokat végzett a kódexben. Ő, ezen az alapon, a salzburgi műhely egy különleges, erősen bizánci hatásokat is mutató darabjának gondolta, s főleg a kódex ikonográfiai vizsgálatában fejtett ki hatalmas munkát.⁸

Nem lévén művészettörténész, természetesen nem kívánunk hozzászólni a stíluskritikai vizsgálatokhoz és ahhoz sem, hogy vajon hogyan tévedhettek ekkorát a régi nagy magyar művészettörténészek. Az előbbieken az esztergomi műhellyel kapcsolatban mondtak alapján szeretném fölhívni a figyelmet arra, hogy a *Csatári Biblia* keletkezésének problémáját az illetékes szakembereknek tovább kellene vizsgálniuk, s a kódex keletkezéstörténetét ismét át kellene tekinteniük.

Annyi bizonyos, hogy annak a föltételezésnek semmi alapja sincs, hogy a Biblia Salzburgból valamilyen úton-módon Admontba jutott volna már a 12. században, majd onnan, érthetetlen módon, Magyarországra került. Az is alaptalan föltételezés, hogy a magyar király birtokából ajándékként került át a Gutkeled-nemzetséghez és attól Csatárra. Miért lett volna egy ilyen díszes Biblia a magyar királyé és miért adományozta volna az akkor még jelentősebb szerepet nem játszó Gut-Keledeknek. Ha pedig figyelembe vesszük azokat a nyomós érveket, amelyeket az említett Dercsényi, Gerevich és Berkovich hoztak föl a magyarországi analógiákkal kapcsolatban, és azt, hogy a Wehli Tünde által is említett „bizánciasságot” nem német, francia és angol közvetítésben,⁹ hanem a Magyarország és Bizánc közt századokon át tartó erős kapcsolatokban lehet keresni, akkor elfogadhatónak látszik az a korábbi föltevés, hogy a Gutkeledék nemzetségi kolostoruk számára az alapításkor egy pazar Bibliát is adományoztak, amelyet egy magyarországi kódexfestő műhelyben készítettek, mégpedig föltehetően éppen a legjelentősebben, Esztergomban. Hogy a Biblia, amelyen föltehetően négy illuminátor dolgozott, nem a csatári kolostorban készült, az evidens. Az éppenséggel nem a legnagyobb bencés kolostorban semmiképpen sem működhetett olyan nagy kódexfestő műhely, amelyben négy kiváló művész is dolgozott.¹⁰

Ha a további vizsgálatok a mondtottakat figyelembe veszik, talán a *Cantica Canticorum* mellett az esztergomi műhely egy második darabjára derülne fény, s most már nemcsak a salzburgi, vagy a délnémet vonásokra összpontosulna a figyelem, hanem a korábbi művészettörténészek által fölvetett egyéb vonásokra is, valamint a paleográfia megállapításaira.¹¹

CSAPODI CSABA

⁸ WEHLI Tünde: *Az Admonti Biblia*. Bp. 1977. (Művészettörténeti füzetek 11.)

⁹ Uo. 13., 14.

¹⁰ A négy mester kezét már 1913-ban megállapította Swarzenski a Wehli Tünde előbb idézett könyve 3. jegyzetében említett művében. Ugyanezt az álláspontot vallja Wehli is.

¹¹ Mezey Lászlónak paleográfiai megállapításait nem lehet azzal az egy mondattal elintézni, hogy „A paleográfiai hasonlóságnak azonban a gazdagon illusztrált biblia esetében nem tulajdonítható túl nagy jelentőség.” (WEHLI: *i. m.* 12.)

Euripidész magyar fordításának 16. századi kiadása. A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia legrégebb (15–18. század) korszakának feldolgozását a hatvanas évek elejétől külön munkacsoport végzi az Országos Széchényi Könyvtárban. Ennek eredményeként eddig a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy) első (1473–1600) és második (1601–1635) kötete látott napvilágot. A harmadik kötet (1636–1655) kéziratá immár elkészült, így belátható időn belül ez is meg fog jelenni.

Az anyaggyűjtés azonban egészen 1801-ig folyt és ma is addig tart. A hazai (állami és egyházi) gyűjtemények (könyvtár, levéltár és múzeum) állományának áttekintése mellett a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas években Ausztriában, a mai Szlovákiában, Horvátországban, Szlovéniában és Jugoszláviában sikerült a jelentősebb könyvtárakban folyamatosan számba venni a régi hazai nyomtatványok példányait. A németországi tapasztalatokkal összevetve, egyértelművé vált, hogy a Magyarországon előállított kiadványok több mint 90 százaléka a Kárpát-medencében maradt fenn. Miután a korabeli hazai könyvnyomtatás mindenekelőtt a helyi szükségletek kielégítését szolgálta és nem exportra termelt, amin nem is lehet csodálkozni.

A kilencvenes évekbe szívós és következetes munkával sikerült is az említett területeken közel 35 000 féle 1801 előtt készült magyarországi nyomtatványnak több mint 200 000 példányát nyilván tartásba venni. A külföldön őrzött unikumok egy részéről másolat is készült. Hogy ez mennyire indokolt, azt sajnos a legutóbbi évek délszláv háborúja bebizonyította, amelynek során több, a felmérésekben számba vett ferences könyvtár a Bácskában és Kelet-Szlavóniában elpusztult, illetve súlyosan károsodott.

A két utolsó területen, ahol régi hazai nyomtatvánnyal a Kárpát-medencében még jelentős mennyiségben számolni kellett (Kárpátalján és Erdélyben), a kutatási lehetőségek csak a kilencvenes években nyíltak meg. Az RMNy-vállalkozás számára alapvetően fontos Erdélyben lehetett utoljára rendszeres feltáró munkába fogni, de végre ez is megkezdődhetett. Az RMNy-csoport egy-egy tagja Nagyvárad, Kolozsvár és Gyulafehérvár mellett Brassóba is eljutott, hogy ott számba vegye a régi hazai nyomtatványokat. Ez utóbbi feladat Borsa Gedeonak jutott, és ehhez 1996 nyarán összesen három hét állt rendelkezésre.

Ennek során sikerült e gazdag örökséggel rendelkező városnak több gyűjteményében sok száz 16–18. századi magyarországi kiadvány példányát regisztrálni, amelyek közül több mint száz eddig teljességgel ismeretlen volt. Brassóban mindenekelőtt az egykori evangélikus gimnázium könyvtára őrzött kimagasó értékeket. E gyűjteményt a negyvenes években jelentős negatív hatások érték: költöztetés, szovjet katonák „látogatása”, államosítás stb. Ma az eredeti állományának minegy 80 százalékát a városi levéltár, kb. tíz százalékát az evangélikus egyház őrzi. A veszteség is kb. tíz százalékra becsülhető.

Ennek a rendkívül értékes könyvtárnak állományáról a helybéli száz történeszek úgy száz évvel ezelőtt nyomtatott formában bizonyos tájékoztatást nyújtottak.¹ Most végre mód nyílt arra, hogy magyar részről első alkalommal részletesebb vizsgálat alá lehessen vonni a Brassóban őrzött száz és száz unikumot, valamint tájékozódni lehetett ennek kapcsán a példányok meglétéről is. E munkához nyújtott rendkívül értékes segítséget Gernot Nussbächer, a városi levéltár helyettes vezetője.

Ő volt az, aki felhívta a figyelmet a levéltár könyvtárában a „III 1841” jelzet alatt őrzött töredékre. A félvynyi, egyenetlen szegélyekkel rendelkező kb. 323×207 mm méretű nyomtatványt nyilvánvalóan kötéstáblából bontották ki. Az egyik felén a ragasztó nyoma ma is felismerhető, de egyben sajnos némileg fedi is a nyomtatvány szövegét. A töredéken a nyolcadrét formátumú kiadványnak négy levele maradt fenn szétvágtatlan, eredeti állapotában. A fűzetjelek (Cij és Cijj) tanúsága szerint ezek a „C”-jelű fűzet két levélpárját alkotják: C₂–C₇ és C₃–C₆.

¹ GROSS, Julius: *Kronstädter Drucke 1535–1886*. Kronstadt, 1886.

A kiadvány előállításához használt nyomdai betűk külleme nyomban elárulta, hogy az viszonylag korán, a 16. század utolsó, esteleg a 17. század legelső évtizedeiben készült. A magyar nyelvű töredék egyik lapján (C₂b) kiemelt fejezetcím volt szembetűnő: „Actus I. Scena III. Követ Agamemnon.” Ebből tehát világossá vált, hogy görög drámáról van szó. A magyar irodalomtörténet régebbi korszakai sajnos ebben a műfajban nem bővelkednek ilyen művekben: egyedül Bornemisza Péter „Elektra”-fordítása volt eddig ismeretes.² Rövid időn belül tisztázható volt, hogy a Brassóban őrzött töredék Euripidész drámájának fordítása: *Iphigenia Auliszban*.

A szöveget egyetlen antikva típusalaponként 19 sorban. A betűöntvények mérete hús soronként 119 mm. Miután a fentebb körvonalazott időkörben hazánkban alig tucatnyi nyomda tevékenykedett, így nem volt különösen nehéz azonosítani a betűket: Rafael Hoffhalter típusáról van szó. Ő ezt első ízben Debrecenben használta 1565-ben, majd Váradon (1565–1567) és Gyulafehérvárott (1567–1569). Az utóbbi helyen bekövetkezett halála után fia, Rudolf a Muraközben (Nedelic és Alsólendva 1573–1574) dolgozott ugyanezekkel az öntvényekkel. Hoffhalter Rudolf 1576-tól Debrecenben dolgozott, de az atyai örökségének csupán töredékével, helyette többségében a helyi nyomda felszerelését vette igénybe.

Ezt a 119 mm méretű szövegtípusát is alkalmazta ugyan 1577-től ebben az alföldi városban, amely azonban ekkorra jelentős átalakításon esett át. Ezek közül a legszembeütőbb, hogy míg korábban az „ö” és „ü” hang jelölésére az „o” és „u” fölé öntött kisebb méretű „e”-t alkalmazta, Debrecenben ehelyett az eredetileg „ö” és „ü” öntvényt használta, ahol is a betű feletti „sátortető” csúcsát egyenként különbözőképpen lereszelte. Ezzel elérte, hogy ha nem is párhuzamosan, de két vonal látható az „o” és „u” betű felett. Ez a változtatás azonban az Euripidész-fordításban nem található, helyette a korábbi állapot tapasztalható a kis „e”-betűkkel. Ez mintha arra utalna, hogy a vizsgált nyomtatvány 1565 és 1574 között készült volna az abban az időben sokat mozgó Hoffhalter-műhelyben.

Felismerhető volt azonban a Brassóban őrzött töredékben a „g” betűnél bizonyos eltérés, amely az említett évtized Hoffhalter-kiadványaiban sehol sem tapasztalható. A „g”-betű korábban 3,9–4,0 mm méretű volt és az alsó részét alkotó zárt ovális tengelye enyhén ferde: balról jobbra felfelé tartva. Az Euripidész-fordításban azonban a „g” betű mérete csak 3,5 mm és az említett tengely vízszintes.

Ismeretes azonban ez a betűtípus pontosan ilyen alakú „g”-betűvel más hazai műhelyben: az erdélyi Szeben városának nyomdájában. Ennek alapítására 1575-ben került sor, amelyet két évvel megelőzött a papírmalom létrehozatala. Igen logikus lépés volt ez, hiszen Erdély azokban az időkben – a törökök alföldi hódításai miatt – a nyugati irányban történő közlekedés terén a korábbinál összehasonlíthatatlanul elszigeteltebb helyzetbe került. Az 1539-ben alapított brassói és az 1550-től működött kolozsvári nyomda tapasztalata azt mutatta, hogy ezekben az évtizedekben az erdélyi műhelyek működését alapjaiban veszélyeztette a bizonytalanul beszerezhető külföldi papirtól való teljes függésük. Ezért mind Brassóban mind Kolozsvárott néhány éves rossz tapasztalat után rákényszerültek az önellátásra: papírmalmot hoztak létre. Szeben városa levonta a szükséges következtetést, így a nyomdai felszerelés beszerzésére a papírmalom működésének megindulását követően került sor.

A Hoffhalter-féle műhely tipográfiai anyagának túlnyomó része 1575-ben Szebenbe került. A részletek nem ismeretesek. Hoffhalter Rudolf alighanem anyagi nehézségekkel küzdhetett, hogy Muraközből távozva megvált atyai műhelyének betűitől és könyvdíszeitől. Egyedül a most megvizsgált és a fentiekben említett, jelentős átalakításon átesett betűtípust és a családi nyomdászjelvény dűcát vitte magával Debrecenbe.

² RMNy 144.

Men. Neked tehát nem tecziké
 hogy ebben együt törcödgyel
 az Görögökkel. Aga. Mind e-
 gcf Görög orfágot veled öbuc
 meg bolondítottta Isten. Mene.
 Te mostan az te birodálniában
 diczeködöl, és engemet te attya-
 fiat el arulz, En pedig más mo-
 dot keresc eb企业, és más bara-
 ummal végezec. Agam. Bezzeg
 vgy, bár korornal el innen ne
 profmálnal, mert valami kőü-
 tet látoc, hogy ió hozzám, vala-
 mi v y hirt. mond.

ACTVS I. SCENA III.

Kőuet Agamemnon.

Kőü. O te Agamemnon Király
 iöucc hozzád kőuetöl és el hōf
 tam

én rēfemetis én te neked tulajd-
 nitom, de az elebbi kégyetlen cr
 telömből el váltoftattam mo-
 ftan igazan tertent énnekem ho-
 gy az én atyafiát feretuen el
 váltoftam gonof erkölczéből,
 mert az iámbor férfuhoz illic
 affle erkölcz, Hogy mentöl iob
 értelömmel élhet, azzal élyen.
 Chor. Ieles dolgokat beféllez,
 és az Tantalus Iuppiter fiához,
 méltó befödeket, mert az te ele-
 idet nem akarod meg fégyenite-
 ned. Aga. Diczirlec tégedet ió
 Menelac, hogy illyen befédeket
 follál, kit én te hozzád nem hit-
 tem volna, mint iámborhoz il-
 lic tekelle tessen beféllel. Mene.
 Az atyafiác közöt fokot habo-
 ruság

Megvizsgálva a korai szebeni kiadványokat megállapítható volt, hogy azokban az Euripidész-fordításban használt típus pontosan ezzel megegyező állapotban van. Áll ez a „g”-betű kisebb méretére és a korábitól eltérő alakjára is. A brassói töredék datálásához természetesen szükséges annak megállapítása, hogy vajon meddig használták ezt a betűtípust Szebenben és vajon végig pontosan ilyen állapotban. Ez meglehetősen nehéz feladatnak bizonyult, mert ezeket a betűket viszonylag ritkán vették igénybe Szebenben, és ráadásul ennek a műhelynek kiadványai közül csak nagyon kevés és az is sokszor csupán töredékes állapotban maradt fenn.

A ma ismert utolsó alkalmazása ezeknek a 119 mm-es betűknek Szebenben 1618-ból ismeretes.³ Azonban ebben 1575 és 1618 között bizonyos változások figyelhetők meg, amelyek közül a legfeltűnőbb, hogy visszatért a Hoffhalter-műhelyben korábban használt, ferdetengelyű „g”-betű.⁴ Ennek legkorábról datált előfordulása 1598.⁵ Így az Euripidész-fordítás szebeni előállításának ideje biztonságosan 1575 és 1598 közé szorítható. Sajnos ez a vízszintes tengelyű „g”-betű datált kiadványban csak 1576-ban⁶ és 1578-ban⁷ fordul elő. Itt tehát különösen érezhető az összehasonlításhoz igénybe vehető szebeni kiadványok rendkívül kis száma.

³ RMNy 1170.

⁴ Itt is meg kell köszönni Bánfi Szilvia ezzel kapcsolatos értékes segítségét.

⁵ RMNy 835, ahol azonban a nyomtatás helye – tévesen – Kolozsvárként áll.

⁶ RMNy 371.

⁷ RMNy 423.

Akad egy másik magyar nyelvű és irodalomtörténeti szempontból ugyancsak jelentős drámatörredék *A három ifjú tüzes kemencébe vetetéséről*⁸, amelyet pontosan azokkal a betűkkel nyomtatnak, mint a brassói töredéket. Miután ezzel együtt az 1576. évre szóló magyar⁹ és latin nyelvű szebeni nyomdár¹⁰ töredékei kerültek elő ugyanazokból a kötéstáblákból¹¹, jogos a feltételezés, hogy ez a drámatörredék az 1575-ben indult szebeni nyomda működésének első éveiben készült. Úgy tűnik, hogy az Euripidész-fordítás elkészítésének megállapításához is ez a legmegfelelőbb időkor. A három ifjúról szóló dráma töredékei Segesvárott őrzött kötet tábláiból kerültek elő. Gernot Nussbächer tájékoztatása szerint nem zárható ki az, hogy az Euripidész-törredék is segesvári eredetű, mert az ottani levéltár egy részét átmenetileg Brassóban őrizték.

Ugyancsak Nussbächer, mint a 16. századi erdélyi papírmalmok termékeinek szakértője, volt szíves elvégezni a brassói töredék papírjának vizsgálatát, majd annak eredményét írásban átadni. Fontos ez a körülmény, hiszen a szebeni nyomda az ugyancsak városi tulajdonban levő malom papírjával dolgozott. Sajnos a féllíves töredéken vízjel nem látható. A meritőháló függőleges merevítőinek egymástól levő távolsága a vízjel tanúsága szerint a szebeni papíron jól ismert gyakorlatnak felel meg. A meritőháló vízszintes bordáinak száma 20 mm-enként 24. Ilyen sűrűség az eddig regisztrált szebeni papírokban az 1580–1594 közötti években található. Mindent összefoglalva, az Euripidész-fordítás a szebeni nyomdában készült feltehetően az 1575–1580 között időben.

Euripidész e drámájának Devecseri Gábor-féle 1629 soros magyar fordításában¹² a Brassóban fennmaradt egyetlen féllív c_{2a}–c_{3b} lapjain a 394–440, a c_{6a}–c_{7b} lapokon pedig a 480–517. sorok szövege olvasható. A töredék első részében négy lapon 46 sor található a modern fordítás szerint, míg a második négyen pedig csak 37. Ebből kiviláglik, hogy a két átültetést nem csupán négy évszázad, de jelentős stilisztikai eltérés is elválasztja egymástól. Ennek ellenére kísérletet lehet tenni a korai nyomtatvány terjedelmének kikövetkeztetésére. Visszaszámolva, a „C” jelzésű füzet a modern fordítás 370–375 sora táján kezdődhetett. Az első két („A” és „B” jelű) füzet 16 leveléből le kell számítani az elsőt a címlappal, hiszen azon feltehetően nem állt szöveg. A maradék 30 lapon tehát kb. 370 sor foglalhatott helyet. Ez laponként több mint 12 Devecseri-féle sort jelent. Elosztva ennek a fordításnak 1629 sorát ezzel az átlagszámmal kb. 130 lapot, azaz 65 levelet lehet számítani. Nyolc ív – füzetenként nyolc levéllel – összesen 64 levélből áll. Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy ez lehetett a ma csak töredékesen ismert kiadványnak az összerjedelme. Vagyis az egész nyomtatványnak összesen 1/16 része került elő.

Johann Gallen, kassai könyvkereskedő hagyatékát 1583-ban leltározták. Az ebben foglalt könyvjegyzéket Kemény Lajos két ízben is publikálta: előbb csak a magyar könyveket,¹³ majd az egészet.¹⁴ Itt olvasható a kötetlen, nyolcadrés alakú kiadványok között: „Tragedia Eurip. Vngrisch. VI ex. d. 59.” Tehát a hat példányban leltározott könyv becsértéke összesen 59 dénár volt. A példányszám és az ár, valamint a kiadványok formátuma a jegyzékben megtalálható. Segítségével a ma példányból ismert nyomtatványok alapján kiszámítható, hogy ívenként mennyire becsülték a könyvek értékét a leltározók. Euripidész egy példánya majdnem tíz dénárba került. A Gallen-féle könyvjegyzékben három olyan tétel is található, amely ehhez árban legközelebb áll. Mindegyik 1577-ben készült Kolozsvárott. Közülük kilenc dénárba került a *Szép histó-*

⁸ RMNy 370.

⁹ RMNy 364.

¹⁰ RMNy 363.

¹¹ MKsz 1965. 313–328.

¹² *Euripidész összes drámái*. Bp. 1984. 887–945.

¹³ MKsz 1887. 136–138.

¹⁴ MKsz 1895. 310–320.

ria a tökéletes asszonyállatokról, hét ív papíron.¹⁵ A tíz dénáros Salamon és Markalf¹⁶ terjedelme nyolc, míg 11 dénára árazott *Az ötödik része Mátyás király dolgainak*¹⁷ tíz ív volt. Elfogadható tehát a fenti, a szöveg beosztása alapján az a következtetés, hogy az Euripidész-fordítás nyolc ívből, azaz 64 levélből állt.

Gulyás Pál a Gallen-féle könyvjegyzéket igen alaposan kiértékelte, majd a végén ezt írta:¹⁸ „De mindez adatoknál becsebb a jegyzéknek az az adaléka, mely Euripides, közelebbről meg nem jelölt, tragédiájának magyar fordítására vonatkozik. Milyen kár, hogy az 59 dénára értékelt hat példány közül egy sem került az utókorra. Méltó párja volna Bornemisza Péter sokáig lappangott Elektra-fordításának s így is ékesen szóló bizonyosága a hazai humanizmus virágzásának.”

Gulyás álma most – bár csupán töredékesen – de mégis valóra vált.

BORSA GEDEON

Jean Baptiste Morin és Magyarország. Egy ismeretlen Hungaricum.¹ A Magyarországon és Erdélyben járt francia utazókról, hírességekről szóló irodalomban tudtommal eddig még sehol sem esett szó Jean Baptiste Morin (1583–1656) személyéről és munkásságáról.² Pedig Morin egyrészt mind a geológia, mind pedig az orvostudomány története szempontjából jelentős személyiség, másrészt azon – ritka – esetek közé tartozik, akinek számára a több mint féléves magyarországi utazás nem csupán életrajzi epizódnak, hanem a tudományos életmű szempontjából is lényeges és meghatározó eseménynek bizonyult. De ki is volt tulajdonképp Jean Baptiste Morin?

Morin életrajzainak alapja az a biográfia, amely posztumusz *Astrologia Gallica* című könyvének előszavában olvasható.³ E biográfia alapján írta mind Niceron (1685–1738),⁴ mind Bayle⁵ a maga terjedelmes életrajzát, amelyek azután a forrásai lettek a későbbi életrajzi feldolgozásoknak.⁶

¹⁵ RMNy 385.

¹⁶ RMNy 389.

¹⁷ RMNy 384.

¹⁸ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 255.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Dörnyei Sándornak és a Franciaországban élő Lukács Gábor professzornak nagylelkű segítségükért, amely nélkül ez a cikk sohasem születhetett volna meg.

² Az alább felsorolt művek sem említik Morin nevét:

BIRKÁS Géza: *Francia utazók Magyarországon*. = Acta Univ. Szegediensis. Sectio Phil. Tom. XVI. Series Nova Tom. II. Szeged 1948., DUKA ZÖLYOMI Norbert: *Magyar–francia orvosi kapcsolatok a 18. század végéig*. = Orvostörténeti Közlemények 1983. 167–172., KÖPECZI Béla hasonló tárgyú tanulmányai, illetve BAJOMI LÁZÁR Endrének a magyar–francia kapcsolatokkal foglalkozó cikkei (*Arpadine*. Bp. Szépirodalmi K. 1980.). A BENEDEFFY László (szerk.): *A magyar geodéziai irodalom bibliográfiája 1498–1960* (Bp. Műszaki KK., 1964.) sajnos csak a magyar származású írók műveit gyűjtötte egybe. Egyedül HAVASS Rezső: *Magyar földrajzi könyvtára* (Bp. Szerző kiad. 1893. 16. ill. 20.) említi Morint, ám magyarországi tapasztalatai alapján írott fő műve, a *Mundi sublanaris anatomia* ebben a gyűjteményben sem szerepel!

³ MORIN, Jean Baptiste: *Astrologia Gallica principis et rationibus propriis stabilita atque in XXVI libros distributa*. Hagae-Comitis, A. Vlacq, 1661. fol. I–XXI.

⁴ NICERON, Jean Pierre: *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres*. Paris, Briasson, 1729. Tom. III. 86–102.

⁵ BAYLE, Pierre: *Dictionnaire historique et critique*. Nouvelle éd. Paris, Desoer, 1820. Tome X. 527–547.

⁶ ZEDLER: *Allgemeines Staats-Kriegs-Kirchen-und-Gelehrten Chronick*. Leipzig, J. H. Zedler, 1742. Theil II. 869–871. JOCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelerhten-Lexicon*. Leipzig,

Mindezek szerint tehát Jean Baptiste Morin a beaujolais-i Villefranche-ban látta meg a napvilágot 1583. február 23-án. Szülei közrendű, de jómódú helybéli polgárok voltak. Előbb Aix-en-Provence-ban bölcsészetet hallgatott – és oktatott – majd orvostudományt tanult: ez utóbbiból szerzett doktorátust, 1613-ban, Avignonban. A következő évben Párizsba költözött, ahonnan Claude Dormi, boulogne-i érsek és tudományos mecénás megbízásából 1614-ben Németországba, Ausztriába majd Magyarországra utazott,⁷ hogy ott a bányákban a fémek természetét kutassa. Ám végül is nem a fémekkel, hanem a föld geológiai szerkezetével foglalkozott a legtöbbet: Hazatérve adta ki *Nova mundi sublunaris anatomia* (Parisiis, apud N. Du Fossé, 1619.) című első könyvét, amelyben magyarországi tapasztalatai alapján arra következtetésre jut, hogy a földgolyó, akár az égbolt, három régióra osztható. Elméletének kifejtése során több magyar települést, bányát említ s rengeteg érdekes adalékkal szolgál a korabeli magyarországi viszonyokról, a bányászok életéről és a bányászati módszerekről egyaránt. Párizsba hazatérve azonban nemcsak könyvét írta meg, hanem új barátot és mestert is szerzett a sokoldalú skót Davisson személyében, aki jóslásra, asztrológiára oktatta ifjú tanítványát.⁸ Bár állítólag Morinnek több ízben is sikerült igazat jósolnia, továbbra sem adta föl orvosi gyakorlatát. Előbb de la Bretonnier apát, majd 1621-től Luxembourg herceg háziorvosa lett: utóbbi minőségében 9 évet töltött el. 1630-ban, Sainclair, párizsi matematikaprofesszor halála után, átvette az elhunyt tanszékét az egyetemen.⁹ Morin utóbb sikerrel oldotta meg a hosszúsági körök problémáját (gyakorlatilag feltalálta a hosszúsági köröket) s ezzel elnyerte Richelieu bíboros pénzjutalmát, majd Mazarin bíboros 2000 livre-es évjáradékát. Ezután, mint sikeres jós és asztrológus (tenyérvjóslással, álmofejtéssel és fiziognómiával is foglalkozott) a legfelsőbb körökben mozoghatott, a királynő és Richelieu – akivel pedig nem volt a legjobb viszonyban – néha politikai ügyekben is kikérte véleményét.

Morinnek, számos kisebb vitairata mellett tíz jelentősebb, matematikai, asztrológiai, geográfiai és vallási tárgyú munkája jelent meg,¹⁰ fő művének azonban a halálakor még kéziratban lévő *Astrologia Gallicá*t tartotta. A források egyébiránt feljegyzik, hogy Morin pénzéhes, összeférhetetlen ember volt,¹¹ áltudományos és személyeskedő viták, plágiumpercek vették el ideje nagy

Gleditsch, 1751. Theil III. 677., ELOY, N. F. J.: *Dictionnaire Historique de la Médecine ancienne et moderne*. Mons, H. Hoyois, 1778. 345–346. stb. Még annyit jegyzünk meg, hogy az újabb általános és orvostörténeti lexikonok, kézikönyvek egyikében sem szerepel Morin neve.

⁷ VITA II–III., NICERON, J. P.: *i.m.* 86–87., BAYLE, P.: *i.m.* 527.: „L’année suivante il s’en alla a Paris, et entra chez messire Claude Dormi, éveque de Boulogne, qui envoya faire des recherches sur la nature des métaux dans les mines de Hongrie. Il descendit plusieurs fois dans plus profondes, et ayant cru reconnoitre que la terre est divisée comme l’air en trois régions, il fit un livre lá-dessus.” (ti. a *Mundi sublunaris anatomíá*t. Paris, 1619.)

⁸ Különös módon míg Morinból, aki korábban orvos volt asztrológus, Davissonból, aki asztrológus volt, később orvos lett, mégpedig nem is akármilyen: a lengyel királyné főorvosa.

⁹ Özvegyét is feleségül akarta venni, de a hölgy a leánykérés előtt elhunyt. Morin nem is házasodott meg soha.

¹⁰ A *Nova mundi subterranei anatomia* mellett a következők: *Astronomicarum domorum Cabala detecta* (1623), *Trigonometriae canonicae libri tres* (1633), *De vera cognitione Dei ex solo naturae lumine* (1655), *Notae astrologicae* (1632), *Terrarius – refutatio compendiosa erronei ac detestandi libri de praeadamitis* (1633), *De motu seu quiete telluris* (1631), *Alae telluris fractae* (1635), *Scientia longitudinum* (1635 – A felfedezést először a párizsi fegyvertárban 1634. március 20-án ismertette.), *Astronomia Gallica* (halála után jelent meg).

¹¹ És boldogtalan is: Mint az *Astrologia Gallica* előszavában írja (Hagae Comitibus, 1661.): „a szolgaság ... a fogság egy speciális válfaja, hiszen az ember az idegen házban nem szabadként, hanem kiszolgáltatottan kényszerül élni. Az én életem pedig 16. életévemtől a 46.-ig folyamatos szolgaság

részét: különösen hírhedt volt Gassendivel, Bernier-vel és Neure-rel vívott magánháborúja, amelynek során több röpiratot is kiadott, köztük a Vincentius Panurgus álnév alatt megjelent *De tribus impostoribus* is. Morin arra törekedett, hogy az asztrológiát biztos tudományos alapokra helyezze, s így állami álláshoz juthasson. Evégett dolgozott 30 évig „fő művén”, amelynek megjelenését azonban már nem érthette meg: 1656. november 6-án Párizsban elhunyt.

Morin kiterjedt munkásságának nagy részét asztrológiai művek, téves álláspontot képviselő tudományos vitairatok teszik ki.¹² Geológiai-történeti szempontból kétségtelenül jelentős a már említett *Longitudinum terrestrium et coelestium nova et haecenus frustra optata scientia* (Paris, 1634) című munkája, amelyben a földrajzi hosszúságok problémájának megoldása mellett a látszóvek koordináta-beosztását is föltalálta és leírta.¹³ Fontos munkájának tartható továbbá éppen az a *Nova mundi sublunaris anatomia* is, amelynek függelékében Morin részletesen beszámol magyarországi kutatásairól.

Ezekről a magyarországi tapasztalatairól azonban nemcsak ebben az egy kiadványban olvashatunk, hanem abban az Awnsham Churchill és John Churchill által kiadott *Collection of voyages and travels...* című gyűjteményben is, amely Londonban, 1732-ben jelent meg.¹⁴ A Morin-féle útleírás itt a következő címmel szerepel: *John Baptist Morin's Journey to the mines in Hungary* (1615). Megjelent továbbá Morin magyar tárgyú írásainak még egy ismertetése is Angliában: *Directions and inquiries about the mines, minerals, baths of Hungary, Transylvania and other countries neighbouring to those, together with the answers thereto* címmel a Philosophical Transactions 1670-es kötetének 1179. oldalán.¹⁵

Morin magyar szempontból egyetlen fontos műve tehát a *Nova mundi sublunaris anatomia*, amelyet Guillelmus Du Vair főkancellárnak ajánlott, s amely Párizsban, N. de Fosse-nál, 1619-ben jelent meg 144 oldalon. A könyv első 115 oldalán a földfelszín alatti három régió – a korban elfogadott arisztotelészihez képest sok újat mondó – elméletének részletes kifejtését találjuk. A teória ismertetésétől azonban ezúttal eltekintek, hiszen a kötet második része, vagy inkább függeléke számunkra sokkal izgalmasabb. Talán nem lesz hiábavaló az érdeklődés fölkeltése végett, röviden vázolni a függelék tartalmát.

E rész címe a következőképpen hangzik: „Authoris ad Hungaricas fodinas peregrinatio, harumque ab eodem inspectio: In quantum supradicta confirmantur, tum de subterraneis locis philosophica, notatuque dignissima recensentur.”

Morin bevezetőjében beszámol arról, hogyan tett 1615-ben Flandriában, Germaniában, Csehországban és Ausztriában tanulmányutat. Bécsben, tudós emberek beszéltek neki az „in Europa omnium famosissimis” magyar és erdélyi bányákról, amelyekről korábban már Paracelsusnál olvasott. Noha az utazás veszélyesnek ígérkezett,¹⁶ nem tudott ellenállni kíváncsiságának. Hajóra

volt. Tizenhat urat szolgáltam, s mindnyájukat vagy az úrnőkkel való összeveszés miatt kellett ott hagynom, mivel nem lévén képes elviselni parancsolgatásukat, gyűlölséget idéztem fejemre ..., vagy balesetek, vagy pedig az urak elviselhetetlen hálátlansága miatt kellett távozzom tőlük.”

¹² Niceron 27 művét sorolja föl, ám egyetlen kifejezetten orvosi tárgyú munka sincs köztük.

¹³ ALLARD, G. et al.: *La science moderne*. Tom. II. Paris, Presses Univ. de France, 1958. 291.

¹⁴ IV. 762–767. – erről még egy másolat sincs hazánkban. A művet említi HAVASS Rezső: *Magyar földrajzi könyvtár* (Bp. Szerző kiad., 1893. 16.) a *Catalogue of the York Gate Library* (London, 1886. 138.) alapján. A York Gate Library – a British Library tájékoztatása szerint – jelenleg az ausztráliai Adelaide-ben található a Royal Geographical Society könyvtárába olvasztva.

¹⁵ HAVASS Rezső: *i. m.* 20.

¹⁶ Magyarországon a külföldieket a „grassatores bestiales”, vagyis a vadállati útonállók előbb-utóbb kirabolják. Csupán a nemesek kedvelik itt a külföldieket, különösen pedig a vitéz franciákat. A magyarok egyébként – írja Morin – fa-viskókban élnek, hiszen a kőházakat úgyis lerombolnák a folytonos háborúk során. (117–118.)

szállt s Pozsonyba¹⁷ utazott. Egy kevés pénzt hagyva Pozsonyban, a helybéli orvosnál, Paulus Ienischnél, lovat vesz s négy, a bányavárosokba induló szekérral útra kel Neusohl (Besztercebánya) felé. Itt Matthias von Bloenstein bányaigazgató, hála Mussinger tanácsos ajánlólevelének és Morin francia orvos voltának, nagy tisztelettel fogadja. Meglátogatja a helyi rézbányákat, ahol – mint írja – elég hosszú időt töltött volt egykor Paracelsus is, aki, mielőtt Erdélybe utazott volna tovább, e helyt laboratóriumot épített és a fémekkel kísérletezett, mégpedig oly sikerrel, hogy vendéglátóit a magakészítette arannyal jutalmazta meg.¹⁸ A vendéglátó aranyműves házáat Morin korában még kuriozitásképp mutogatták a látogatóknak. (120.)

Besztercebányáról egy tolmácsként alkalmazott „perdoctus et probus vir chymicus”-szal utazott tovább „Woissan”-ba (sic!). Aranyrögöket görgető folyókat lát, a környék teli van lelőhelyeket gondosan titkoló – különösen lengyel – drágakőbányászokkal. Különféle kincsvadász-bandák küzdenek ugyanis errefelé egymással, gyakoriak a véres leszámolások. Két hét múlva ér „Woissan”-ba, az aranybányába, amely birtokosáról, egy magyar nemesről kapta nevét. Itt 22 karátos aranyat bányásznak. Mivel Morin híret vesz, hogy a „Nuptiae Diaboli” hegyén élő rablók az életére törnek, visszamenekül Besztercére. Itt tíz katonát bérel a rablók ellen, majd Schemnitzbe (Selmecbányára) siet, hogy meglátogassa a néhai híres Martinus Ruland, Iohannes Ruland nevű fiát,¹⁹ aki a bányaváros fizikusaként, vagyis városi orvosaként működik. Az orvos és a helyi kamaragróf, Hudalrich Reiter, szívesen fogadja. Engedélyt kap arra is, hogy leszálljon a bányába, ahol 1613-ban barátja, Ioannes Beguinus már végzett kutatásokat.

Hamarosan újra Besztercére megy, pénzt vesz magához és katonai kísérettel Körmöcbányára utazik. Az itteni aranybánya a magyarországi pénzverés központja, más bányákból is ide áramlik az arany és az ezüst. Georgius Fleisch von Lerchemberg kamaragróf és neje, a „charissima” és tudós Anna von Pettingerin jól tartják az ifjú franciát, aki öt teljes hónapot tölt náluk, csupán december 1-én indul haza. (Nagy viszontagságok, hadi és rablókalandok után, Svájcban és Lyonon át ér Párizsba, 1616 márciusában.)

Morin minden idejét a helyi bányákban tölti, figyeli a munkát, a munkaeszközöket, vizsgálja az ásványokat, geológiai elemzéseket végez. Művének következő húsz oldala (124–143.), egyetlen bányalátogatás részletes beszámolója, melynek tartalma röviden a következő:

A helyi (körmöci) bányába két út vezet, az egyik egy 6×2 láb széles, fenyőgerendákkal bélelt kút, amelyen át, marhabőr zsákokban a fémeket és a vizet emelik a napvilágra. Hárman-négyen utazhatnak lefelé egyszerre szíjból készült és kampókra akasztott üléseken. Igen ijesztő alászállni a folyást felfelé gomolygó bűzös füstben, amely a bőrüléseket korrodálja gyakran okoz baleseteket is. Ráadásul alászállás közben felfelé érces-zsákok is közlekednek, amelyek gyakran taszítják a mélybe a bányászokat.

A másik út sokkal hosszadalmasabb: 3–4 órát vesz igénybe. Ez lépcsőkön és köteleken át vezet lefelé, néhol kúszni-mászni is kell. Ez az ún. „cuniculum”-okon át vezető út is veszélyes, mert a falakra függesztett létrák könnyen a mélybe zuhanhatnak. A kamaragrófnak ezért évente háromszor-négyszer kötelessége személyesen bejárni a bányát, hogy a lépcsők biztonságáról meggyőződjék. Itt minden negyedórában több mint 150 bányász jár le és föl. A levegő is az említett két

¹⁷ „Posoniae, Hungarice Pressburg” (!)

¹⁸ Paracelsus magyarországi tartózkodásáról: MAGYARY KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. Bp. 1929. II. 226–229. et al. loc.

¹⁹ Martin Ruland (Lauingen, 1569–Prága, 1611) neves orvoscsalád sarja, Rudolf császár főorvosa, egyebek közt a morbus Hungaricusról, vagyis a tifuszról is írt monográfiát. Iohannes David Ruland (Regensburg, 1595–Pozsony, 1648), bölcsész és orvosdoktor, Bethlen István gróf és II. Ferdinánd orvosa, 1622-ben kapott magyar nemességet. Arról, hogy Selmecbányán is működött volna, nem ír a szakirodalom.

úton jut a föld alá, facsöveken vezetik le s nyitható-csukható ablakrendszerekkel szabályozzák áramlását. Ez a légrendszer hűtőrendszerként is fungál, hiszen különben nagy odalenn a meleg.

Minden óvintézkedés ellenére azonban – írja Morin – alig akad bányász, aki megérné az 50. életévét. Mivel pedig rövidéletűek, már korán, 14–15 évesen nősülnek és gyermeket nemzenek, „hogy ne legyen hiány a munkásközben”. Neusohlban Morin több mint 50 ilyen ifjú férjet látott! A bányászok általában phthisisben (tüdővész) halnak meg, mert tüdejük kisebesedik. Négy óránál többet senki nem képes egyhuzamban a föld alatt tölteni. Ha a levegő áramlása megállna, negyed órán belül mindenki meghalna a mélyben.

Morin csak a cuniculumokon volt hajlandó alászállni, mert, mint bevallja, igen félt a kürtötől. 4–5 fáklyával és borospalackkal felszerelt bányász, valamint a bányafelügyelő kíséretében indult útnak.

A körmöci aranybányákban járunk. Július van, száraz, meleg az idő. A bánya bejáratánál mégis hideg honol, amely a bányászruhában még hidegebbnek tűnik. Nedves, saras folyosókon át visz az út, a közelben vitriolos, savanyú ízű forrás buzog, amelynek vize a bányászok szerint lázas betegségek ellen jó. Út közben a vágatokban jól látszanak a „tabulák” közé szorult arany-erek. 80 hexapoda (kb. 25 m) mélységben a levegő langyosodni kezd, lejjebb pedig egyre melegebbé válik. A praefectus szerint a hő minden bányában alulról áramlik felfelé. (Itt Morin hosszasan elmélkedik a Föld benső hevének mibenlétéről, nem hisz ugyanis benne, hogy a Föld középpontjában forró magma lenne.)

Még lejjebb hatolva egy kibíratatlanul izzó levegőjű helyiségbe érnek, amelynek falát smaragd színű vitriol borítja. Morin nem érti, hogyan lehet itt dolgozni. Az itteni a világ legjobb vitriolja, mégsem exportálják külföldre. Pedig Morin csak végighúzva a kezét a falon, fél libra drága vitriolt gyűjt össze! A melegben megszomjaznak, isznak egy kis bort és tovább mennek lefelé. A praefectus elmondja, hogy ha egy táblában megszakad az arany-ér, matematikai módszerrel ki tudják számítani, hol fog folytatódni, s hol kell újból ásni. Morinnak meg is mutatják azt a rézből készült instrumentumot, amellyel a méréseket végzik.²⁰

Lejjebb kalapácsszaj hallik. Nyomorult bányászokat látnak, akik majdnem teljesen meztelenül csákányozzák a követ. Igen kemény a talaj. Néha tüzet kell gyújtani, hogy porhanyósabbá váljék s bele lehessen vágni a csákányt. Ám tüzet csak feljebb lehet rakni, itt lenni nem. A bányászok, Morin érdeklődésére elmondják: most jól bírják a munkát, de ha odafönn időváltozás fenyeget, idelelni megromlik a levegő, sűrűbb, maróbb lesz, a lámpák fénye is hunyorog vagy kialszik, s ilyenkor igen nehéz a munka. Ezért aztán az itteni bányászok mindenki másnál jobban meg tudják jósolni az időváltozást.

Morin megkérdi tőlük, szoktak-e bányadémonokat látni? Egyikük azt válaszolja: szoktak bizony, törpe, néger démont²¹ például már ő is látott, de az ijedségen kívül más baja nem esett, hiszen a démonok idelelni csak tréfálkozni szoktak az emberekkel. Bár akadnak köztük, akik kioltják a lámpát és másképpen is gyötrik a népet. Arra a kérdésre, mégis, mitől tartanak a legjobban, a bányász azt válaszolja: a földrengéstől, amit ugyan nem a bányászat okoz, ám ami errefelé mégis elég gyakori.

Körmöcbánya száraz, de más bányákban, pl. Selmecbányán is, sok a forrás. Itt a vizet állandóan hordani kell: ez a legnehezebb, sem éjjel, sem nappal nincs benne megállás, mégis nők és férfiak vegyest végzik. Börtömlökkel merik vagy fenyőfacsövekkel vezetik el a vizet. Volt itt két tanult lengyel ifjú is, majdnem meztelenül végezték munkájukat s alamizsnát koldultak Morintól, aki szánakozva adott is nekik némi pénzt. Nyomorúságos fizetésükből ugyanis (hetente 30–40 Hungarinus, vagyis 12–15 sou) lehetetlen megélni. Pedig negyedóránként kell fel-le szállniok, megállás nélkül. Aki pedig lop, arra kegyetlen büntetés vár.

²⁰ „... tale autem vidí instrumentum ex cupro, circulis divisís, magnetique affricis, acubus constans” (135.)

²¹ „ethiopum homunculourm forma”

Morin kérdéseket tesz föl a bányafelügyelőnek a földalatti bányavizekről s ezek gyógyhatását bizonygatja. Elbeszéli, hogy Woissan uraság adott neki néhány, bányájából származó követ: ezek egyikét tolmácsa segítségével porrá törte, s lombikban desztillálta: két uncianál több remek illatú, „cordialis” vizet nyert így. A maradékból pedig 22 karátos aranyat és a kén-virághoz hasonló sárgás földet nyert.

Morin zárásképpen megjegyzi: Kár, hogy nem jár több természettudós a bányákban, hiszen annyi ott az érdekes kutatnivaló. A besztercei bányából például egy réztartalmú zöld patak ered, amely telistele van tinkturákkal, ám ezekről majd – írja – egy másik (egyébként soha meg nem jelent) művében ír.

Morinék végre elérnek a bánya aljára. A felügyelő kéri Morint, szálljanak föl a szíj-felvonón. De a francia hajthatatlan: Újra megteszi az utat visszafelé. Több óra múlva, a kimerültségtől és a hidegtől félholtan ér a praefectus bányaközeli házába, felmelegszik, ruhát vált, s az őket köszöntő 10–12 bányással jót isznak – persze a vendég költségén – a kiállott fáradalmakra.

Morin beszámolója itt véget ér. Remélem ez a rövid ismertető nem csak a bibliográfusok érdeklődését kelti föl: hiszen Morin útleírása sok egyéb szakterületnek is érdekes és értékes forrása lehet.

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

Leibniz tervezete a tudomány és a műveltség eljuttatására Oroszországba. A könyvtártörténetben jártasak számára Gottfried Wilhelm Leibniz neve Hannover és Wolfenbüttel könyvgyűjteményeivel kapcsolódik össze. Filozófiai rendszerének elemzésekor a vele foglalkozók – amellet, hogy szinte valamennyien¹ kiemelik munkásságából az elmélet és a gyakorlat filozófusoknál korábban szinte soha nem tapasztalt összefonódását – ritkán tekintik át a filozófus-matematikus-könyvtáros² és Nagy Péter orosz cár hosszú éveken át tartó kapcsolatának történetét, pedig ez jól példázhatja a tudós filozófiai rendszerének és könyvtárosi tevékenységének összefonódását. Kettejük „együttműködése” valójában olyan módon hozott rendkívüli eredményeket az orosz tudományos életben, nyomdászatban, könyv- és könyvtártörténetben, hogy mindazokat a terveket-tervezeteket, amelyeket Leibniz készített Oroszország számára, a cár fokozatosan megvalósította – egy részüket azonban már csak abban az időszakban, amikor a filozófus és közte a közvetlennek mondható kapcsolat megszűnt.

G. W. Leibniz 1646-ban Lipszében született.³ Apja korán meghalt, de hatalmas könyvgyűjteményt hagyott fiára, ez segített kialakítani bámulatos ifjúkori műveltségét.⁴ Egyetemi tanulmá-

¹ L. pl. SIMONOVITSNÉ BEKE Anna: *A dialektika Leibniz filozófiájában*. Bp. Akadémiai K. 1965. 27., 29.

² Uo. Simonovitsné szerint Leibnizet egyszerre érdekelték a legelvontabb és a leggyakorlatibb kérdések, apró dolgokat és nagy összefüggéseket egyszerre látott. Átfogta a gyakorlati élet és a tudományok hihetetlenül nagy területét: tanácsadó, diplomata és könyvtáros volt, ugyanakkor foglalkozott filozófiával, matematikával, geológiával, nemzetgazdasággal, bányászattal, jog- és történelemtudománnyal, teológiával és nyelvészettel. Több, Leibniz tevékenységével foglalkozó munka nevezi a filozófust széles körű érdeklődése alapján az utolsó polihisztorok egyikének. L. pl. *Encyclopedia of library history*. Ed. Wayne A. WIEGAND, Donald G. DAVIS. New York–London, Garland Publ., 1994. 276.

³ Leibniz életére és munkásságára vonatkozóan magyar nyelven l. pl. VEKERDI László: *Leibniz élete és kora*. = Magyar Tudomány 1966. 6. 367–376.; *Leibniz válogatott filozófiai írásai*. Vál. MÁRKUS György. Bp. Európa K. 1986. 414.; SIMONOVITS Istvánné BEKE Anna: *Leibniz filozófiája a XX. század tudományának tükrében*. Bp. Akadémiai K. 1992. 141.; SZABÓ Attila: *Leibniz lételemélete*. Bp. Blanket, 1993. 154.; HELLER Ágnes: *Leibniz egzisztenciális filozófiája*. Bp. Kossuth K. 1995. 149.

nyait tizenöt évesen kezdte meg szülővárosa egyetemén, ahol ugyan főként teológiát és jogot oktattak, de – a XVII. század egyetemi tanulmányi rendjének megfelelően – az előkészítő stúdiók matematikából és filozófiából álltak. Matematikai és jogi tanulmányokat Jénában is folytatott, fiatal kora miatt azonban a jogi doktori címet itt még nem, majd csak a Nürnberg melletti Altdorfban szerezte meg. Ezután Nürnbergben telepedett le, ahol megismerkedett holland, angol és francia természettudósok és filozófusok munkáival. Ő maga is írt matematikai és fizikai tanulmányokat, széles körű levelezést folytatott külföldi tudósokkal. 1672 és 1676 között pártfogója, a mainzi érsekválasztó fejedelem minisztere, Boineburg herceg fiának nevelőjeként Párizsban élt, ahol Descartes és Pascal még kéziratban lévő munkáit tanulmányozta, majd eljutott Londonba is. Newtontól függetlenül és vele párhuzamosan dolgozta ki ekkor az infinitezimális számítás elméletét.⁵ Kutatásainak eredményeit – csak a kész szabályokat közölve – 1684-ben jelentette meg a lipcei tudományos folyóiratban, az *Acta Eruditorum*-ban, megalkotva a differenciális számítás és a függvény addig még nem használt fogalmát.⁶

Párizsi tartózkodása után – rövid hollandiai látogatással Spinozánál és Leeuwenhoeknél⁷ – közel negyven évre Hannoverben telepedett le, a herceg tanácsadójaként és könyvtárosaként. Könyvtárosi tevékenységét később – egészen 1716-ban bekövetkezett haláláig – Wolfenbüttelben folytatta.

Mindkét könyvtár komoly állománybeli gyarapodást és katalógusainak kiépítését köszönhette tevékenységének. Gyakorlati munkájánál is fontosabb a könyvtárak felállításával és működtetésével kapcsolatban kidolgozott elmélete: eszményképe a teljes és jól rendben tartott gyűjtemény. Leveleiben az ilyen könyvtárakat minden idők és népek nagy tudósainak gyűléseihez hasonlította, ahol a tudósok emelkedett gondolataikat közlik a hallgatósággal.⁸ Szerinte az ilyen gyűjteményben soha sem a ritka könyvek, hanem mindig a fontos szerzők alapműveinek beszerzése a lényeges, ennek előfeltétele a bőséges, szabad rendelkezésű, rendszeres évi anyagi keret. A könyvtári állomány felállításában a fakultások és foglalkozások szerinti elhelyezést tartotta követendőnek a szigorúan tudományos szakrendszerrel szemben. A feltárást háromféle: szerzői betűrendes, megjelenési év szerinti és tárgyszavak szerinti katalógusok segítségével látta megvalósíthatónak.⁹

Hannoveri és wolfenbütteli munkája mellett tagja volt az angol Royal Society-nek, a francia Tudományos Akadémiának, és ezek nyomán ő javasolta a berlini Tudományos Akadémia, valamint a szentpétervári Tudományos Akadémia létrehozását is. Az 1670-es évek végétől dolgozott filozófiai elméletének, az ún. monaszelméletnek a kifejlesztésén, amelyben a monaszt, azaz szubsztanciát az individualitás és a változás állandóságaként, törvényszerűségként értelmezte.¹⁰

⁴ SIMONOVITSNÉ: *i. m.* 1965. 30.

⁵ Newton Leibnizhez képest tíz évvel korábban jutott el az infinitezimális kalkulushoz, felfedezését azonban nem közölte másokkal, mert szerinte ehhez még nem értek meg a feltételek. Levélváltások és Leibniz elméletének nyomtatásban való megjelenése után Leibniz élete végét beárnyékolta az a prioritási vita, amelyet Newton tanítványaival kellett folytatnia. L. *Leibniz válogatott...* 1986. 363.

⁶ VEKERDI: *i. h.* 373.

⁷ Elragadtatással tapasztalta, hogy a Leeuwenhoek által feltalált mikroszkóp segítségével vizsgálhatók a szabad szemmel nem látható organizmusok. A későbbiekben szubsztanciaelméletének megalkotásában használta fel a látottakat. L. *Leibniz válogatott...* 1986. 363.

⁸ HESSEL, Alfred: *A könyvtárak története*. Bp. OSzK KMK, 1959. 93–94.; *Encyclopedia...* 1994. 495.

⁹ A Leibniz könyvtárossága idején kialakított elmélet pontokba szedett változataként értelmezhető az a tervezet, amelyet az 1700-as évek első évtizedében Nagy Péter számára készített. Részletesen l. később.

¹⁰ SIMONOVITSNÉ: *i. m.* 1992. 72–82.

Közben Hannoverben gyakorlati tevékenysége is jelentős volt: a földméréshez, a térképészítéshez, a hercegség kereskedelmi mérlegének megtervezéséhez egyaránt értett. Találmányai közül a legfontosabb egyrészt az a számológép, amely bonyolult karok és csörlők segítségével a négy alpművelet elvégzése mellett gyökvonásra is képes volt, másrészt az a szélmalomrendszer, amelyet a hannoveri hercegség Harz hegységi bányáiban állított fel a gyakori víz- és energiahány kikküszöbölésére. Életének utolsó vállalkozása a Braunschweig-Lüneburgi ház történetének megírása volt: valódi krónika megszerkesztését tervezte.¹¹

Simonovits Istvánné Beke Anna 1992-ben Leibniz filozófiájáról írott munkájában – amelyben a szerző annak elemzésére vállalkozik: hogyan épülnek be a XX. század tudományába a filozófus kétszáz évvel ezelőtt megalkotott és akkor még meg nem értett tudományos diszciplínái – a következő orosz vonatkozású leibnizi tevékenységi köröket sorolja fel:¹² a cárral való 1697-es megismerkedés¹³ után a filozófus emlékiratot készít a tudományok és Oroszország civilizációjának fejlesztése érdekében; összeállítja azoknak a híres tudósoknak a listáját, akiket érdemes meghívni Oroszországba, valamint azoknak a könyveknek és tanulmányoknak a jegyzékét, amelyeket az orosz tudósok számára hozzáférhetővé kell tenni; javaslatot dolgoz ki a hajózás és általában a szállítás megjavítására; felvilágosítást kér az Oroszországban élő népekről és nyelvük eredetéről.

Leibniz munkássága nyomtatásban kiadott művei mellett leginkább levelezésében és kézirataiban kísérhető figyelemmel.¹⁴ Az Oroszországgal kapcsolatos anyag feldolgozására 1871-ben került sor: V. Gerje Hannoverben összegyűjtötte, majd Szentpéterváron oroszra fordítva publikálta ezeket a leveleket.¹⁵ Az ő véleménye az volt, hogy Leibniz azon kevés tudósok egyike, akik nemcsak egzotikussága miatt figyeltek fel Oroszországra, hanem fontosnak tartották az önálló, felvilágosult állam kialakításának elősegítését és Nyugat-Európával való elismertetését is. A szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy Leibniz milyen korán felismerte: Oroszországra Európának nemcsak egzotikussága miatt van szüksége, hanem azért is, mert egyrészt szerepet játszhat a török visszaszorításában, másrészt összekötő kapocsá válhat Kelet és Nyugat között. Éppen ezért a filozófus utazókat és diplomátákat kérdezett ki, holland és svéd tudósokkal levelezett: hangyaszorgalommal gyűjtötte az Oroszországgal kapcsolatos információkat.¹⁶ A levelezőpartnerek között így felbukkan N. C. Witsen amszterdami polgármester, a jogi és történeti munkákat író H. van Huysen (aki 1703 és 1705 között a cárral való nevelője lett) és J.

¹¹ „Hogy Fenségednek valami fogalma legyen, először is ennek a földnek legrégebbi korát kell tárgyalnom, attól kezdve, hogy valószínűleg, legfeljebb ha a Harz kivételével, az egész víz alatt volt... Azután el kell mondani, hogyan töltődtek fel egész tengerek, s hogyan található meg a halak nyoma a kőben, mint borostyánkőben a legyek, hogyan töltődtek meg a repedések ércel...” L. VEKERDI: *i. h.* 372–374.

¹² SIMONOVITSNÉ: *i. m.* 1992. 23–24.

¹³ A cárral való személyes találkozásra valójában csak jóval később került sor. L. később.

¹⁴ A hannoveri városi könyvtárban található anyag lajstromozására 1889 és 1895 között az akkori könyvtárosok egyike, Eduard Bodemann vállalkozott. L. BODEMANN, Eduard: *Der Briefwechsel des Gottfried Wilhelm Leibniz in der Königlichen Öffentlichen Bibliothek zu Hannover*. Hannover, 1889. 415. (Reprint: Hildesheim, G. Olms Verlagsbuchhandlung, 1966.); BODEMANN, Eduard: *Die Leibniz-Handschriften der Königlichen Öffentlichen Bibliothek zu Hannover*. Hannover, 1895. 339. Ugyanakkor – mint Simonovits Istvánné megjegyzi – Leibniz levelezésének kiadása még nem fejeződött be: a vállalkozás hozzávetőleges számítások szerint nyolcvan nagyalakú kötetet tesz majd ki. L. SIMONOVITSNÉ: *i. m.* 1992. 9.

¹⁵ GER'E, V.: *Otnošenija Lejbnica k Rossii i Petru Velikomu po neizdannym bumagam Lejbnica v Gannoverskoj biblioteke*. Sanktpeterburg, 1871. 207.

¹⁶ GER'E: *i. m.* 2–5.

G. von Sparfvenfelt svéd nyelvész neve.¹⁷ Éppen azért, mert ezek a kapcsolatok már az 1690-es évek közepétől élők voltak, Leibniz azon kevesek közé tartozott, akik tisztában voltak azzal, hogy a XVII. századi Oroszország és Nyugat-Európa első konkrét kapcsolatát létrehozó 1697–98-as nagy követjárás küldöttségének egyik tagja – ha titokban és áruháiban is – maga az orosz cár, Nagy Péter.

A nagy követjárás idején azonban Leibniz nagy álma, a cárral való találkozás nem valósult meg. A tudósnak meg kellett elégednie azzal, hogy megismerkedhetett a követség vezetőjének, Franz Lefortnak Pjotr nevű unokaöccsével. Gerje szerint¹⁸ 1697 augusztusában az utóbbinak címzett levélhez¹⁹ tartozhatott az a francia és német nyelvű 'melléklet', amelyben Leibniz először körvonalazta a nyugat-európai műveltség Oroszországba juttatásának programját, hét alapszabályt fogalmazva meg ezzel kapcsolatban:

1. központi intézmények létrehozása a tudományok és a művészetek számára (általános terv a létrehozáshoz; tehetséges, ismert, levelezési képességgel rendelkező tudósok és megfelelő mennyiségű pénz a cári kasszából a működtetéshez); 2. tehetséges külföldiek meghívása Oroszországba (ki-beutazási és letelepedéshez kolóniaalapítási privilégium a számukra); 3. új technikai eszközök beszerzése külföldről; könyv- és ritkasággyűjtemények, könyvkereskedések, nyomdák, botanikus- és állatkertek alapítása; 4. fiatal orosz nemesek külföldre küldése; 5. az alsó-, közép- és felsőszintű oktatás megszervezése (legfontosabb tanórák: történelem, matematika, nyelvek; jó tanárok kiválasztása; tankönyvírás; taneszköz-készítés); 6. Oroszország nyersanyagterületeinek feltérképezése; 7. a hiányzó nyersanyagok beszerzése külföldről.

¹⁷ L. pl. BODEMANN: *i. m.* 1996. 390., 100., 295. Witsen a cárnak is jó ismerőse volt, hiszen az 1697–98-as nagy követjárás idején Amszterdam polgármestereként nemcsak bemutatta a várost, hanem hajóácsi munkát is szerzett Nagy Péternek a Kelet-Indiai Társaság hajódokkjában. Korábban, 1664-ben kb. egy évet töltött Moszkvában családja kereskedelmi kapcsolatai révén, majd 1687-ben nyomtatásban jelentette meg Észak- és Közép-Ázsia térképeit, részletesen ábrázolva benne az általa felmért orosz területeket. L. LEVINSON-LESSING, V. F.: *Pervoe putešestvie Petra I. za granicu*. In: *Kul'tura is isskusstvo petrovskogo vremeni*. Naučnyj red. G. N. KOMELOVA. Leningrad, Avrora, 1977. 31–32. Huyssen az 1690-es évek végén a Hágában szolgáló első orosz követ, A. A. Matvejev tanácsára kötött szerződést a cárral. E szerződésben a következőkre vállalkozott: a külföldi újságokban Oroszországról megjelenő hamis és elferdített híreket folyamatosan cáfolja; lefordít, kiad és terjeszt olyan cári rendeleteket, amelyek az orosz katonai és politikai helyzettel kapcsolatosak; főpostamesterekkel tárgyal, hogy Oroszország és Nyugat-Európa között a levelek és tudósítások „közlekedtetése” gyors és pontos legyen; keres és Oroszországba küld szláv nyelveket beszélő mesterembereket, művészeket, mérnököket és katonatisztekét. L. GER'E: *i. m.* 45., 50–52. Sparfvenfeltnek – aki egy svéd követség tagjaként korábban hosszabb időt töltött Oroszországban és az ott tapasztaltak alapján három kötetes lexikont szerkesztett – Leibniz 1699-ben a szláv ábécék már régóta nélkülözött összehasonlító táblázatát köszönhette. L. GER'E: *i. m.* 39–44.

¹⁸ GER'E: *i. m.* 14.

¹⁹ BODEMANN: *i. m.* 1966. 134. A levél konkrétan Pjotr Leforthoz szóló részében Leibniz az Oroszországban használatos nyelvek táblázatát, a Miatyánk orosz nyelvű szövegét és az orosz cárok családfáját kérte. Mindezek mellett a levél érdekes magyar vonatkozása: Leibniz aziránt érdeklődött, hogy igazak-e azok a hírek, amelyek arról szólnak, hogy a cári birodalom egyes területein még magyarul beszélnek, hiszen az köztudott, hogy a magyarok ősei valaha arról a területről indultak el. L. GER'E: *i. m.* 14–19. Arról azonban nincs tudomásunk, hogy ez az első tervezet Leforton keresztül a cár kezébe került volna, annál is inkább, mert francia nyelven íródott és a legnagyobb gondot Leibniz leveleivel kapcsolatban a későbbiekben is a fordítások elkészítése jelentette, hiszen a cár a nyugat-európai nyelvek közül csak hollandul tanult meg egy kicsit.

Leibniz hamarosan elkészítette e korai tervezet sokkal részletesebben kidolgozott változatát és arra, hogy ez a cár elé kerülhessen, már csak néhány évet kellett várnia. A politikai helyzet²⁰ úgy hozta, hogy Bécsben az a J. Ch. von Urbich lett Oroszország követe, akivel a filozófus 1688 óta levelezésben állt.²¹ Leibniz 1708 novemberében érkezett Bécsbe, hogy személyesen ismertesse tervezetét a követtel és – az írott változat: egy feljegyzés elkészítése után – megállapodjanak a tervezet Oroszországba juttatásáról. A feljegyzés²² bevezetésében Leibniz Oroszországot szűz-földhöz hasonlította, ahol a tudás és a civilizáció magja elvethető anélkül, hogy gyom keveredne közé: a nyugati műveltséget annak történelmi helyzeteiből fakadó hibái nélkül kell eljuttatni az orosz földre. A bevezetés után a korábbi változathoz hasonlóan pontokba szedve, de sokkal mélyrehatóbb részletezéssel gyűjtötte össze az Oroszország előtt álló feladatokat:

1. a műveltség elterjesztéséhez szükséges megismerni a megcélzott ország adott-ságait és lakosságát

2. a tudomány célja, hogy az embereket boldoggá tegye, azonban ez csak tanulással, a műveltség megszerzésével érhető el

3. a tudományokat nem csak be kell juttatni az adott országba, azokat ott a továbbiakban művelni, folytatni is kell

4. a tudományok és művészetek leginkább a könyvekben és a természet, a művészet „termékeiben” érhetőek utol, ezért szükség van könyvtárakra, természeti és művészeti múzeumokra, állat- és növénykertekre, obszervatóriumokra és különböző laboratóriumokra

5. a tudományok és művészetek képviselőit meg kell hívni Oroszországba, de úgy, hogy valaki számon- és nyilvántarthassa őket, összehangolhassa munkájukat, nehogy egymásnak ellentmondó elméleteket tanítsanak

6. a létrehozandó könyvtár széles gyűjtőkörű és jól válogatott legyen, minden tudományág összefoglaló munkáit szerezzze be, különösen a matematika, mechanika, asztronómia, földrajz, tengerhajózás, hadtudomány, építészet, fizika, földművelés, bányászat, kémia, botanika, anatómia, általános orvostudomány, természetismeret, történelem, jog, útleírások területéről; ami a művek nyelvét illeti: a legfontosabb a latin (a görög szerzők is latinul szerezhetők be könnyen); az angol, a német, a holland, a francia és az olasz nyelv sem hanyagolható el, de értékük miatt ugyanilyen fontosak a szláv, arab, perzsa, kínai, török nyelvű művek; gyűjteni kell még a könyvek mellett a régebbi és újabb kéziratokat, a metszeteket és a rajzokat

7. a múzeumokat, állat- és növénykerteket érdemes úgy berendezni, hogy ne csak a kíváncsiságot elégítsék ki, hanem a kutatás számára is helyet biztosítsanak

8. a létrehozott laboratóriumok legyenek szoros kapcsolatban a patikákkal és minden olyan üzemmel (fém-, üveg-, fegyvergyártás), ahol kísérletekre van szükség

²⁰ Az orosz cárnak már régóta érdekében állt a hannoveri udvarral való kapcsolatfelvétel. A Bécsben korábban dán követként dolgozó Urbich Huyssenen keresztül felajánlotta a cárnak, hogy a cárevics számára a wolfenbütteli fejedelemség előkelő fiatal hölgyei között keres feleséget. I. Péternek annyira tetszett az ötlet, hogy 1707 nyarán Oroszországba hívta Urbichot, aki augusztusban már a cár megbízólevelével tért vissza Bécsbe. A végső eredmény valóban házasság lett: Alekszej cárevics feleségül vette Anton-Ulrich braunschweig-wolfenbütteli választófejedelem unokáját, Charlotte von Wolfenbüttel hercegnőt. L. NIEDERHAUSER Emil: *I. Péter*. Bp. Akadémiai K. 1967. 143–145. Leibniznek a követtel nehéz dolga volt a későbbiekben, mert Urbich szinte kizárólag a feleségkeresés feladatával foglalkozott és csak a filozófus többszöri sürgetésére továbbította a cárnak szóló leveleket és terveket. L. GER'E: *i. m.* 85–89.

²¹ BODEMANN: *i. m.* 1966. 351–352.

²² GER'E: *i. m.* 74–77. Az 1708 decemberében írásban lefektetett tervezetet Urbich németről hollandra fordíttatta, mielőtt a cárhoz küldte volna.

9. minél több obszervatóriumot kell építeni, hogy Oroszország ismeretlen területeit is fel lehessen térképezni a nyugati világ számára

10. mindezen feladatok elvégzésére létre kell hozni egy olyan kollégiumot, amely e tevékenységeket irányítja; alsó- és felsőfokú iskolákat kell alapítani és ezekbe tanárokat kell kinevezni; nyomdákat kell alapítani; külföldi művek orosz nyelvre való fordítását kell megrendelni; fel kell állítani a cenzúra intézményét.

Ha megvizsgáljuk a feljegyzés teljes rendszert alkotó pontjait, azt tapasztaljuk, hogy az első három a felvilágosodás terjesztésének elméleti, filozófiai megközelítését adja a tudományok céljának meghatározásával. Itt mutatkozik meg legerősebben a szerző polihisztorsága: a lefektetett elméletet az ezután következő pontokban a gyakorlati megvalósítás kidolgozásával támasztja alá.²³

A 4. pontban megfogalmazott igényt, amely a szellemi értékek megőrzésének fontosságát fekteti le, a 6. pontban bontja ki Leibniz a lehető legnagyobb részletességgel: a gyűjtendő könyvek tematikájának és nyelvének felsorolásában a könyvtárak kezeléséről szóló, korábban már említett elgondolását látjuk tükröződni. Ezek a tanácsok váltak hasznossá a későbbiekben a cár számára nemcsak magángyűjteményének,²⁴ hanem Oroszország első állami közkönyvtárának létrehozása és gyarapítása²⁵ kapcsán is. A 7. pont nyomán ugyanez a leibnizi hatás mutatható ki: többek között ennek eredményeképpen alapította meg I. Péter Szentpétervárott 1719-ben Oroszország első múzeumát, a Kunsztkamerát, amely a konkrét „múzeumi kiállítási tárgyak” mellett egy csillagvizsgáló berendezését, a földrajzi térképeket és az ország területéről gyűjtött kőzetmintákat is őrizte.²⁶

A Leibniz által az 5. pontban megfogalmazott igény „nyitott kapukat döngetett”: példák hosszú sorával lehet bizonyítani, hogy hány külföldi tudós és mesterember került a cár meghívására Oroszországba már a XVII. század végén, ill. a XVIII. század legelején. Itt leginkább azok a személyek emelhetők ki, akik szűkebb témánkkal, az oktatás-, a nyomdászati- és a könyvtártörténet alakulásával álltak kapcsolatban. Közülük az első egy amszterdami rézmetsző, A. Schonebeek, akivel a cár 1698 májusában kötött szerződést. E szerződés nyomán alapította meg ugyanazon év októberében Schonebeek Moszkvában híres rézmetszőműhelyét, amelyben a későbbiek

²³ Tulajdonképpen igazolását láthatjuk e programban a bevezetésben már említett, Leibniz által megfogalmazott elv: az elmélet és gyakorlat szükséges és szoros összekapcsolásának. „Ha figyelembe vesszük, hogy milyen nagyszerű felfedezéseink vannak, mennyi a megbízható és fontos elmélet, ..., akkor hiszünk abban, hogy messzire előrehaladhatunk, és az emberi nem a tudományok szempontjából csodálatra méltó fejlődést mutathat. De ha azt látom, ..., hogy a gyakorlat mennyire nem használja fel az elméletet, s hogy nem törekednek a viták csökkentésére, sőt szaporítják őket ... ahelyett, hogy komoly, alapvető módszereket dolgoznának ki – akkor be kell látnom, hogy hosszú ideig megmaradunk a zavaros elméleteknél, ..., attól félek, hogy így visszaesünk a barbárságba.” L. SIMONOVITSNĚ: *i. m.* 1992. 40–41.

²⁴ A Leibniz által felsorolt tematikai csoportok közül a cár könyvtárában különös hangsúlyt kapott a tengerhajózás, a hadtudomány, az építészet, a földrajz és a történelem irodalma. L. LUPPOV, S. P.: *Kniga v Rossii v pervoj četverti XVIII. veka*. Leningrad, Nauka, 1973. 170. Leibniz utolsó levelei egyikében az 1715 szeptemberében orosz szolgálatba lépett, de korábban a wolfenbütteli udvarnál dolgozó H. C. F. von Schleinitznek egy ötvenezer tallér értékű könyvtárat ajánlott fel azzal, hogy a cár ezzel saját gyűjteményét nagyban gazdagíthatná. Schleinitz a könyvek száma és a gyűjtemény katalógusa iránt érdeklődött, Leibniz azonban ezekről nem tudott pontos és azonnali felvilágosítást adni, így a vétel nem jött létre. L. GER'E: *i. m.* 183–184.

²⁵ Vö. *Istoriâ Biblioteki Akademii Nauk SSSR 1714–1964*. Red. S. P. LUPPOV i dr. Moskva–Leningrad, Nauka, 1964. 8–36.

²⁶ Vö. CSATHÓ István: *Leningrad*. Bp. Panoráma, 1985. 114.

során orosz mesterek sorát nevelte fel.²⁷ Az 1701-ben Moszkvában alapított Matematikai-navigációs iskola első igazgatója, H. Fargwarson angol matematikus, csillagász és a tengerészet valamennyi tudományágának ismerője 1698-ban érkezett Oroszországba.²⁸ Nagy Péter első könyvtárosa, J. Schumacher²⁹ 1714-ben, a korábban már említett Pjotr Leforttal való ismeretsége révén került a cár látókörébe és ennek nyomán Szentpétervárra. Eleinte a cári orvos, az egyébként szintén külföldi, skót származású R. Arescine³⁰ külföldi levelezését intézte, majd 1714 szeptemberének végén hozzálátott a cári palotában elhelyezett könyvek válogatásához és rendezéséhez.

A Leibniz által megfogalmazott utolsó pont igen sokrétű. Első részében a tudós az addig leírt rendszer irányítószervének létrehozását javasolja. A későbbiekből ismeretes egy olyan levele³¹ is, amelyben utal arra, hogy egy felvilágosult állam irányítása az ún. kollégiumok (a szó 'tanácsadó, irányító testület' értelmében) rendszerében oldható meg. Leibniz kilenc kollégiumot képzelt el az orosz állam számára, ezek között az államgépezetet irányító, a hadi, a pénzügyi, a kereskedelmi, a jogi és az egyházi ügyeket intéző kollégium mellett ott lett volna természetesen a tudományos ügyeké is. Utóbbi élére a tudományokban járatos tudósokból álló testületet állítana, feladatául pedig a következőket szabná: az egyes tudományágak legfrissebb eredményeinek figyelemmel kísérése és továbbfejlesztése; az ifjúság nevelése és tudományokba való bevezetése; az arra legrátermettebbek külföldre küldése egyetemi tanulmányok végzése céljából. Az 1710-es évek végén Nagy Péter – nyilvánvalóan nagyrészt a leibnizi javaslatokat figyelembe véve³² – létrehozta az állam életét irányító ún. tizenkét kollégium rendszerét.³³ A 10. pont további feltételei között szereplő iskolaalapítást a korábban már említett Matematikai-navigációs iskola fejlesztése és orosz származású tanárok alkalmazása, valamint 1707-ben orvosi főiskola alapítása mellett a cár Moszkvában 1712-ben a hadmérnöki, Szentpétervárott pedig 1715-ben a Tengerészeti Akadémia létrehozásával valósította meg.³⁴ A nyomdák alapításának leibnizi javaslata is időben érkezett: a hollandiai kiadások sikertelenségét látva³⁵ a cár egymás után korszerűsíti a régi nyomdák közül a moszkvait és alapítja meg az újakat Szentpéterváron.³⁶

²⁷ Vö. BYKOVA, T. A.: *O nekotoryh čertah oformleniâ knig vremeni Petra I.* In: *Kniga. Issledovaniâ i materialy.* Sb. 1. Predsed. redkoll. N. N. KUHARKOV. Moskva, Vsesoûznaâ knižnaâ palata, 1959. 230.; *Opisanie izdanij, napečatannyh kirillicej 1689-ânavar' 1725.* Sost. T. A. BYKOVA, M. M. GUREVIC. Moskva-Leningrad, AN SSSR, 1958. 318.

²⁸ Vö. BOROGIN, A. V.: *Moskovskaâ graždanskaâ tipografiâ i bibliotekari Kiprianovy.* In: *Trudy Instituta knigi, dokumenta, pis'ma.* V. Stat'i i materialy po istorii knigi v Rossii. Moskva-Leningrad, AN SSSR, 1936. 55-57.

²⁹ J. Schumacher életével és tevékenységének egy jellemző szeletével korábban már foglalkoztam. L. MKsz 1996. 3. 382-384.

³⁰ Vö. APPLEBY, J. H.: *Robert Arescine. Scottish Pioneer of Russian Natural History.* = Archives of Natural History 1982. 377-398.; LEBEDEVA, I. N.: *Lejbmédik Petra I. Robert Areskin i ego biblioteka.* In: *Russkie biblioteki i ih čitatel'.* Pod red. B. B. PIOTROVSKOGO i S. P. LUPPOVA. Leningrad, Nauka, 1983. 99-102.

³¹ L. PEKARSKIJ, P. P.: *Nauka i literatura v Rossii pri Petre Velikom.* T. 1. Sanktpeterburg, Obšestvennaâ pol'za, 1862. Hasonmás kiadás: Leipzig, 1972. 27-28.

³² Gerje szerint a másik minta az akkoriban remekül működő svéd állam- és közigazgatás volt. Szintén ő említi – más összefüggésben –, hogy Leibniz maga ajánlkozott a tudományos ügyek kollégiumának élére. L. GER'E: *i. m.* 197., 89., 115., 122., 135.

³³ Vö. NIEDERHAUSER: *i. m.* 122-123.

³⁴ Vö. NIEDERHAUSER: *i. m.* 130.

³⁵ Mint ismeretes, I. Péter a nagy követjárás idején tizenöt évre szóló privilégiumot adott egy Jan Thesing nevű amszterdami kereskedőnek és könyvkiadónak orosz és holland nyelvű, matematikai, építészeti és szépirodalmi tematikájú könyvek, valamint szárazföldi és tengerészeti térké-

Az idegen nyelvű tudományos művek oroszra fordításának Leibniz által felvetett szükségességét a cár reformjainak megvalósítása során hamar belátta, hiszen pótolnia kellett az abból adódó hiányokat, hogy az orosz tudományos élet a XVIII. század elején több olyan tudományággal kezdett foglalkozni, amelyekkel korábban soha. 1721 januárjában a cár rendelettel³⁷ erősítette meg ez irányú törekvését. A rendelet szerint a fordítónak járatosnak kellett lennie abban a tudományágban (a felsorolás szerint: matematika, mechanika, sebészet és anatómia, építészet, jog, botanika, hadtudomány, hidrográfia), amelybe a fordításra kijelölt mű tartozott. Az orosz származású fordítóknak a rendelet az orosz nyelvre, azaz az anyanyelvükre való fordítást írta elő, az alkalmazandó külföldiekre pedig az oroszról idegen nyelvre való fordítást bízta.³⁸

A Leibniz által utolsó feltételül szabott cenzúra intézményének megszervezésére meglehetősen későn, 1721-ben került sor. A cár ekkor a tizenkét kollégium egyikeként funkcionáló Szinódusra bízta a feladatot, ezentúl tehát ez az intézmény fogadta és ellenőrizte az oroszországi nyomdákban hozzá befutó kötelempéldányokat.³⁹

Leibniz és a cár személyes találkozásainak csak a helyszínét és hozzávetőleges időpontját ismerjük: Torgau, 1711 vége;⁴⁰ Karlsbad, 1712 novembere;⁴¹ Pirmont, 1716 májusa,⁴² mivel Leibniz, igazodva az akkori tudóslevelezés szokásaihoz, személyes benyomásait irataiban sohasem említi meg, a leveleket olyan tudományos műként értelmezve, amelyek elméletek és tervek

pek nyomtatására. A kereskedő azonban hiába alkalmazott Ilja Kopijevszkij személyében oroszul tudó korrektort, a cár nem volt elégedett a kiadott könyvek minőségével. Nyugat-Európában egyelőre nem volt kereslet az ennyire „egzotikus” nyelven készült művekre, az Oroszországba szállítás pedig szinte megoldhatatlannak bizonyult. L. FUNKE, F.: *Buchkunde. Ein Überblick über die Geschichte des Buches*. München–London–New York–Páris, K. G. Saur, 1992. 182.; *400 let russkogo knigopečataniá*. T. I. *Russkoe knigopečatanie do 1917*. Otv. red. A. A. SIDOROV. Moskva, Nauka, 1964. 133–135.

³⁶ Vö. BOROGIN: *i. m.* 53–109.; LUPPOV: *i. m.* 58–67.

³⁷ Vö. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii s 1649 goda*. T. VII. Sanktpeterburg, 1830. 1723–1727.

³⁸ A cár gyakran saját könyvtárának idegen nyelvű példányát adta oda a fordítóknak. Az egyes kötetekbe ezzel kapcsolatban tett bejegyzések feltárását I. IVANOV, I. F.–ORLOVA, L. N.: *Biblioteka Petra I*. In: *Kniga. Issledovaniá i materialy*. Sb. 24. Gl. red. N. M. SIKORSKIJ. Moskva–Leningrad, Kniga, 1972. 195–197. Az I. Péter könyvtárának katalógusa (*Biblioteka Petra I. Ukazatel'-spravočnik*. Sost. E. I. BOBROVA. Leningrad, BAN, 1978. 212.) alapján készített kimutatásaim szerint a gyűjteményben 76 idegen nyelvű mű (a teljes kötettség mintegy öt százaléka) mellett ott van az oroszra fordított nyomtatott változat, sőt gyakran a kéziratos fordítói munka is.

³⁹ L. LUPPOV: *i. m.* 69–71.

⁴⁰ Itt zajlott Alekszej cárevics korábban már említett házasságkötése. Leibniz tagja volt a menyasszony nagyapja kíséretének. L. GER'E: *i. m.* 118–120.

⁴¹ Leibniz a wolfenbütteli udvar felkérésére feltalálózhoz méltó fogadást készített elő: a palota színháztermében egy „terepasztalon” Oroszországot akarta ábrázolni úgy, hogy kiemelkedjenek a hegyek-völgyek, rejtett csatornákból valóban víz folyjon a folyókban, és látszódnak a fontosabb városok és ritka állatok ábrái. A terepasztalt négy oszlop tartotta volna, amelyek egyben diadalív-ként is szolgáltak volna a cárnak a svédek felett aratott poltavai és a törökök felett aratott azovi győzelme kapcsán. Az oszlopok között az éggömböt tartó Atlasz és a földgömböt tartó Heraklész szimbolizálta volna a cár nagyságát, bátorságát és erejét. L. GER'E: *i. m.* 114.

⁴² I. Péter vízkúrára érkezett a fürdőhelyre. Leibniznek itt sikerült tulajdonképpen először politikai közvetítők nélkül beszélgetnie a cárral. Témáik a mechanikától kezdve a hajózásról és az asztronómiáról keresztül egészen a geográfiáig iveltek. L. GER'E: *i. m.* 186–187.

lefektetésére rendeltettek, minden szubjektivitás nélkül.⁴³ A találkozó közlő közül a második volt a legnagyobb jelentőségű a filozófus számára: eredményeképpen titkos tanácsosi rangban felvették Oroszország szolgálatába és – egy évre visszamenőleg is – ezer tallér évi fizetést állapítottak meg számára. A szerződés szövege⁴⁴ kitért Leibniz matematikai és történeti kutatásokban eddig kifejtett munkásságára, külföldi tudósokkal fenntartott kapcsolatainak sokrétűségére; ellátandó feladataira, amely Oroszország felvilágosult állammá tételével volt kapcsolatos; és a cár azon ígéretére, hogy ehhez a munkához mindent megküldenek a számára Oroszországból. A szerződést Leibniz olyannyira komolyan vette, hogy 1712. december 12-én írt leveléhez már hosszú listát⁴⁵ mellélt: szüksége lenne az Oroszországban kiadott könyvek és a kolostorokban őrzött görög és orosz nyelvű kéziratok, kódexek jegyzékére, az orosz szakemberek és a cár szolgálatában álló külföldi tudósok névsorára, az orosz cári birodalom területén élő népek nyelvéből vett mintákra – Leibniz erre legalkalmasabbnak a Miatyánk, a Hiszekegy és a Tízparancsolat szövegét tartotta, vagy megelégedett volna a legfontosabb főnevek–igék–számok szótárával –, egy orosz lexikonkiadásra és orosz nyelvtanra, az orosz nyelvű biblia – lehetőség szerint az Újszövetség – legutóbbi kiadására. Mai szemmel nézve kérése – oroszországi ismerőseihez szóló sürgető levelei ellenére⁴⁶ – valószínűleg azért nem teljesült, mert Oroszországnak – amely egyébként is a péteri reformok megvalósításának lázában égett – rengeteg időre lett volna szüksége mindezek összegyűjtésére. Az előbbieken alapján meg kell tehát ismételnem a bevezetésben leírtakat: Leibniz hatása Oroszország műveltségének kialakítására és fejlesztésére olyan értelemben közvetlen, hogy mindazt, amit tervezeteiben megfogalmazott, a cár fokozatosan valósította meg – felhasználva a Leibniz által leírtakat, de mindig alkalmazkodva az oroszországi történelmi fejlődésből következő sajátosságokhoz és lehetőségekhez. Az itt leírtak reményeim szerint bővítik és árnyalják a filozófus és könyvtáros Leibnizről, valamint I. Péternek az orosz nyomdászat- és könyvtártörténetben betöltött szerepéről a magyar szakirodalomban korábban kialakított képet.

HANGODI ÁGNES

Táncsics Mihály „Népkönyv”-ének történetéhez. Az 1848. március 15-i forradalom egyik ünnepelt hőse Táncsics Mihály volt, akit a sajtószabadság mártírjaként szabadított ki a pesti nép a börtönből. Bár az író már korábban is többször szembe került a cenzúrával, hiszen társadalombírálatára és demokratikus szellemű példamondatai miatt már a harmincas években elkobozták a *Pazardi* című irányregényét és egy magyar–német beszélgetőkönyvét, de igazi üldözése majd bebörtönzése az 1846-ban Lipcsében, a cenzúra megkerülésével kiadott *Népkönyv*¹ című, „polgári katekizmus”-a miatt vette kezdetét. Táncsics ugyanis a negyvenes években írt, egyre radikálisabb politikai iratait és népkönyveit a cenzúra miatt jórészt külföldön jelentette meg. A kancelláriai iratokból ismeretes, hogy 1846-ban több ilyen külföldön kiadott műve ellen indult eljárás. Így például nehéz órákat okozott a bécsi hatóságoknak az *Antiúrbérváltás* című, a lipcsei Otto Wigandnál megjelent munkája, amelynek példányait Bukovinán és Erdélyen keresztül csempész-

⁴³ GER'E: i. m. 125.

⁴⁴ L. PEKARSKIJ: i. m. 26.

⁴⁵ A listát l. PEKARSKIJ: i. m. 29–30.

⁴⁶ L. pl. PEKARSKIJ: i. m. 30–31.; GER'E: i. m. 173., 176. Utóbbi levelében azt is kénytelen jelezni, hogy az időközben eltelt két év alatt – az első ötszáz tallér kivételével – fizetését sem kapta kézhez.

¹ STANCICS Mihály: *Népkönyv. Polgári katekizmus a nép számára*. Lipcse, 1846. Keil Erneszt és társa. 178 l.

ték be Magyarországra, és azokat pesti könyvkereskedők is árusították. Az ügy kapcsán Metternich tárgyalásokat kezdett a szász kormánnyal, amelyek nyomán Wigandot eltiltották kiadványai forgalmazásától. Később azonban e rendelkezést visszavonták és a szerzőt sem érte büntetés.²

Nem volt azonban következmények nélküli Táncsics *Népkönyvének* kiadása, amely a lipcsei Keil és társánál jelent meg. Rádásul szinte egy időben folyt Táncsics *Hunnia függetlensége* című, Tübingenben L. Fr. Fues könyvkereskedőnél kiadott műve elleni eljárás is, miután a Kancellária Heckenast pesti könyvkereskedő besúgásából értesült e munka megjelentetéséről. Táncsics külföldön kiadott műveivel kapcsolatban folyó rendőri ügyekbe Metternich is bekapcsolódott. Viszota Gyula ismertette a magyar kancellárnak 1847. január 8-án keltezett jelentését a *Népkönyvről*.³ A kancellár szerint e munka nagyon rosszindulatú támadás a kormány, az alkotmány, a fennálló rendszer valamint a katolikus vallás ellen. Ennek nyomán a jogügyek igazgatója Táncsics elfogatását javasolta, majd elfogató parancsot adtak ki ellene az alaptörvények elleni lázítás és felségsértés vádjával. A Táncsics sorsára oly tragikus hatású művel kapcsolatban érdemes megismerni azt a korábbi jelentést is, amely a bécsi Staatsarchivban található a Kancellária cenzúrai iratai között.⁴

Az 1846. november 16-án kelt irat behatóan ismerteti a *Népkönyv* 1846-ban E. Keil kiadásában megjelent kötetét. A jelentés készítője nincs megjelölve, de a beadvány címéből („Beurteilung”), arra lehet gondolni, hogy valamelyik szakcenzor írásáról lehet szó, aki – mint látni fogjuk – korábban is foglalkozott a magyar nyomtatványok, így pl. az újságok cenzúrázásával.

Bevezetőjében arra hívja fel a figyelmet, hogy a könyvet szerzője a nép között kívánta terjeszteni, mert a könyv műfaját alkalmasabbnak találja az ismeretek közlésére mint az iskolákat és a tanítókat. Véleménye szerint mindenkinek ismernie kell a jogait és a kötelességeit, az igazságot és meg kell tudni különböztetni a jót a rossztól. Kiemeli a feljegyzés írója Táncsicsnak azt a megállapítását, hogy azért írta e könyvet, mert a haza veszélyben van. Arra is felhívja olvasói figyelmét, hogy korábban voltak olyan magyar királyok, akik az országot végrendeletileg úgy hagyták idegen uralkodókra, mintha saját pusztáikról és rajtuk legelésző birkákról lett volna szó. Bécsben egyesek ma is úgy beszélnek erről, mintha a magyarok marhák lennének, akiknek a véleményét egyáltalán nem kell kikérni. A nemességgel 1844-ben folytatott országgyűlési tárgyalások ellenére még mindig sokan vannak Bécsben, akik úgy rendelkeznek az országról és lakóiról, mint egy juhakolról. A szerző szerint a király minderről semmit sem tud, mert már régóta rossz egészségi állapotban van.

Kiemeli a jelentés azt is, hogy Táncsics a népet már a földön boldoggá akarja tenni. Hivatkozik a *Népkönyv* szerzőjének egyik ironikus megjegyzésére is ezzel kapcsolatban: arra ti., hogy e téren a papságot tekinti példaképül, mert az sem hanyagolja el a földi boldogságot, hiszen érzékelhető, hogy nem szenvednek az éhségtől és a szomjúságtól és nem is fagyoskodnak az örök boldogság érdekében.

A továbbiak során Táncsics azon megállapításait idézte, amelyek szerint az ügyetlen tanítók és más tanult rétegek jó része nem alkalmas a bajok orvoslására; a nép pedig nem ismeri a jogait és nem tudja mi a jó és mi a rossz. Ő viszont, aki a népből származik, ismeri a nép sorsát, és tudja minek van híjával: ezért írta a katekizmusát. Sokan emlegetik ugyan a népnevelést, de ő azt kéri olvasóitól, hogy inkább rontsák le az iskolákat, mintsem eltűnjék azok nevelői tevékenységét, akik pénzzel megvesztegethetők. A nevelés legjobb eszköze a könyvet tartja.

² VISZOTA Gyula: *Néhány cenzúrai eset 1846–47-ben.* = Budapesti Szemle 1924. 195. köt. 185–193.

³ VISZOTA: *i. h.* 190.

⁴ Haus-, Hof und Staatsarchiv, Wien. S.K. ad Polizei. Zensur 1807–1848. 59, alt: 79. f. 94–113.

Nem hallgatja el a beadvány Táncsicsnak azokat a bíráló megjegyzéseit sem, amelyeket a kormányzatnak címzett. A külföldön tartózkodó király pótlására létrehozott budai helytartótanácsról azt írja, hogy ennek csak neve van, hatalma Budáról Bécsbe szívárgott fel. A bécsi kormányzat nem ismeri a magyarok gondjait, a kormányférfiak pedig a király tudta nélkül törvénytelenégeket követnek el.

Táncsics szerint a következő országgyűlésen e törvénytelenégeket és az ország elleni egyéb káros terveket nyilvánosságra fogják hozni. Kötelességévé kívánja tenni könyve olvasóinak, hogy minden faluban járassák és olvassák a *Pesti Hírlapot*, amely beszámol az ülésekről. Az országgyűlés ugyanis csak akkor tudja a sérelmeket orvosolni, ha a népre támaszkodhat. A legfőbb sérelemnek a cenzúrát nevezi meg, mert értelmes tanítást és nevelést szabad sajtó nélkül nem lehet elképzelni.⁵ A nevelés ugyanis abból áll, hogy ha valaki hibásat mond, a másik megcáfolja, és az igazság a két ellentétes állításból bontakozik ki. A jelentés a továbbiak során is kitér a cenzúráról szóló többi megállapításra is, így többek között arra, hogy az országban található visszaélések abból származnak, hogy azokat nem lehet nyilvánosságra hozni.

Óva inti olvasóit a szerző attól, hogy a bajokon törvénytelenül, zavargások által próbáljanak segíteni. Az egyenlőséget a követválasztás és a közteherhivatal terén az országgyűlésnek kell kimondani. Utal a jelentés arra is, hogy Táncsics felsorolja azokat a főrendeket, akik hívei e reformoknak. Az első helyen Wesselényi Miklós bárót említette, mert ő volt az első, aki a szegény néppel való közteherhivatal megújítását hirdette.⁶ A beadvány készítője ezután áttekintést ad a könyv további fejezeteiről, amelyek a polgár jogairól, kötelességeiről, az igazságról és a jó meg a rossz közti különbségről szólnak. Végül így összegezi a tanulságokat és indokolja meg Táncsics *Népkönyvének* veszélyességét:

E mű annál veszélyesebb, mert stílusa olyan népszerű, hogy már népszerűbb nem is lehetne. Veszélyes azért is, mert a szerző azt állítja, hogy ő is a népből származik, és hogy annak követeléseit jól ismeri. Gyakran ismétli, hogy nem akar felfordulást, ellene van az Őfelsége elleni oppozíciónak is, iránta a legnagyobb hűséggel és hódolattal van.

Mindezek ellenére veszélyesnek találja e könyvet, mert szerzője ismert ifjúsági- és népiró, akire ő már többször felhívta a magas kormányzat figyelmét akkor, amikor a tárgyalások előtt átnézte a magyar újságokat. De azért is veszedelmes Táncsics *Népkönyve*, mert a szerző Kossuth közvetlen szellemi rokonának látszik, hiszen sem stílusa, sem pedig eszméi nem különböznek Kossuthétól.⁷

Minden valószínűség szerint ezen ítélező jelentés indította el Táncsics üldözését, ami végül is – 1847. március 4-én, Sedlnitzky pesti kémjének besúgói jelentése után – az író elfogatásához vezetett. Táncsicsot a szlavóniai Bród községből vasra verve szállították Pestre, majd bírói ítélet nélkül a budai várban bebörtönözték. Innen szabadította ki őt 1848. március 15-én a pesti forradalom.

KÓKAY GYÖRGY

⁵ „...Er verpflichtet dem Volk die außfälligen Verhandlungen während der nächsten Landtages aus dem Pesti Hírlap zu lesen. Zur Landtag wird alles durchführen, wenn an sich an das Volk stützen wird. Von allen Beschwerden hebt er die Censur als eine Hauptbeschwerden heraus, weil er sich eine vernünftiger Erziehung ohne freye Presse nicht vorstellen kann.”

⁶ „Der Verfasser behauptet daß es selbst Grafen gibt, welche die Gleichheit wünschen... Der Baron Miklós Wesselényi steht deren Spitze, der die Lasten des Volkes theilen wollte.”

⁷ „Dieses Werk ist um so gefährlicher, weil die Darstellungsart so populär ist, daß sie nicht populärer seyn könnte. Weil der Verfasser sagt, daß er selbst aus dem Schosse des Volkes ist und dessen Bedürfnisse genau kennt; weil er noch der Weige der Opposition gegen Se. maj. die grösste Traue und Ehrfurcht smehelt; weil er ein bekannter Jugend- und Volks-Schriftsteller ist, auf den ich die hohe Regierung bei der Gelegenheit als ich die hung. Zeitungen für die Konferenzen revidierte, oft aufmerksam gemacht habe; weil Kossuth sein unmittelbarkeite Geist zu seyn scheint, weil die Ideen und die Sprache sich von seiner Kossuth's nicht unterscheidet. Wien, den 16. Nov. 1846.”

Szegedi újságolvasók 1891-ben. A sajtótörténet-írásnak sok nagy adóssága van, valamennyi közül a legnagyobb azonban alighanem az, hogy a recepció, az olvasóközönség története – legalábbis a 19. század második felét s a 20. század első felét illetően – szinte teljesen homályban van. Ez voltaképpen érthető, hiszen nemigen vannak – közreadott, föltárt – forrásaink, amelyek az ilyesféle elemzést lehetővé tennék. Az alábbi adatsor jelentőségét ez a helyzet adja. A *Szegedi Napló* 1891. márc. 5-i számának kis cikke (*Mit olvasnak Szegeden?*) ugyanis éppen a hiányolt területre vonatkozóan hoz adatokat, felsorolva, hogy 1891-ben mely lapok hány példányban jártak Szegedre.

A cikkből kiderül, hogy az összeállítást a szegedi „posta- és távirtdahivatali főnök”, bizonyos Heim Mátyás készítette, s „a kimutatásban több kisebb vidéki lap nincs föltüntetve”. Ez a – szándékolt – hiány azonban aligha lehet lényeges, hiszen a lista több, csupán egyetlen példányban járó lapot is tartalmaz, a kihagyott néhány újságot tehát igazán jelentéktelennek kell tartanunk.

A lista a következő adatokat tartalmazza, a lapokat csökkenő példányszám szerinti sorrendben vonultatva föl:

Pesti Hírlap (484), Politisches Volksblatt (215), Neues Pester Journal (206), Budapesti Hírlap (202), Budapest (180), Budapester Lloyd (102), Egyetértés (89), Merkúr (44), Kis Újság (42), Fővárosi Lapok (24), Budapesti Közlöny (24), Pesti Napló (23), Neue Freue Presse (22), Budapester Tagblatt (19), Magyar Föld (15), Neues Wiener Tagblatt (15), Magyar Közrendészet (14), Nemzet (13), Néptanoda (11), Kronfeld Zeitung (9), Wiener Zeitung (8), Arad és Vidéke (7), Fortuna (6), Fremdenblatt (6), Anker (6), Tribuna (4), Alföld (3), Kolozsvár (3), Szabadság (3), La Liberte (3), Nagyváradi Hírlap (2), Gazetta Transylvaniei (2), Extrablatt (2), Debreczen (2), Debreczeni Hírlap (2), Közvélemény (1), Gyakorló Orvos (1), Erdélyi Híradó (1), Vadász és Versenylap (1), Prager Abendblatt (1), Losonc és Vidéke (1), Gépcsmarnok (1).

E lista gyors (s egyáltalán nem kimerítő) elemzése néhány közönségtörténeti összefüggésre mindjárt fölhívja a figyelmet. Az első s legfontosabb tanulság kétségtől az, hogy viszonylag szűk körű volt a nem-helyi újságokat járató olvasóközönség. Ha föltesszük, hogy minden előfizető csak egyetlen lapot fizetett elő (ami ellentmond az általános tapasztalatnak), akkor is a szegedi újságjáratók tábora mindössze 1819 főből állott. (Az elsőrendű hírforrást nyilván a helyi lapok alkották; ezeknek olvasóit szintén az újságolvasók körébe kell számítani. A helyi lapok ekkori eladási adatait azonban nem ismerjük.) A második, nem kevésbé érdekes fölismerés, hogy a története során jelentős létszámú nem-magyar etnikumot asszimiláló, s a 20. század elején már a „legmagyarabb” városként emlegetett Szegeden¹ 1891-ben még milyen jelentős volt a német nyelvű újságolvasás. Már az adatokat közlétevé *Szegedi Napló* megjegyezte: „Föltűnő, hogy német lap hatszáztizenöt jár Szegedre [ez az összpéldányszám 33,8 százaléka] s ezek közt ötszázötvenkettő budapesti német lap.” A német nyelvű – s ezen belül a német nyelvű, de magyar kiadású – lapok magas aránya arra vall, hogy itt még egy jelentős német anyanyelvű, de már honosodott olvasóközönséggel (elmagyarosodott németekkel, zsidókkal) kell számolni. (Ha itt pusztán a németül is tudók intellektuális megfontolásokból fakadó politikai, kulturális stb. tájékozódásáról lett volna szó, az osztrák és német lapok aránya lett volna magas, nem pedig a magyarországiaké. A pesti német lapok voltaképpen a magyar viszonyokról tudósítottak, hazai információkat adtak – németül.) A német nyelvű lapok súlyát az is jelzi, hogy a száznál több előfizetővel rendelkező hat legfontosabb lapból 3 német nyelvű, s e hat lap 1389 előfizetőjéből 523 német nyelvű lapot jára-

¹ Vö. MARJANUCZ László: *A szegedi németiség asszimilációjának társadalmi indítékai*. In: *Műzeumi kutatások Csongrád megyében 1995–1996*. Szeged, 1997. 115–121.

tott. A harmadik lényeges összefüggés alighanem az, hogy a magyar (nyelvű) lapok legfontosabbika akkor a *Pesti Hírlap* volt, amelyet több mint kétszer annyian fizettek elő, mint a példányszámban utána következött. S az sem érdektelen, hogy a *Pesti Hírlapot* a magyar nyelvűek közül ekkor a *Budapesti Hírlap* és a *Budapest* követte a szegediek tájékozódásában. (A nagymúltú s előbb is, utóbb is igen jelentős sajtótörténeti szerepet betöltő *Pesti Napló* ekkor s itt náluk jóval „szerényebben” volt jelen.) A negyedik, amit szóvá érdemes tenni: a nem-helyi lapok e mezőnyében messze legerősebb a budapesti újságok állnak. Ez persze érthető is, hiszen a fővárosi újságok – ahogy ma is – lényegében országos lapok voltak. A nem budapestiek között viszont dunántúli lap nem fordul elő. A szegedieknek nyilván alföldi és erdélyi gazdasági és személyes kapcsolataik lehettek, érdeklődésüknek tehát e régiók felé kellett irányulniuk. Ezt Arad, Kolozsvár, Nagyvárad, Debrecen „képviselete” önmagában is jelzi. (A kettős monarchia Budapest melletti másik fővárosának, Bécsnek jelenléte valószínűleg ugyancsak gazdasági érdekeltséggel magyarázható.)

A Szegedre járó újságok listája, láttuk, 1819 újságpéldányt regisztrál. Ha a tényleges újságolvasók számát akarjuk felbecsülni, ezt a számot alighanem legalább négyvel be kell szoroznunk. Nagy valószínűséggel ugyanis polgárcsaládokról volt szó, ahol az újságot is kézbevevő családtagok száma – átlagban – legalább négy volt. Ha tehát eltekintünk attól, hogy az újságelőfizetők általában nem egyetlen lapot szoktak járattatni, s így az előfizetők száma kisebb, mint a Szegedre járt újságpéldányok száma, a nem helyi lapokat (is) olvasók létszámát kb. 7 300 főben határozhatjuk meg. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a szám pusztán becslés, s így provizorikus jellegű. Új adatok fényében ez a létszám könnyen módosulhat.

Végezetül válaszra vár az a kérdés: milyen helyet foglal el ezzel Szeged az ország újságolvasási térképén? A válasz, sajnos, egyelőre nem adható meg. Ehhez további, összevetésre alkalmas – aradi, kolozsvári, nagyvárad, debreceni, pécsi, győri és pozsonyi – adatokra lenne szükség.

LENGYEL ANDRÁS

A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára és jeles könyvtárnoka, Dubovitz István. A múlt század második fele az intézményesülő magyar geográfia fénykora volt, amikor kialakultak szervezetei: a Budapesti Egyetem Földrajzi Tanszéke és a Magyar Földrajzi Társaság. Ezekben az évtizedekben született meg a magyar tudományos geográfiai szakirodalom, és a magyar földrajztudomány egyre nyitottabbá vált a nemzetközi szakmai tudományos élet, valamint szakirodalom felé. Ennek alapvető feltétele volt a megfelelő szakirodalmi háttérrel biztosító szakkönyvtár kialakítása, folyamatos fejlesztése. E követelmény hozta létre 1873-ban a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárát, amely századunk első felében már hazánk egyik legnagyobb szakkönyvtárává vált. A könyvtár működése elválaszthatatlan volt ezekben az években Dubovitz István személyétől, aki Havass Rezső után a legnagyobb magyar geográfus – bibliográfus – könyvtáros volt. Rövid írásunkban a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára és Dubovitz István tevékenységét foglaljuk össze, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy felhívjuk a könyvtáros és geográfus szakma figyelmét a magyar tudománytörténet és könyvtárügy egyik elfelejtett fejezetére.

A Magyar Földrajzi Társaság és Könyvtára

Az 1872. január 12-én a Magyar Tudományos Akadémia épületében megalakult Magyar Földrajzi Társaság első elnökéül Hunfalvy Jánost választotta, aki pályafutását történészként kezdte. 1870-ben megalapította hazánk első földrajzi tanszékét, amelynek – 1888-ban bekövetkezett halá-

láiig – tanszékvezető professzora volt.¹ A földrajzi társaság kilenc alapító tagja között hasonló arányban képviseltették magukat természet- és társadalomtudósok, amely már eleve feltételezte, hogy a most szerveződő magyar geográfia követi majd azt, az akkoriban nagyon is haladó irányzatot, amelyet a nemzetközi földrajztudományban Alexander von Humboldt és Karl Ritter neve fémjelzett. Vagyis már ekkor jelen volt a magyar geográfiában az a földrajzi integrációs szemlélet, amelyet Hunfalvy János 1885-ben így fogalmazott meg: „A földrajzi tudomány központi helyzetet foglal el, sokféle szállakkal kapcsolódik a tudomány más ágaihoz, melyekből táplálékot merít, s melyekre termékenyítőleg visszahat.”² A magyar geográfiának ez az integrációs szemlélete megkövetelte – és napjainkban is megköveteli –, hogy művelői a természet- és társadalomtudományok felé egyenlő mértékben terjesszék ki figyelmüket, és működésük során a különböző tudományágak, tudományterületek fejlődését szem előtt tartásák. Mindennek természetes előfeltétele volt a széles szakirodalmi ismeret, amely nélkül modern geográfiáról nem beszélhetünk. Tudták ezt a Magyar Földrajzi Társaságba tömörült tudósok is, amikor 1873-ban Déchy Mór kezdeményezésére megalapították saját szakmai könyvtárukat.³

Jellemző a korszak hangulatára, hogy e tudománytörténeti szempontból igen jelentős esemény alig kapott szakmai visszhangot, hiszen a magyar geográfia ezekben az években (1872–1874) az osztrák–magyar északi sarki expedíció sorsával volt elfoglalva. A Weyprecht Károly és Payer Gyula vezette vállalkozás – amelynek egyetlen magyar tagja Kepes Gyula, orvos volt – 1873. augusztus 30-án új szigetcsoportot fedezett fel az Északi-sarkvidéken és azt Ferenc József-földnek nevezte el. Az osztrák–magyar északi sarki expedíció világszenzációnak számított, és ennek árnyékában néhány szakember látókörén kívül szinte észrevétlen maradt hazánk akkoriban egyetlen geográfiai szakkönyvtárának létrejötte.⁴ Pedig a megindult munka első lépése volt annak a tudománytörténeti folyamatnak, amelynek csúcását a múlt század végén, századunk első évtizedeiben megjelent földrajzi monográfiák képezték.

A megkezdett könyvtári munka alapját az a 43 kötet könyv jelentette, amelyet Déchy Mór, geográfus, hegymászó és földrajzi utazó ajándékozott a Társaságnak. Könyvek és folyóiratok beszerzésére ekkoriban – csakúgy mint napjainkban – pénz alig állt rendelkezésre. A Társaság választmányja és első könyvtárosa, Sztankovits Ödön kényszerhelyzetben volt, és a problémát igen találó módon oldotta meg: az állomány gyarapításakor elsősorban a tagok adományozására hagyatkoztak, másodsorban pedig nemzetközi szintű cserekapcsolatot építettek ki. E két módszer rövid idő alatt eredményt hozott, hiszen a könyvtár állománya folyamatosan növekedett és a századforduló éveire már nélkülözhetetlen munkaeszközzé vált.⁵

¹ Hunfalvy Jánosról lásd: SZABÓ József: *Hunfalvy János*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1980., valamint a magyar földrajztudományban betöltött szerepéről MAROSI Sándor: *Társaságunk múltjáról és jelenéről*. = Földrajzi Közlemények 1994. 1. sz. 5–34.

² Idézi MAROSI Sándor: *i. h.* 8.

³ Minderről részletesebben lásd NAGY Miklós–SIPOS Magdolna: „*Gutta cavat lapidem*,” *avagy miért nincs retrospektív magyar földrajzi bibliográfiánk...?* = Könyvtári Figyelő 1997. 2. sz. 236–246.

⁴ Az expedícióról lásd: HOUBEN, Heinrich H.: *Az Északi sark felfedezése*. Bp. Atheneum Könyvkiadó, 1937. Az expedíció körüli nagy visszhangot és a könyvtár megalakulásának háttérbe szorítását jól szemlélteti HAVASS Rezső: *Emlékezés a Magyar Földrajzi Társaság 50 éves múltjára* című műve, melyet 1922-ben a Magyar Földrajzi Társaság jelentetett meg. E rövid, mindössze 36 oldalnyi terjedelmű dokumentum éves bontásban tartalmazza a Földrajzi Társaság eseményeit, ám 1873–74 esetében csak az északi-sarki expedíció felfedezéseit, hazai fogadtatását, valamint Déchy Mór és Erődi Harrach Béla törökországi előadását említi.

⁵ A könyvtár rövid történetéről l. IRMÉDI-MOLNÁR László: *A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára és könyvtárosai*. = Földrajzi Közlemények 1961. 1. sz. 104–106.

Az adományozók közül mindenekelőtt Szántó József geológus, Vámbéry Ármin, az egyik legnagyobb magyar explorátor és Hopp Ferenc világotkutató és műgyűjtő nevét kell kiemelnünk. Az általuk adományozott, a tőlük örökölt kötetek gyarapították legjelentősebben a könyvtár gyűjteményét. Ezzel egyidőben pedig kialakult az a módszer is, amellyel a Sztankovits Ödönt követő, későbbi könyvtárnokok – Hézszer Aurél (1914–1920), Fodor Ferenc (1920–1922) és Dubovitz István (1922–1960) – rendszeresen éltek: úgy belföldről, mint külföldről, recenzálási céllal bekérték a megjelent geográfiai műveket és azokat ismertetés után igyekeztek könyvtárak számára megtartani. Mind a megkeresett szerzők, mind pedig a kiadók szívesen küldték műveiket a színvonalas ismertetésekhez. Mindehhez persze az is kellett, hogy a magyar geográfia nemzetközi hírnévvel rendelkező szakemberei szívesen foglalkozzanak recenzálással, követve ezzel azt a geográfusi hagyományt, amelyet a nemzetközi szakirodalomban a *Petermanns Mitteilungen*⁶ oly magas színvonalon honosított meg, hogy még ma is példaértékű lehet minden tudományos folyóirat számára. Az első könyvtárnokok eredményes tevékenységüként az első világháború időszakára kialakultak a könyvtári állomány gyarapításának módszerei, létrejött az a könyvtári gyűjtemény, amelynek továbbfejlesztése és rendszerezése olyan tudós emberre várt, aki egyszerűen volt geográfus, könyvtáros és bibliográfus. A magyar földrajztudomány ezt a személyt Dubovitz Istvánban találta meg.

Dubovitz István könyvtára

Dubovitz István, aki 1922 és 1960 között, tehát 38 éven át volt a Társaság könyvtárosa, 1877. augusztus 17-én Szekszárdon született. Középiskoláit ott és Csurgón végezte, ahol 1907-ben érettségizett. A Budapesti Egyetem elvégzése után budapesti középiskolákban földrajz–természetrajz szakos tanárként tanított, és így diákok nemzedékeiben ültette el a természet és a könyvek szeretetét. Az első világháborút követő években a budapesti tisztviselőtelepi gimnáziumban, a Bercsenyi Gimnáziumban, a Madách Gimnáziumban, a Szent-István Reálgimnáziumban, majd ismét a Madách Gimnáziumban oktatott.⁷ A Magyar Földrajzi Társaság választmánya fiatal tanárként, 1922-ben kérte fel a könyvtárnoki teendőket ellátására. Ebben az időben a könyvtár igen elhanyagolt állapotban volt, amelyet jól szemléltet Dubovitz István 1923. január 25-én keltezett beadványa a Magyar Földrajzi Társaság választmányához.⁸

„Csak arra a tényre akarok rámutatni, hogy évek óta rendes könyvtárkezelés nem volt. A könyvek a polcokon nagyrészt minden rend nélkül álltak, az újabban érkezett könyvek és folyóiratok leltározatlanul a helyiségben mindenütt szanaszét hevertek, mindenütt ujjnyi vastagságú por. A leltárban is sok zavar volt. Több folyóirat egyes újabb évfolyamai, néha több száza menő füzet, a sűrű személyváltások miatt, elszakítva a régiektől, új szám alatt külön leltározva stb. Csoda-e, ha ily körülmények között a könyvtár majdnem teljesen használhatatlan volt...”⁹

A könyvtár elhanyagolt állapotára jellemző, hogy ekkor már több mint tíz éve nem hangzott el könyvtárosi beszámoló, és a rendezés munkája hónapokat vett igénybe. Az állomány rendezését Dubovitz István egyedül, szabad idejében végezte. A rendezés során derült ki, hogy a 2458

⁶ A folyóirat teljes címe: *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischem Anstalt.*

⁷ GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái.* VI. Bp. 1944. 313.

⁸ Dubovitz István beadványa (Magyar Földrajzi Társaság irattára, 2/1923. sz. ügyirat.)

⁹ Uo. 1.

könyvből és 6159 folyóiratkötetből álló gyűjteményből mintegy 83 kötet hiányzik. A leltározáskor mutatkozott meg az is, hogy a hiányok egy része akkor már több mint tíz éve is megvolt, és a kölcsönzők halála miatt már nem is szerezhető vissza. A könyvtár állapotát látva Dubovitz maga is feltette a kérdést: érdemes-e fenntartani egyáltalán a gyűjteményt. E költői kérdésre ő maga válaszolt: „Én azt felelem: igen, sőt minden erővel rajta kell lennünk, hogy fenn is tarthassuk...”¹⁰

Szintén ebből a dokumentumból derül ki, hogy Dubovitz István újjá szervezte a háború miatt erősen lecsökkent cserekapcsolatokat, és ennek köszönhetően 1923 elején már 58 társaság 66 folyóiratával (16 hazai, 50 külföldi) rendelkeztek.

A rendezés lehetővé tette, hogy a könyvtár rendeltetésének megfelelően működjék. Az anyagi hiányok rendezésére és a könyvtár működésének szabályozására – elfogadva Dubovitz István javaslatát – Könyvtári Bizottság jött létre, amely több hónapos munkájának eredményeit 1923. március 1-jén foglalta jelentésbe.¹¹

A Könyvtári Bizottság magáévá téve Dubovitz István javalatait, szabályozta a könyvtár működését és használatát, ám a legfőbb problémát – a pénzügyi források hiányát – megoldani nem tudta. E gond volt az, amely Dubovitz István könyvtárnoki tevékenységét mindvégig meghatározta. Ezért a Társaság könyvtárnoka továbbra is arra volt ráutalva, hogy az elődei időszakában kialakított módszereket alkalmazza, helyreállítsa a háború miatt megakadt bel-földi és nemzetközi cserekapcsolatokat, és azokat jelentősen kibővítsé. Ez utóbbira jellemző, hogy míg az a Dubovitz István ténykedését megelőző időszakban viszonylag alacsony szinten mozgott, addig a vizsgált időszakban folyamatosan bővült, és gyakorlatilag az egész világot felölelte. Mindehhez természetesen az kellett, hogy a könyvtáros mögött nemzetközi hírű geográfus szaktekintélyekből álló Társaság legyen, amelynek munkája feltételezte a széles körű szakirodalmi tájékozódást és tájékoztatást. Jól jellemzi ezt az a tény is, amelyet maga Dubovitz István 1934-ben így fogalmazott meg. „A könyvtár igen lassan gyarapodott ... míg az 1873–1921 évek alatt az átlagos évi gyarapodás csak 104 kötetet tett ki, az 1922–1933 évek alatt ... átlag 419 kötettel szaporodott.”¹²

A könyvtári munka mindennapjai igen elfoglalták a könyvtárnokot, aki úgy érezve, hogy a könyvtárat rendbe tette és folyamatos működésének feltételeit megteremtette, 1933. február hó 6-án kelt levelében könyvtárnoki beosztásáról lemondott. Ennek fő okát minden bizonnyal abban kell keresnünk, amit Dubovitz István így adott meg: „Belátom, hogy mostani körülményeim mellett újabb erőfeszítésre már nem vagyok képes, pihentebb, fiatalabb erőnek kell átadnom a helyemet, amely folytatja és bevégzi azt a munkát, amelyet én 11 évvel ezelőtt megkezdtem.”¹³ A Magyar Földrajzi Társaság választmánya a lemondást nem fogadta el, hiszen a könyvtári állományt jól ismerő geográfus munkájáról nem mondhatott le. A könyvtárnok tevékenységét amúgy is nagyra becsülték, legalábbis ezt bizonyítja a választmány 1932. március 10-én kelt határozata, amely szerint Dubovitz Istvánt a Társaság levelező tagjává választották.¹⁴ Így ő tovább folytatta könyvtárosi munkáját, amelynek legfontosabb területe az állományszervezés volt. Alapos, szisztematikus és szakszerű munkájának köszönhetően a könyvtár nagysága 1944 végére meghaladta a

¹⁰ Uo. 4.

¹¹ A Könyvtári Bizottság Jelentése (1923. március 1.) (Magyar Földrajzi Társaság Irattára, 4/1923. sz. ügyirat.)

¹² DUBOVITZ István: *A Magyar Földrajzi Társaság könyvtárának hatvanéves története.* = Földrajzi Közlemények 1934. 4–6. sz. 69.

¹³ Dubovitz István Cholnoky Jenőhöz irt levele, 1933. február 6. (Magyar Földrajzi Társaság irattára, 8/1933. sz. ügyirat)

¹⁴ Levél Dubovitz Istvánnak a Magyar Földrajzi Társaság Elnökétől (Magyar Földrajzi Társaság Irattára, 18/1932. sz. ügyirat)

23 ezer kötetet. A gyűjtemény összetételén jól érzékelhető, hogy hozzáértő geográfus alakította: a könyvállomány mintegy hatezer darabot, míg a folyóiratállomány több mint 17 ezer kötetet tett ki, meglepően kevés azonban a 110 db atlasz és a 610 db térkép. A húszas évek elején végrehajtott selejtezésnek és a tudatos könyvtárgyarapításnak köszönhetően az állomány jórészt geográfiai szakirodalomból állt, jelentős volt a földrajzhoz kapcsolódó tudományterületek szakirodalma, egyéb könyvek egyáltalán nem voltak megtalálhatóak. Ugyanakkor a két világháború közötti évtizedekben a dokumentumállomány évről évre jelentősen gyarapodott, és így például 1938-ban 209 db könyvvel, 165 folyóirattal, valamint 17 db. térképpel és atlasszal növekedett. Ezt a dinamikus könyvtárfejlődést akasztotta meg a második világháború, amelynek következtében az állomány gyarapodása a húszas évek színvonalára esett vissza és az utolsó békeév szintjét csak az ötvenes évek végére érte el.

Az értékes állomány használatát rendkívüli módon nehezítette, hogy a könyvtár (és a Társaság) évről évre rendszeresen és több alkalommal költözködött. Különösen érzékenyen érintette az állományt, és a könyvtár működését gyakorlatilag lehetetlenné tette a második világháború és az általa okozott veszteség. Fenn maradt Dubovitz Istvánnak 1947. május 10-én írott könyvtári jelentése, amelyben részletesen taglalta a könyvtár 1944 és 1946 közötti hányattatását. E szerint a könyvtár állománya 1942-ben az akkori Fővárosi Múzeum Stefánia-úti épületébe került és itt vészelte át a háborús eseményeket. 1944 nyarán a Városligetet két nagy erejű légitámadás érte, amikor ez az épület is megsérült. A budapesti hadműveletek időszakában újabb károk érték az épületet, amit csak tetézett az államhatalom felbomlása.

„A komolyabb károk az ostrom után következő hetek alatt keletkeztek. Amint a tavaszi hóolvadás elkezdődött, a hólé becsurgott az épületbe. Két helyen csőrepedés is támadt. A víz szakadatlanul ömlött, úgy, hogy a víz több helyiségben csaknem bokáig ért. Sok könyvet és térképet a bombasérülés vagy a víz pusztított el, ami megmaradt, annak nagy részét a fégyelmezetlen és fékevesztett tömeg hordta szét. Kezdetben csak a könyvállványokat és a bútorokat hordták el, később azonban a könyv- és térképállományt is alaposan megdézsmálták. A fosztogatásokkal szemben az akkor csekélyszámú rendőrség tehetetlen volt.”¹⁵

Dubovitz Istvánnak tehát előről kellett kezdenie a könyvtár szervezését és felállítását. E munka mintegy másfél évtizedet vett igénybe, ám a második világháború okozta mérhetetlen károkat pótolni azóta sem lehetett. A gyűjtemény több mint egyharmada elpusztult vagy elveszett, és még 1955-ben is csak 4034 művel, 5803 kötet könyvvel, 71 atlasszal és 308 térképpel rendelkeztek.¹⁶ Ekkor a folyóiratállományt elhelyezési problémák miatt még mindig csak becsülni tudták, mintegy 12 ezer kötetre.

Dubovitz István utolsó könyvtárosi jelentése 1960. április 24-én keletkezett és még mindig ugyanazokról a gondokról szólt – elhelyezés, raktározás, leltározás, állományvédelem, pénztelenség – mint a húszas évek elején.¹⁷ A kor hangulatát, a fennálló problémákat jól tükrözi e jelentés, amellyel ezért érdemes teljes terjedelmében megismerkednünk. A háború előtti utolsó békeévhez viszonyítva fejlődés alig tapasztalható. Ám ha figyelembe vesszük, hogy 1945 után mindent előről kellett kezdeni, akkor igenis fejlődésről beszélhetünk, és mindenekeült a

¹⁵ Dubovitz István jelentése a könyvtár 1944–1946. évi állapotáról a Magyar Földrajzi Társaság Közgyűlésének (Magyar Földrajzi Múzeum, Dubovitz-hagyaték, éves jelentések)

¹⁶ Dubovitz István jelentése a Magyar Földrajzi Társaság könyv- és térképtárának 1955. évi működéséről (Magyar Földrajzi Múzeum, Dubovitz-hagyaték, éves jelentések)

¹⁷ Dubovitz István jelentése a könyv- és térképtár 1959. évi működéséről (Magyar Földrajzi Múzeum, Dubovitz hagyaték, éves jelentések)

könyvtár megmentéséről, amely egy olyan korban, amikor a Magyar Földrajzi Társaságnak még a létét is megkérdőjelezték – illetve néhány évre működését felfüggesztették – az elérhető legnagyobb eredmény volt.

***

Jelentés a könyv- és térképtár 1959. évi működéséről.*

A múlt év legfontosabb eseménye könyvtárunk életében Társaságunknak december hó első napjaiban a Népköztársaság útja 62. sz. alatti épületbe történt költözése volt. Itt könyvtárunk valamint könyvraktárunk részére két helyiséget kaptunk, amelyek összes alapterülete 62 m². A két helyiségben, pontos számítások szerint, 64 szabványos méretű könyvvállvány helyezhető el, amelyekben kerek számban 13,000 köt. állítható fel. Nyilvánvaló tehát, hogy az egész könyv- és térképtár, amelynek állománya 21,000 kötetre tehető valamint a kiadványraktár még akkor sem volna felállítható, ha a szükséges könyvvállványok megvolnának. Tudvalevő azonban, hogy Társaságunk könyvvállványai és térképszekrényei, három kivételével, a háborús események következtében elpusztultak s azokat máig sem sikerült pótolnunk. A Zichy Jenő-utcai helyiségekben a könyvtár 3/4 részét a Földrajztudományi Kutatócsoport előzékenysége folytán felállítottuk ugyan, de a kölcsönvett állványokat vissza kellett adnunk, mivel azokra könyvtárának állandó gyarapodása miatt neki is szüksége van. Időközben több könyvvállványt és két könyvszekrényt szereztünk be, úgy, hogy jelenleg 21 könyvvállványunk és 2 könyvszekrényünk van, amelyekben azonban a könyvtár állományának alig 1/4 része állítható fel. A könyvtárhelyiség csaknem 6 m. magas. A helyszükén a terem falai mentén körül futó polcokkal és széles galériával segíteni lehetne ugyan, de ez a megoldás olyan költséges, hogy arra gondolni sem tudunk. Kiadványraktárunk felállítása is igen fontos lenne, mert régi kiadványainkra sok megrendelést kaptunk s azoknak szeretnénk minél előbb eleget tenni, mivel abból Társaságunknak jelentékeny bevétele várható, de raktárunkon is könnyíteni tudunk. Mielőtt azonban gyűjteményünk felállításához fognánk, a helyiségeket előbb alaposan rendbe kell hozatnunk. Mindez hónapokig tartó munkát igényel, addig a könyvtár felállítása halasztást szenved. Igen súlyos feladat előtt állunk, egyrészt mivel a könyvtár felállítását a kutatók állandóan szorgalmazzák, másrészt azonban olyan nehézségekkel állunk szemben, amelyeket a magunk erejéből megoldani nem tudunk.

Egyébként könyvtárunk az elmúlt év folyamán 137 önálló művel 188 kötetben, folyóiratgyűjteményünk – benne 7 új folyóirat – 376 kötettel, összesen tehát 144 művel 564 kötetben, térképtárunk 5 atlással és 48 térképpel gyarapodott. A könyvek számában némi visszaesés mutatkozik, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy külföldi könyvek beszerzésére devizakeretünk nincs. Folyóirat- valamint térképgyűjteményünk azonban továbbra is örömdetesesen gyarapodott, amit kiterjedt cserekapcsolatunknak valamint dr. Radó Sándor és Tallián Ferenc tagtársaink áldozatkészségének köszönhetünk. Könyvvásárlásra 3026 Ft-ot fordítottunk.

A könyvtár ajándék útján 62 köt. könyvvel, 18 köt. folyóirattal, 3 atlással és 44 térképpel gyarapodott, ami az egész évi könyvszaporulat 32,4 %-a. Értékes ajándékművekkel gazdagították könyvtárunkat az UNESCO, a M. Tud. Akadémia, az Orsz. Széchenyi Könyvtár, a Budapesti Műszaki Egyetem központi könyvtára, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem földrajzi intézete, a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat, a Földrajztudományi Kutatócsoport, Társaságunk miskolci osztálya, „A Földrajz tanítása” c. folyóirat szerkesztősége továbbá dr. Bezdek Jó-

* A gépiraton ortográfiailag nem változtattunk. (A szerzők.)

zsef, Frisnyák Sándor, dr. Irmédi-Molnár László, dr. Kiséry László, dr. Kiss Dezső, dr. Kolta János, dr. Korpás Emil, dr. Pécsi Márton, dr. Radó Sándor, Tallián Ferenc, dr. Wallner Ernő, dr. I. P. Geraszimov prof. (Moszkva), dr. Borivoje Ž. Milojević prof. (Beograd) és dr. Tulogdi János prof. (Kolozsvár). Fogadják mindnyájan megérte támogatásukért e helyről is hálás köszönetünket.

A fent kimutatott gyarapodás beszámításával *könyvtárunk állománya az elmúlt év végén* 4801 mű, 7,278 köt. könyv, 95 atlasz és 410 térkép volt. A folyóiratállományt csak a könyvtár felállítása után tudjuk pontosan megállapítani, addig csak hozzávetőleges becslésre szorítkozhatunk. Kerekszámban 14,000 köt.-re tehető. Könyvtárunk jelenlegi állománya tehát a 21,000 köt. körül jár s talán meg is haladja, ami már külföldi viszonylatban is számottevő.

Könyvkötésre 1000 Ft-ot fordítottunk, amiből azonban, tekintettel az anyag drágulására, csak 26 köt. könyvet és folyóiratot tudunk beköttetni. Könyvtári berendezésre (7 db. könyvvállvány) 13,430 Ft-ot, könyvtári nyomtatványokra 40 Ft-ot költöttünk.

Társaságunk mindig különös gonddal ápolta és fejlesztette a hazai és külföldi rokon intézményekkel fennálló kulturális kapcsolatait. Ennek jelentőségét Társaságunk korán felismerte és minden áldozatot meghozott annak fejlesztése érdekében. Hosszú évtizedeken keresztül a kiadványcsere volt a könyvtár fejlesztésének egyik legfőbb forrása, amit bizonyít az is, hogy a folyóiratkötetek száma kétszerese a könyvek számának, annak ellenére, hogy Társaságunk újjáalakulása óta igen sok könyvet szereztünk be. Örömmel állapítjuk meg, hogy a „Földrajzi Közlemények”-nek a külföldön is egyre több olvasója akad. Tanulmányaikban gyakran hivatkoznak az ott megjelent cikkekre és egyre több rokon egyesület keresi velünk a kapcsolatot. A múlt évben egy régi cseretársunk jelentkezett újból. Őt új cserét is létesítettünk, aminek következtében a cserések száma 169-re emelkedett. Ezen a téren azonban mi is tovább mehetnénk. Új cseretársaink a következők: A „Geodézia és Kartográfia” szerkesztősége (Budapest), a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat csillagászati szakosztálya (Budapest), a Wirtschaftsgeographisches Institut der Hochschule für Wirtschafts und Sozialwissenschaften (Nürnberg), a Societatea de Științe Naturale Și Geografie din R. P. R. (București), a Science Council of Japan (Tokyo) és az Academia Argentina de Geografia (Buenos Aires). A könyvtárba járó időszakos és sorozatos kiadványok száma 206.

A könyvtár *használata* a már több ízben ismertetett okok miatt a múlt évben tovább csökkent. A helybenolvasók száma 21 volt, akik 104 köt. könyvet és folyóiratot olvastak. Házi használatra 11 tagtársunk 25 köt. könyvet kölcsönzött ki. Bizonyosra vehető azonban, hogy ez a szám a könyvtár felállítása után ugrásszerűen fog emelkedni.

Mint a bevezetésben említettem, könyvtárunk a múlt év végén viszontagságos életének újabb állomásához érkezett. Már mult évi jelentésemben rámutattam arra, hogy könyvtárunkra valósággal végzettszerűen nehezedik a gyakori költözködés veszélye. Ezt bizonyítja, hogy míg fennállásának első 68 évében hétszer, az utolsó 18 év alatt kilencszer költözött.

Tapasztalatból tudjuk, hogy a költözködés nemcsak költséges, de sok kárral is jár. Könyvtár gyakori költöztetése nemcsak káros, de végzetes is lehet. A könyvtár hosszú időn keresztül zárva marad, a költözködés és raktározás alatt sok könyv rongálódik meg vagy mehet tönkre, amelyeknek pótlása igen körülményes, néha teljesen lehetetlen. Bizonyosra vehető, hogy a könyvtár felállítása alkalmával most is sok kidáványt kellett kiselejteznünk, különösen abból az anyagból, amely éveken keresztül nedves pincében volt elraktározva, ahol a többszöri csörepedés is sok kárt tett a gyűjteményünkben. Nehéz feladatok előtt állunk. Mindenek előtt könyvvállványokról és térképszekrényekről kell gondoskodnunk, hogy a könyvtárt minél előbb felállíthassuk és újból megnyithassuk, mert különben a sok évtizedes fáradságos munkával

és nem csekély költséggel összegyűjtött anyag a magyar földrajztudomány végtelen kárára teljesen elpusztul. A mostani elhelyezés is csak ideiglenesnek tekinthető, mert itt a könyv- és kiadványraktár felállítására és fejlesztésére semmi lehetőség nincs. A másik feladat a könyvtár fennmaradásának és önállóságának biztosítása. A következő teendő a könyvtári személyzet szaporítása, a segédkönyvtárosi állás mielőbbi betöltése, mivel egy 21,000 köt.-es könyvtár és nagy kiadványraktár összes teendőinek maradéktalan ellátása egy ember munkaerejét messze meghaladja.

A nemzetközi kulturális kapcsolatok fejlesztése és a könyvtár gyarapítása érdekében igen kívánatos lenne, hogy folyóiratunkban több és nagyobb terjedelmű idegennyelvű kivonatot közöljünk, annál is inkább, mivel több külföldi rokon társulat azzal utasította el hozzájuk intézett megkeresésünket, hogy folyóiratunk nyelvét nem értik és kevés benne az idegennyelvű kivonat. Ha azonban az idegennyelvű kivonatok szaporítását a folyóirat terjedelme nem engedné meg, indítsuk meg újból a „Földrajzi Közlemények” nemzetközi kiadását. Ezzel magyar nyelvű folyóiratunkat tehermentesíthetnénk és több vagy terjedelmesebb magyar nyelvű tanulmányt közölhetnénk. (Végül a könyvtár használatának emelése érdekében gondoskodnunk kellene minél nagyobb és idegen nyelven tudó olvasóközönségről, mert olvasóközönség hiányában a könyvtárban összegyűjtött hatalmas és igen értékes anyag holt kincs!)

Jelentésem végére értem. Előrehaladott korom és a velejáró testi fogyatkozásaim kötelességemmé teszik, hogy könyvtárosi tisztségemtől megváljak és fiatalabb erőnek adjam át a helyemet, melyet a közgyűlés megtisztelő bizalmából 38 éven keresztül, a legnehezebb körülmények között, 4 év leszámításával teljesen egyedül, de a Magyar Földrajzi Társaság önzetlen szolgálatában teljes odaadással igyekeztem betölteni. Mindenkor a könyvtár fejlesztése és felvirágoztatása lebegett a szemem előtt s ha ebbeli törekvésemben értem is el némi sikereket, azt elsősorban a választmány, a közgyűlés és a könyvtári bizottság megértő támogatásának köszönhetem. Mély meghatottsággal bucsuzom a mélyen tisztelt Közgyűléstől és eddigi működésem színhelyétől. Azzal a megnyugvással távozom erről a helyről, hogy a választmány és a közgyűlés bölcsesége (sic.) a hátralevő idő alatt biztosan meg fogja találni azt az egyént, akire a könyvtár vezetésének terhét nyugodtan átruházhatom, aki talán kedvezőbb viszonyok között, nálam lelkesebben s talán nagyobb hozzáértéssel és eredménnyel fogja gondozni a Magyar Földrajzi Társaság kulturális és tudományos érdekeit, mint amennyire azt az én szerény képességeim megengedték.

Amidőn hálásan megköszönöm a tisztelt Közgyűlésnek, hogy 38 éven át bizalmával megtisztelni szives volt, a mélyen tisztelt Elnökségnek, a Választmánynak s a Könyvtári Bizottságnak megértő és jóakarató támogatását, kérem hogy jelentésemet tudomásul venni szíveskedjék.

Budapest, 1960. április hó 24.

NAGY MIKLÓS MIHÁLY—SIPOS ANNA MAGDOLNA

**Kimutatás a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárának éves gyarapodásáról
1929–1958**

Forrás: A Magyar Földrajzi Múzeum Archivuma Dubovitz-hagyaték
(A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárának éves beszámoló jelentései)

Szerkesztette: Sipos Anna Magdolna–Nagy Miklós Mihály

Év	Könyv	Folyóirat	Térképek, atlaszok			Évi összes dokumentum	Megjegyzés
			Térképek	Atlaszok	Összesen		
1929	104	141	6	1	7	252	
1930	104	139	5	3	8	251	
1931	117	135	4	16	20	272	
1932	125	118	14	9	23	266	
1933	192	149	11	10	21	362	
1934	131	135	5	4	9	275	
1935	165	170	8	2	10	345	
1936	181	177	8	1	9	367	
1937	294	193	10	4	14	501	
1938	209	165	13	4	17	391	
1939	173	167	17	0	17	357	
1940	185	139	20	2	22	346	
1941	131	102	30	6	36	269	
1942	216	77	11	2	13	306	
1943	87	69	9	3	12	168	
1944	60	27	13	0	13	100	
1945	22	2	1	0	1	25	
1946	46	37	4	1	5	88	
1947	56	48	1	2	3	107	
1948	47	99	6	3	9	155	
1949	59	87	0	0	0	146	
1950							
1951	13	83	1	0	1	97	a nyilvántar- tásban együtt szerepelnek
1952	47	64	0	0	0	111	
1953	54	50	0	1	1	105	
1954	236	104	0	1	1	341	
1955	158	103	1	1	2	263	
1956	152	116	9	12	21	289	
1957	257	119	23	5	28	404	
1958	325	170	20	5	25	520	
Összesen	3946	3185	250	98	348	7479	

*Kimutatás a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárának
bel- és külföldi cserekapcsolatairól különböző intézményekkel
1923–1947*

*Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum Archivuma, Dubovitz-hagyaték (Kimutatás a folyóirat-csereviszonyról)
Szerkesztette: Sipos Anna Magdolna–Nagy Miklós Mihály*

Év	Kontinensek, országok, intézmények és szerkesztőségek száma														Megjegyzés
	Magyarország		Európa (Magyarország nélkül)		Ázsia		Afrika		Amerika		Ausztrália		Mindösszesen		
	Ma- gyar- ország	Intézmény és folyóirat szerkesztő- ség	Ország	Intézmény és folyóirat szerkesztő- ség	Ország	Intézmény és folyóirat szerkesztő- ség	Ország	Intézmény és folyóirat szerkesztő- ség	Ország	Intézmény és folyóirat szerkesztő- ség	Ország	Intézmény és folyóirat szerkesztő- ség	Ország	Intézmény és folyóirat szerkesztő- ség	
1923	1	25	13	34	1	2	2	2	4	25	1	3	21	88	A Dubovitz-hagyaték kimutatásaiban folyóirat szerkesztőségek, intéze- tek és különböző intéz- mények keverve szere- pelnek
1943	1	48	22	153	4	14	6	7	10	29	1	3	44	254	
1946	1	6	15	27			1	1	1	2			18	36	
1947	1	10	15	35			3	3	2	6	1	2	22	56	

FIGYELŐ

Emlékezés Dezsényi Bélára. Huszonöt évvel ezelőtt távozott el közülünk Dezsényi Béla, a *Magyar Könyvszemle* egykori szerkesztője, a hazai sajtótörténeti kutatás kiemelkedő személyisége. Amikor napjainkban a sajtótörténet iránti érdeklődés növekvőben van, és számos egyetem és főiskola tantervében szerepelnek hírlap- és folyóirat-történeti előadások – nem is szólva a különböző újságíró-iskolákról és tanfolyamokról – illő emlékeztetni arra, hogy Dezsényi Bélának milyen nagy szerepe volt abban, hogy a magyarországi sajtótudomány kibontakozhatott. Dezsényi Béla volt az első olyan tudósunk, aki főhivatásául választotta a sajtóval történő tudományos foglalkozást. Elsőként tartott hosszú éveken keresztül egyetemi előadásokat a magyar és az egyetemes sajtó történetéről 1949-től az ELTE Bölcsészkarán alakult Könyvtártudományi Tanszék keretében, majd a Magyar Újságírók Szövetségének Újságíró-Iskolájában.

Mint az Országos Széchényi Könyvtár – akkor még létező – Hírlaptárának vezetője, méltó utóda lett a gyűjteményt 1884-ben, egy országos akció által létrehozó id. Szinnyei Józsefnek. Miként neves elődje, ő is egyaránt feladatának tekintette az egyetlen teljesnek mondható hungarika hírlap- és folyóiratgyűjtemény korszerű könyvtári feldolgozását és hozzáférhetővé tételét, valamint a magyar sajtó egészének bibliográfiai és történeti feldolgozását. Mindkét tevékenység fő bázisának magát a Hírlaptárat és annak munkatársait tekintette, de hallgatói és tanítványai közül is többen választották kutatásuk tárgyául a sajtótörténetet vagy lettek kiváló sajtóbibliográfusok mint pl. Busa Margit és Lakatos Éva.

Az általa vezetett Hírlaptár nemcsak egyedülálló sajtótörténeti műhellyé vált, hanem ezenkívül azt is nyújtotta – éppen a legsötétebb években –, amit a korszak leginkább megtagadott: emberi és baráti légkört, valamint a nemzeti és polgári hagyományok tiszteletét és ápolását. A hírhedt ötvenes évek első felében ezen az osztályon dolgozott Jékely Zoltán is, akinek éltető humora mellett a frissen, olykor folyóirat-kollacionálás közben megszületett, de még sokáig csak kéziratban olvasható versei is segítettek a butaság és a borzalmak uralmának elviselésében. Olyan légkör jellemezte a Hírlaptárat ekkor, hogy még a „beépített téglák” is kénytelenek voltak hozzá asszimilálódni.

Ilyen körülmények között – mindössze a Magyar Tudományos Akadémia szerény támogatásával – tudta megindítani Dezsényi Béla azt a tudományos tevékenységet, ami részben a magyar sajtó bibliográfiai feldolgozásából, részben sajtótörténeti kutatásokból állt. A Hírlaptár csaknem valamennyi munkatársa (Darabos Pálné, Glück Gézáne, Hadik Erzsébet, Kiszely Olivér, Kardos Éva, Kókay György, Nagydiósi Gézáne, Szekeres Margit, Takács Menyhért) közreműködött az OSZK kiadványai sorában megjelent sajtóbibliográfia (Dezsényi Béla–Falvy Zoltán–Fejér Judit: *A magyar sajtó bibliográfiája 1945–1954*. Bp. 1956.) elkészítésében. Társszerzővel megírta Dezsényi Béla hosszú idők után az első átfogó magyar sajtótörténetet is (Dezsényi Béla–Nemes György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954.), de számos, tudományos folyóiratban közölt tanulmánya is tanúskodik elmélyült sajtótörténeti kutatásairól. Főként a 18. századi és a reformkori hírlapok történetével kapcsolatban ért el sok új eredményt, de Kossuth hírlapírói tevékenységéről is maradandó írásai jelentek meg.

Dezsényi Béla tudományos terveinek megvalósítását azonban meggátolta a politikai légkör – amely gyanakvással figyelte a sajtóval kapcsolatban még a tudományos kutatásokat is –, de lehetlenné tették azok a könyvtári „reformerek” is, akik a Nemzeti Könyvtárból fiók-Lenin Könyvtárra kívántak csinálni. A számos új funkció miatt, amiket ráépítettek a Széchenyi Könyvtárra – hogy nehogy másként legyen, mint a „nagy példaképnél” – éppen a legfontosabb feladatok: az állomány anyaga és annak tudományos feltárása hanyagolódott el leginkább. Megszüntették a Szinnyei által alapított Hírlaptár önállóságát és különgyűjtemény jellegét, Dezsényi Bélát pedig eltávolították a gyűjtemény éléről. Nem maradt meg számára más érdemleges feladat mint a nyolc évi kényszerű szünetelés után 1955-ben újraindult *Magyar Könyvszemle* szerkesztése. Az MTA I. Osztálya mellett elsősorban neki köszönhető, hogy a patinás könyvtörténeti folyóirat profilját és színvonalát sikerült a régi szintre visszaállítani. A viszonylag korán bekövetkezett halála – amelyet bizonyára siettetett a sok szakmai értetlenség és méltánytalanság – folyóiratunk szerkesztése közben érte.

A halálát követő negyed évszázadban – de főként az utóbbi évtizedben – bekövetkezett változások több lehetőséget biztosítottak a sajtóval kapcsolatos kutatásoknak. Részben éppen Dezsényi Béla tanítványai közreműködésével sajtótörténeti kézikönyvek és bibliográfiák készültek el, és ma már nem csak egy-két helyen oktatják a sajtótörténetet. Azonban az általa oly nehéz időkben is színvonalasan szerkesztett folyóirat ma sincsen könnyű helyzetben: sőt – mint számos más tudományos folyóiratot – a *Magyar Könyvszemlé*t is, ha ezúttal nem is politikai okokból, hanem anyagi nehézségek miatt, de a megszűnés veszélye fenyegeti. Fennállásának 122. és a magyarországi sajtószabadság törvénybeiktatásának 150. évfordulóján.

KÓKAY GYÖRGY

Fülöp Géza köszöntése. A kis Vas megyei faluban, Hegyhátszentmártonban született Fülöp Géza 1928. március 5-én. 1939-től a szentgotthárdi cisztercierekhez járt gimnáziumba. A háborús évek miatt csak 1947-ben tehetta le az érettségi vizsgát a már államosított Vörösmarty Gimnáziumban. A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán magyar és német szakon kezdte a később a könyvtáros szakkal kiegészített egyetemi tanulmányait, amelyeket – o tempora! – immár az állami Eötvös Loránd Tudományegyetemen fejezett be 1951-ben. Könyvtárosi és gimnáziumi tanári oklevél birtokában (1952, 1953) a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, valamint a Régi Könyvek és Ősnyomtatványok Gyűjteményében dolgozott, majd 1954 és 1959 között az újrainduló magyar lexikonkiadás munkatársaként az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztőségében, többek között az *Új Magyar Lexikon* és a *Magyar Irodalmi Lexikon* munkatársa és szerkesztője volt. Ekkor (1954) az ELTE Könyvtártudományi Tanszékére került előbb félállásban, majd 1961-től teljes állású adjunktusként. Kandidátusi értekezése *Közönségszervezés és magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban* 1978-ban könyv alakban is megjelent. 1977-ben kinevezték docensnek. Jegyzetei, egyetemi előadásainak és érdeklődési körének megfelelően, a nyomtatott könyv történetével, elsősorban a felvilágosodás kori írók és közönségük szerteágazó ismereteket kívánó kapcsolatának elemzésével foglalkoznak. A Könyvtártudományi Tanszéken tanítással eltöltött bő három évtized során Fülöp Géza tolla alá olyan tanulmányok és monográfiák kerültek ki, amelyek a könyvtárosképzés nélkülözhetetlen segédeszközeivé váltak. Nem szabad itt említés nélkül hagyni a legendássá vált és hosszú ideig még ezután is nélkülözhetetlen *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében* (I. 1963., II. 1970.) című igényes és korában hézgapótló forrásgyűjteményt, amelynek az első két kötet során volt munkatársa, jelenleg pedig az 1945 utáni időszak könyvkultúráját felölelő harmadik kötetén dolgozik. A Könyvtártudományi Tanszék 1993-ban új helyre, a régi bölcsészkar Múzeum körüli épületébe költözött. A

Tanszéken tanszékvezetőként eltöltött éveinek egyik fontos és messzire ható mozzanata volt, hogy a rendszerváltozás utáni években (1990–1993) sikerült a könyvtárosképzés reformját megvalósítani, ami a tanszék tantervének kiszélesítését vonta maga után. Ennek következtében az informatika teret nyert a könyvtárosképzésben a budapesti tanszék tantárgy kínálatában. Ez a tény a könyvtári munka tartalmának világszerte észlelt hangsúlyeltolódását tükrözte, a gyakorlatban pedig azt jelentette, hogy a tanszékét gépteremmel, azaz számítógépekkel szerelték fel, és a szakmai kapcsolatokat ezentúl már a hálózaton is lehet és kell is továbbépíteni. A 90-es évek elején, részben Fülöp Géza szervezőképességének köszönhetően, a Tempus pályázat segítségével gyümölcsöző kapcsolatokat sikerült kiépíteni a deventeri (Hollandia) és a hannoveri (Németország) főiskola hasonló jellegű tanszékeivel, ami a hallgatóknak is lehetőséget nyújtott, hogy megismerkedjenek a külföldi könyvtárügy aktuális kérdéseivel, és tapasztalatokat szerezzenek. Fülöp Géza „tanszékvezetése” idején és azóta is a hallgatókat baráti, sőt családi hangulat fogadja a Könyvtártudományi tanszéken. Fülöp Géza különféle akadémiai és egyéb bizottságokban végzett munkáját nehéz lenne részletezni, emeljük ki, hogy tagja a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak, a *Magyar Könyvszemle Szerkesztőbizottságának*, valamint – és ez a határon kívüli magyarság iránti figyelmét jelzi – elnöke a Gróf Mikó Imre Alapítvány kuratóriumának, amely az Erdélyi Múzeum Egyesület működését segíti. Munkásságának elismeréseképpen 1991-ben Szabó Ervin Emlékéremmel tüntették ki. 1995-ben védte meg *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban* című doktori értekezését.

A magyar könyvtárosok nemzedékei tanulták tőle a szakma legnemesebb hagyományait, mindig érdekes kultúrtörténeti összefüggésekbe ágyazva. Ne feledjük, hogy két meghatározó elem jellemzi Fülöp Géza életútját: a tanítás fontossága és ebből kiindulva a tanítás szolgálatába állítható tudományos kutatás. Ma is, hetvenévesen, töretlen lelkesedéssel tanít könyvtártörténetet a budapesti tanszéken és vidéken is. Ad multos annos!

SARBAK GÁBOR

Ioann Kutka „Kis katekizmus”-ának hasonmás kiadása.* Nemcsak az eredeti kötet könyvészeti és művelődéstörténeti fontosságával, hanem a most megjelent reprint izléses kiállításával is felhívja magára a figyelmet a kárpátaljai ruszinok számára írt katekizmus.

Közismert a *Budai Királyi Magyar Egyetemi Nyomda* szerepe a Kárpát-medence különböző etnikumainak nemzeti megújulásában. Szinte valamennyi szerb, szlovák, román, ruszin és más kiadvány itt látott napvilágot, amely a felvilágosodás hatása alatt formálódott fiatal nemzeti kultúrákat volt hivatva fejleszteni, vagy éppen megeremteni. Különösen azóta látjuk ezt, amióta az Egyetemi Nyomda megalapításának kettőszázötvenedik évfordulóján vastkos kötet adta közre a különböző nemzetek és nemzetiségek számára nyomtatott kiadványok jelentőségével, művelődéstörténeti szerepével foglalkozó kutatások eredményeit. (*Typographia Universitatis Hungaricae Budaë, 1777–1848*. Publié par Péter KIRÁLY. Akadémiai: Bp. 1983.) Érdemes hozzátennünk, hogy Király Péter professzor olyan fontosnak tartotta a nyomda szláv, román és görög kiadványainak a kelet-közép-európai nemzeti megújulásban játszott szerepét, hogy a szláv irodalmi nyelvek kialakulásával foglalkozó rangos amerikai kötetben közölt róla tanulmányt (KIRÁLY Péter: *The Role of Buda University Press in Development of Orthography and Literary Language*. In: STONE, G.–WORTH, D. [ed.]: *The Formation of Slavonic Literary Languages*, Columbus, Ohio: Slavica

* KUTKA, Ioann: *Katihiszisz malij...* [„Kis katekizmus ...”] Sajtó alá rend., utószó: UDVARI István, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke kiadása, Nyíregyháza, 1997. 203 l. (Buda, 1801. kiad. hasonmása.)

Publishers, 1985.); majd önálló angol nyelvű kismonográfiát is szentelt a kérdésnek. (KIRÁLY, Péter: *National Endeavors in Central and Eastern Europe. As Reflected in the Publications of the University Press of Buda 1777–1848*. Bp. 1993.) A magyar szlavisztika doyenje, aki a honfoglalástól a középkoron át a felvilágosodásig számos kérdés vizsgálatával gazdagította a magyar történettudományt is, nemrégén ünnepelte nyolcvanandik születésnapját. Ez alkalomból köszönti őt a *Kis katekizmus* reprintjének sajtó alá rendezője, Udvari István, a Király professzor szerkesztésében megjelent *Typographia...* címlapját is közölve. (181.) A következő oldalakon a budai nyomdában készült kárpátaljai ruszin kiadványok jegyzékét is megtaláljuk (182–183.), amelynek francia nyelvű címe és lábjegyzetei azonban kissé eltérnek az ukrán–magyar bilingvis kötet világtól. A szűkebb szakmabeliek előtt azonnal világos, hogy ez KIRÁLY: *Typographia...* 1983:490–491. átvétele; kár, hogy erre itt semmiféle közvetlen utalás sem történik. Az eredetiben egyébként a vonatkozó fejezetcím latin: *Index librorum selectorum in Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848 impressorum* (477.), alcímei és a magyarázó szöveg francia; ebből kiderül, hogy a ruszin kiadványok jegyzéke az eperjesi Olena RUDLOVCSÁK és MISLEY Pál közös munkája (478.). Célszerűbb és etikusabb is lett volna ukrán–magyar bilingvis fejezetcímmel közölni, hogy mit tartalmaz ez a jegyzék, majd pedig lábjegyzetben pontosabban megjelölni, honnan történt az átvétel. – Ezzel együtt, noha ezt magának az ünnepeltnek kell megítélnie, a magunk részéről bizonyosak vagyunk abban, hogy ez a születésnap ajándék méltó Király professzor életművéhez.

A kárpátaljai ruszinság számára az egyházi unió (1646) jelentette a bárminemű művelődés lehetőségét, hiszen az unió előtt az ortodox papok jobbágyorsban éltek. (LACKÓ, Michael: *Unio Uzhorodiensis Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*. Romae, 1955., Uo. 1965².) Bár a helyzet ezután sem változott valami gyorsan, még a tizennyolcadik század első felében is megtörtént, hogy a ruszin papot robotra hurcolta földesura, nem törődve a királyi rendelettel, amely immár kiemelte az egyesült (görög katolikus) klérust a jobbágyorsból, és papíron a római katolikusokkal tette egyenlővé. (PERÉNYI József: *A kárpátaljai ukránok egyházi uniójának kezdete a XVII. század közepén*. = MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. 12. 1958. 1–4. 179–198.) A helyzet gyökeresen csak az önálló munkácsi görög katolikus egyházmegye felállításával (1771) változott meg. (MEDVE Zoltán: *Az unitus egyház helye Kárpátalja művelődésében*. In: BÁRDOS István–BEKE Margit [szerk.]: *Egyházak a változó világban*. Esztergom, 1991. 231–235.) Ezt elősegítette az a szerencsés körülmény, hogy a püspöki széket olyan kimagasló egyéniség töltötte be, akiben az energikus vezetői tulajdonságok egyesültek a széles látókörű műveltséggel: Bacsinzky András. (BARAN, Olekszander: *Jepiszkop Andrej Bacsinzskij i cerkovne vidrodzsennya na Zakarpattji*. Yorkton, Sask. 1963. Bibliotheca Logos, 33.) Bacsinzky 1772-től 1806-ig tartó egyházkormányzása jelenti a kárpátaljai ruszin felvilágosodás és nemzeti megújulás első nagy korszakát; ekkor formálódik az írástudó ruszin klérus, mint immár saját nemzeti értelmiségi réteg, ekkor teremődnek meg az alapok ahhoz, hogy majd a következő nemzedék alatt már ne csupán az analfabétizmus és hitbéli tudatlanság felszámolása legyen a cél, hanem a felvilágosodás korszerű filológiáját (Josef Dobrovský, lásd: TICHÝ, František: *Josef Dobrovský a Podkarpatská Rus*. In: *Josef Dobrovský. Sborník statí*. Praha, 1929. 332–343.), nemkülönben a felvilágosodás racionalista nemzeti történetírását és néhol a természettudomány korszerűbb gondolatait is (newtoni fizika) képes legyen megismerni, felfogni, és különösen a nyelvtudomány terén megfelelő szinten akceptálni a ruszin értelmiség Fogarassy János, Lutskey Mihály grammatikáiban, Csurgovics János és Lutskey Mihály történetírói, valamint prédikációs műveiben, Dohovits Bazil rokokó költészetében és meglehetősen dilettáns, de nagy igyekezettel művelt természetfilozófiájában (FÖLDVÁRI Sándor: *Dohovics Bazil – az első ruszin természetfilozófus*. = Acta Acad. Paed. Agriensis, Nova Series, Sectio Philosophistica, tomus XXIII. 1997. 105–114.). Ennek a két korszaknak határán, az elő-

felvilágosodás úttörő periódusának és az érett nemzeti megújulás kiforrott ruszin tudományosságának fordulópontján jelent meg Ioann Kutka két katekizmusa. Közülük az elsőt, a *Kis katekizmust* tarthatjuk most kezünkben.¹

Korábban a nagyszombati nyomda adott három kiadványt a ruszinoknak, az első De Camelis püspök *Katekizmusa* volt 1698-ban, majd alig egy évre rá a papságra is kétségbeejtően jellemző írástudatlanságot enyhíteni akaró ábécéskönyv. (*Bukvar*, 1699.) Nemrégiben kaptunk hírt egy negyedik nyomtatványról is, amely a nagyszombati jezsuiták nemzeti kultúrapártoló lelkületéről tanúskodik. (BOR Kálmán: *Elfeledett nagyszombati cirill betűs nyomtatvány 1724-ből.* = MKSz 1995. 319–322.) A ruszinok számára készült nyomtatványokat, valamint a Kutka-féle *Kis katekizmus* beható nyelvi elemzését adja Udvari István (ukránul 184–189., magyarul 191–196.), akinek a korabeli ruszin hivatali írásbeliség monografikus szintézisét is köszönhetjük. (UDVARI István: *Ruszin (kárpatukrán) írásbeliség a XVIII. században.* Bp. 1995.) A példásan korrekt, ám nyelvészhez illő szűkszavúsággal megírt utószó tényeit jobban értékelhetjük, ha felhívjuk a figyelmet néhány művelődéstörténeti vonatkozásra, amelyet feltétlenül tekintetbe kell vennünk a Kutka-életmű elemzésekor.²

Mindenekelőtt azt, hogy a már említett De Camelis-féle katekizmus kiadását is (amelyről a tömör előszó adta keretek közt is megfelelő tárgyilagossággal emlékezik meg a szerző) alapvetően annak a Kollonich Lipót esztergomi érseknek köszönhetjük, aki a görög katolikusokat minden vonatkozásban segítette, jogi, gazdasági, kulturális értelemben egyaránt. (MAURER, Joseph: *Kardinal Leopold Graf Kollonich, Primas von Ungarn.* Innsbruck, 1887. 256–266., 369–380.) Az utószóban, minthogy egy bő bekezdést szentel a szerző De Camelisnek és kiadványainak, érdemes lett volna szólnia arról is, hogy Kollonich Lipót éppen az első ruszin katekizmussal egyidejűleg adatja ki Petrus Canisius *Kis Katekizmusát* latinikával a horvátok, cirillikával a szerbek számára. (RMK II:1844.) Canisius *Kis és Nagy Katekizmusa* óriási hatással volt mind az európai, mind a magyar katekizmusíráásra. A magyar katolikus katekizmus története latin vonatkozásban már nem nélkülözi a monografikus áttekintést (SZENTIVÁNYI Dezső: *A katekizmus története Magyarországon.* Bp. 1944., Uő: *Petrus Canisius katekizmusa*, uo., uakkor; a két munka szövege azonos.), az egyesültek hittani és prédikációs irodalmát azonban mind ez ideig senki sem vizsgálta teológiai szempontból!

Jóllehet a dogmatikai kérdések cseppet sem voltak elhanyagolhatók. Alapos vitát kavart Bradács János, az önálló munkácsi egyházmegye első püspökének két kiadványa, amelyekről Bozsicskovic Bazil krizsevci szerb görög katolikus püspök azonnal kimutatta, hogy eretnekségeket tartalmaznak, így meg kellett őket semmisíteni. Ez volt az alapja a görög katolikusok bécsi színódusának, amelyet Mária Terézia hívott össze, és ez a színódus határozott úgy, hogy ki kell adni az alapvető hittankönyveket és templomi szerkönyveket a birodalom szláv ajkú unitus egyházainak használatára. (LACZKO, Michael, S. J.: *Synodus episcoporum ritus byzantini catholico-rum ex antiqua Hungaria Vindobonae a 1773. celebrata.* Roma, 1975. *Orientalia Christiana analecta*, 199.) A katekizmus népnyelvi megjelentetésére a színodális határozat alapján Udvari

¹ A ruszinok neveit ott írjuk magyarosan, ahol az illető maga is részesévé vált a magyar írásbeliségnek, illetve szoros kapcsolatban állt a korabeli magyar szellemi élettel. Így Lutskay az eredeti Pop családnevet a szülőfalujáról vett magyarosra cseréli fel; Dohovits pedig magyarul is verselt, sőt rokokó szerelmes verseit kizárólag magyarul írta. Minthogy a ruszinok értelmisége anyanyelvi szinten beszélt és írt magyarul, a hovatartozás megítélése természetesen vita tárgya lehet, ám ez kívülesik a recenzió keretein.

² Amikor az Udvari által írt „Utószó”-ra hivatkozunk, a magyar nyelvű változat oldalszámait jelezzük; fontos azonban megjegyeznünk, hogy ruszin nyelven is közli ugyanezt az utószót, sőt a magyar változatot megelőzően.

nagyon helyesen utal (193.), ám itt nem csupán a nyelvi kérdésről volt szó, hanem ennél jelentősen többről: az egész Kárpát-medence görög katolikusságának epizkopális szinten egyeztetett összefogásáról egy alapvető hitéleti, dogmatikai feladat megoldására. Korántsem csupán a katekizmus, hanem – mint mondtuk – az összes szükséges szerkönyv katolikus hittani szempontból helyes szövegének megjelentetéséről. Ez a színóduusi határozat volt az alapja a Bacsinszky-féle bibliakiadásnak is. Ebbe a folyamatba illeszkedett Kutka két katekizmusa, és ez a magyarázata, hogy oly sok kiadást ért meg, s viszonylag sokáig használták (amint Udvari felsorolja ezeket, 191.). A szerző említi a Bellarmin-féle katekizmus román fordítását (193.), és fontosságát szakirodalmi hivatkozásokkal is kiemeli. Ám korántsem csupán azért volt ez fontos, mert a román híveknek érthető nyelven jelent meg. Azért fordították éppen Bellarmint, mert ez a római katolikus szerző vitán felül elfogadható volt hittani szempontból a görög katolikus hívek lelki épülésére. Egy, a beszélt népnyelven megírt, ám eretnkségeket tartalmazó munka botrányosan káros lehet, mint a bécsi színódust kiváltó példa is mutatja – ugyanakkor egy hittanilag korrekt, ám esetleg konzervatív egyházi szláv nyelvű katekizmus felbecsülhetetlen értékű a hitben műveletlen, az orthodox batykók idejében még Szent Pált is Istennek tartó egyesült parasztkötésű sötétségének felszámolására. (A példára és a lelki sötétségre lásd: BONKÁLO Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Basel–Bp. [1996.]² Sajtó alá rend., jegyz. és utószó: SALGA Attila.) A példásan lelkiismeretes nyelvi elemzés így meglehetősen egyoldalú marad, ha egyetlen szóval sem utal a szerző arra, hogy nem a népnyelv öncélú művelése volt a katekizmusok kiadásának oka. Hiszen közli a szerző Bacsinszky püspök szigorú rendeletét (192–193), amely előírja a katekizmus megvásárlását, oktatását a leánygyermeknek is, és a házasulandók vizsgakötelezettségét. A kötet teljes címében pedig (*Katihiszisz maluj ili nauka pravoszlavno-hriszjánszkaja...*) a „pravoszláv”, ‘igazhitű’ jelző a ‘hittanilag helyes, egyedül üdvözítő hit’-re utal, jelen esetben tehát a katolikus egyház hitvallására. – Nem lenne haszontalan egyszer azt is megvizsgálni, hogyan érvényesül a katolikus katekizmusok hatása az unitus szerzők műveiben, hogyan viszonyulnak egymáshoz például a horvát és a szerb Canisius-fordítás, valamint azon önálló ruszin katekizmusok, amelyeket De Camelis, Kutka és mások (például Dohovits) neve fémjelez. Valószínű, hogy Kutka *Kis és Nagy Katekizmus*ában is fellelhetné Canisius hatását az alapos kutatás, amelynek éppen ez a reprint teremtheti meg a jobb lehetőségét.

Életútja is több szempontból jelképes. Születésekor (1750) élesedik a harc a munkácsi görög katolikus egyházmegye között. Kutka négyéves, amikor Barkóczy Ferenc egri püspök nagyszabású oktatási reformjainak keretében kiveszi a képzést a jezsuiták kezéből, a kassai Kisdiániumot az egri teológiába olvasztja, és Foglár György alapítványának köszönhetően megteremt a felsőfokú jogi oktatás körülményeit is Egerben. A nagyszabású püspöki koncepció része, hogy mint jó pásztor, nemcsak a latin rítusú hívekről kíván gondoskodni, keményen megfegyelmezzén a hitben vagy tudásban elmaradottabb római katonlikus papjait, hanem gondoskodni kíván a mérhetetlen tudatlanságban szenvedő görög rítusú hívekről is, és megszerzi Mária Terézia anyagi támogatását évi hat görög katolikus alumnus képzéséhez, akik közül négy ruszin, kettő pedig román volt. Ezeket a helyeket nem mindig töltötték be, mert Eger-ellenes érzületük miatt vonakodtak a munkácsi ifjak ott tanulni. Jóllehet éppen Bacsinszky egyik körleveléből tudjuk – amit Udvari is idéz egy korábbi munkájában –, hogy még 1805-ben is tanultak Egerben ruszin szeminaristák. (UDVARI István: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Nyíregyháza, 1992.; 1994².) Amit pedig a Munkácsi Püspöki Levéltár adatai mutatnak néhai Bendász István kanonok több évtizedes kutatómunkájának eredményeként, az az, hogy az európai műveltséget az egri, kassai, nagyváradi filozófiai osztályok elvégzésével sajátították el a ruszin ifjak, majd nagyobb részük ezt követően ment a görög katolikus szemináriumba, legtöbbször Nagyváradra, illetve Munkácsra. (*Bendász István kéziratban maradt adatgyűjtése a Munkácsi*

Püspöki Levéltár 1739., 1740., 1749., 1775., 1784., 1791., 1792. és 1806. évi kéziratos schematizmus-anyaga alapján. Családi hagyatéék, Főtisztelendő Bendász Dániel gör. kat. lelkész tulajdona. Vö.: FÖLDVÁRI Sándor: *Eger szerepe a ruszin papképzésben.* = *Studia Ucrainica et Rusinica Nyíregyháziensia*, 5. 1996. 203–212.) Így tett Kutka is, amint Udvari utószavában olvassuk: a filozófiai osztályokat Kassán, a teológiát Munkácson végzi. Ezek tehát nem pusztá életrajzi tények, hanem predestináló erejű tényezők.

Amikor katekizmusai megjelennek, már nem Eger, Nagyvárad vagy Nagyszombat jelenti a magasabb műveltség elsajátításának színhelyét, hanem Bécs. Itt, az 1774-ben Mária Terézia által alapított Barbareumban óriási szellemi pezsgés indul meg, a ruszinok más szláv népekkel fiatal értelmiségével találkoznak, a Habsburg Birodalom és Európa akkori szellemi centrumának életét tapasztalhatják (gondoljunk csak Mozarra!), és itt működik az a Kopitar, illetve az ő meghívására az a Dobrovský, akinek a szláv filológia, illetve az ausztrószláv népek nemzeti megújulása születésében kulcsszerepe volt. Ők ketten szorgalmazzák a kárpátaljai szlávok tanulmányozását is (DOBROVSKÝ: *Slovanka. Zur Kenntniß der alten und neuen slawischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer von J. Dobrowsky, der. kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften und der slowackischen in Ungarn Mitglied.* Prag, 1. 1814. 104–110., KOPITAR: *Wiener Allgemeine Zeitung*, 2. 1814., 3. 1815.). Ez a felhívás méltó követőkre talál, főként a már említett Lutskey Mihály munkásságában, akinek egyházi szláv–ruszin párhuzamos nyelvtana (LUTSKAY, Michael: *Grammatica Slavo-Ruthena, ceu [sic!] vetero-slavicae, et actu in montibus Carpathicis parvo-russicae, ceu dialecti vigentis lingvae.* Edita per Michaelem Lutskey, parochum et v. a. diaconum Unghvariensem, actuaelem Serenissimi Principis et Ducis de Lucca capellanum aulicum. Budaë, 1830.) és kétkötetes prédikációs gyűjteménye (*Cerkovnijá beszidi na vszi nyegyili roka.* Budaë, 1831.) szintén a Budai Királyi Magyar Egyetemi Nyomda terméke.

Méltán nevezte tehát a kötetet sajtó alá rendező Udvari a Kutka-féle *Kis Katekizmust* „egy XIX. század eleji ruszin kulcsmű”-nek (191., majd ismét: „minden szempontból kulcsmű” 193.). Helyesen domborítja ki, a töle megszokott alapos nyelvészeti elemzéssel, hogy Kutka katekizmusai jól illeszkednek abba a bonyolult nyelvi folyamatba, amely a tizennyolcadik században önállóvá vált munkácsi püspökség hivatali írásbeliségétől kezdődően egy, a beszélt népnyelvhez mindinkább közeledő írott nyelvvé váltja fel az egyházi szlávot, noha egységes irodalmi norma mindvégig nem alakul ki. Így láthatjuk, hogy Kutka katekizmusától egyenes út vezet Csurgovics és Lutskey prédikációihoz, Dohovits Bazil ruszin népies verseihez, majd később Alekszandr Duhnovics első korszakának ruszin nemzeti irodalmához. Éppen ebben rejlik e szép kiállítású kötet egyik, útmutató értéke. Idestova egy évtizede kezünkben van Lutskey *Grammaticájának* reprintje egy ungvári kiadásnak köszönhetően, amely azonban jóval több kívánnivalót hagy maga után, gondoljunk csak Petro Lizanec kísérőtanulmányának olyan tévedéseire, mint Nagyszombat (Trnava) azonosítása a bolgáriai Veliko Trnovoval (Ukrán fordítással: Ungvár, 1989.); sőt az ungvárinál korrektebb gondozásban már megjelent Münchenben is, a szerző halálának 150. évfordulóján (Ukrainische Freie Universität kiadása, 1983. Sajtó alá rend., utószó: Ollexa HORBATSCH, noha ez Magyarországon keveseknek érhető el. A könyvszakma következő dicséretes lépése lehetne tehát Lutskey prédikációinak reprint kiadása, avatott szerző megfelelő kísérőtanulmányával, hozzásegítvén a kutatást az Egyetemi Nyomda kárpátaljai kiadványainak jobb megismeréséhez.

SZEMLE

Tüskés Gábor: A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai. Bp. 1997. Universitas Kiadó. 438 l., ill. (Historia Literaria 3.)

Tüskés Gábor könyve külső borítón olvasható címét a belső címlapon kiegészítette a vizsgált XVII. századi szerző zárójelbe tett nevével, Nádasai Jánoséval (1614–1679), akiről eddig alig lehetett tudni valamit. Az irodalomtörténeti kézikönyv második kötete mindössze tizenhárom sorban emlékezik meg róla, s ennek is csak az a lényege, hogy bámulatos termékenységgel ontotta erkölcsnevelő könyveit, hazai közönsége azonban nem volt, mert ekkor még a nemességnek nem vált második anyanyelvévé a latin. Legjelentősebb három művét is csak a XVIII. században adták ki Magyarországon. A fejezet írója, Tarnai Andor ennél a néhány sornyi szöveg nél bizonyosan többet tudott a szerzőről, hiszen Tüskés dolgozatához is ő nyújtott sok segítséget. A *Magyar Irodalmi Lexikon* második kötetében (1965) szó sem esik róla, az *Új Magyar Irodalmi Lexikonban* viszont Holl Béla már a legfontosabbat közreadja, azaz megtudjuk, hogy hatvannál több könyve számos fordításban jelent meg, s nevét Európa-szerte ismerték. Tüskés viszont ebben a könyvében részletesen tájékoztat arról, hogy 62 önálló munkája összesen 285 kiadásban látott napvilágot. Ezzel Nádasai a „sikerszerzők” sorába lépett.

Tüskés Gábor könyvét három nagy fejezetre bontotta. Az elsőt az elbeszélő egyházi kisprózáról, a jezsuita meditációról és az exemplumról mondja el a legfontosabbakat. A második fejezetben szól Nádasai életrajzáról és ki-

terjedt írói tevékenységéről. Végül a harmadik részben a hatástörténet tényezőit foglalja össze. A kötetet a Függelék zárja, s ebben olvashatjuk Nádasai műveinek pontos jegyzékét, a latin és nemzeti nyelvű kiadások időrendjét, s még több hasznos mutatót.

A könyv szerzője az európai elbeszélő egyházi irodalom és Nádasai János munkásságát, kapcsolatait bemutató dolgozatának elkészítésekor hatalmas munkát végzett. Munkája révén megismerhetjük a XVII. századi Magyarország egyik legnagyobb volumenű s talán legnagyobb értékű, többnyire latin nyelven megszóltató prózaíróját. Választott témája kifejtése érdekében Tüskésnek alapkutatásokat kellett végeznie, nagyon sok Nádasai-művet kellett azonosítania, megkeresnie, elolvasnia, s azoknak a forrásai után kellett kutatnia. Nádasai tevékenységét a legmodernebb irodalomtörténeti felfogásban értékelnie kellett, holott választott szerzőjének sajátos műfaja, munkássága az irodalomtörténet-írásnak eddig egyik legelhanyagoltabb területe volt. Akárhogyan is van, akármire is történt így, ma már egészen bizonyos, hogy erről a szerzőről, az általa művelt műfajokról a szakembernek összehasonlíthatatlanul többet kell tudnia, mint amennyit a kézikönyv és az irodalmi lexikonok közöltek.

Tüskés alapos dolgozata nem csupán irodalomtörténeti tanulmány, hiszen inkább a Nádasai művek feltárásáról, mint azok bemutatásáról olvashatunk. Leginkább talán a könyv- és nyomdatörténet körébe tartozik ez a munka. Mivel Nádasai személye, életműve irodalomtörténeti értékű és léptékű, s művei a nemzetközi „könyvpiacra” jelentek meg többnyire latinul,

helyét a magyarországi neolatin irodalom tájain, s azon belül is a népszerű, vallási célzatú, elbeszélő próza és az egyházi elmélkedési irodalom körében jelölhetjük ki.

Közismert, hogy XVII–XVIII. századi irodalmi értékű kézírataink, jelesül éppen drámáink argumentumainak forrásjelzetei között nagyon sokszor ismeretlen nevek, elérhetetlen vagy csak nehezen elérhető művek szerepelnek. Tüskés valamennyi forrásjelzettel sikerrel azonosította, ezeknek többségét kézbe is vette, hogy a forrást és Nádasi művét összehasonlítsa. Munkája ilyen tekintetben is példaértékű. Tulajdonképpen így, ezzel a kitarító türelemmel kell a forrásokat jelzeteik alapján feltárni, bemutatni.

A dolgozat eredményesen használja a történeti statisztika módszerét. Több helyütt ennek segítségével mutatja be a szerző az idézett helyek egymással kapcsolatos arányait, s ezzel meggyőzően igazolja Nádasi érdeklődését, olvasmányait, ismereteit és szándékait. Ez a módszer természetesen nemcsak elfogadható, hanem messzemenően alkalmazandó is. A könyv szerzője megállapította, hogy a Nádasi-munkák valamennyi forrásának 20 százaléka a biblia valamelyik könyve, s ezt a százalékadatot csak a jezsuita szerzők műveire való hivatkozás múlja felül. A bibliai idézeteket illetően magasabb az ószövetségi könyvekből, mint az újszövetségi-ekből vett idézetek, szabad idézetek, hivatkozások aránya. Ez természetes, hiszen az újszövetségi könyvek összehasonlíthatatlanul kisebb terjedelműek, mint az ószövetségi-ek.

Nádasi János munkáihoz modern kiadásban lehetetlen hozzáférni. Természetes, hogy ezt a műfajt a recenzens és minden érdeklődő is sokkal jobban meg szeretné ismerni, mint ahogyan megismerhette Tüskés dolgozatából. Lehet, hogy a Nádasi-művek nagyon rövid, néhány mondatos témaismertetésével a könyv terjedelme még inkább megnövekedett volna, s lehet, hogy emiatt más, Tüskés által értékesnek tartott fejezeteket kellett volna dolgozatából kihagynia, de bizonyára megérte volna, hiszen olyan művekről kapunk precíz bibliográfiai adatokat, amelyeket egyéb úton itthon lehetetlen megismerni.

Az exemplum Európa-szerte ismert műfaj volt a XVII. században. Használták felekezet-től függetlenül papok és magiszterek, írók és diákok. Sokan tettek már arra kísérletet, hogy az exemplumok típus-rendszerét megalkossák. Tüskés itt – egy bizonyos tipizálási módszert elfogadva – jól használható rendszert alkotott meg, de csak ehhez a műfajhoz. Munkájának ez egyik legsikerültebb fejezete. Nyilvánvaló, hogy egyszer a teljes magyar exemplum-tár is tipizálásra vár. Az exemplum hosszabb vagy rövidebb változata a magyar elbeszélő próza első lépéseit is jelenti. Tüskés dolgozatából értesülünk arról, hogy az exemplum lehet valószínű és fikatív. A valószínű exemplum lehet történeti vagy mitológiai, a fikatív exemplum pedig vagy parabola, azaz rövid hasonlat, vagy fabula, azaz cselekvések sorozata. Az exemplum hitelesítheti a történetet vagy az erkölcsi tételt, az olvasó vagy a hallgató közönséget tanítja, erkölcsi tudatát építi, szándékait pedig mozgósítja.

Tüskés szerint „Nádasi ... jelentős terjedelmű, ám viszonylag kevés eredeti vonást, egyéni invenciót tükröző életművet hozott létre.” Szimpatikus vonás, ha egy irodalomtörténész nem halmozza agyon választott íróját a legjobb jelzőkkel. Ebben az esetben azonban meg kell gondolnia a szerzőnek, hogy a műfaj maga sem igényli a feltétlen eredetiséget és a kor teológiáján messze túlmutató egyéni invenciót. Magam részéről azt hiszem, hogy Nádasi tehetséges és rendkívül termékeny író volt. Irodalomtörténeti szempontból azért jelentős különösképpen, mert a példákat, mint szórakoztató és meggyőző elemeket műveiben halmozza, csoportosítja, ugyanakkor arra is képes, hogy ugyanazon példákat a vonatkozó célnak megfelelően lerövidítse, szövegét módosítsa, jelentését, célját megváltoztassa.

A könyv szerzője tökéletesen ismeri a legfrissebb angol, német, francia, olasz szakirodalmat. Ezek eredményeit dolgozatában felhasználja, következtetései-be építi. Szakirodalmi ismeretei jelzik kutatási szenvedélyét, érzékét s azt a tényt is, hogy külföldi ösztöndíjas útjain rendszeresen tájékozódik témájának

szakirodalmában. Ő az a kutató, aki külföldi útjain minden percét felhasználja.

Ha az irodalomtörténész olyan műfajt, műfaj-együttest mutat be, amelyről az olvasóknak elegendő ismerete objektív okok miatt nem lehet, akkor az annak törvényszerűségeivel kapcsolatos alapvető kérdéseket, a legalapvetőbb fogalmakat tisztázni kell. Minthogy Tüskés dolgozatának tárgya Nádasai János, aki az elméledeirodalomban számottevő köteteket jelentetett meg, akkor ennek a műfajnak a Nádasai által használt terminusait a dolgozat indítása-kor vagy zárásakor tisztázni kellett volna. Már pedig Tüskés dolgozatában valahogyan elsikkad ez a követelmény. Jó lenne tudni, hogy mi a különbség meditatio, elmélkedés és consideratio között. Mit jelentenek Tüskés számára az alábbi műfajnevek: kontempláció, exercitia, áhitat, homília, lelki olvasmány, aszketikus monográfia, figurista exegézis. A meditációnak más helyütt jelzői is vannak, mint például: illusztrált vagy emblematis. Később naptári szerkezetű, szentek kultuszához kapcsolódó, dogmatikus, apologetikus, a hét különböző napjaira szóló, katekizmus meditációról is ír. Rendkívül lényeges, hogy ezek a fogalmak, amelyeket az imént felsoroltam, mit jelentenek Tüskés Gábor tudatában, s mit jelentett a XVII. században. Nem tisztázta a dolgozat írója, hogy mit ért affecti, fogadalmi ima, aspiráció, puncta szavak jelölte fogalmakon. Ír a középkori szív irodalomról. Az utóbbi esetében valószínűleg a Jézus szíve kultusz írott emlékeit érti.

Mit ért a dolgozat írója egyáltalán az áhitat-irodalom fogalmán? Ide tartozik nyilván a Nádasai által leginkább gyakorolt műfaj, de minden imádságos könyv, bármilyen felekezetű prédikációs gyűjtemény vagy akár egyetlen prédikáció is. Mit jelent a Mária-atlasz, mit a lelki-zarándoklat? Néhány idézet részletesebb magyarázatot igényelt volna: „ugyanezekhez a témákhoz fűz különböző consideratiokat, aspiratiokat, »igniculi«-kat, aforizmákat, semina-kat.” Egy másik idézet Tüskéstől: „A fejezete-ket alkotó szövegeket Nádasai leggyakrabban praxisoknak és meditatiooknak, valamint industriáknak, affectusoknak, occupatiooknak és con-

siliumoknak nevezi.” Később tisztáz bizonyos alapfogalmakat. „Az elmélkedés az a korlátozott önállósággal rendelkező műfaj, amely a legszorosabban magához vonja az egyéb műfajú szövegeket, így mindenekelőtt az imádság különböző típusait és az elbeszélést.” Nyilvánvaló, hogy Tüskés a leírt elmélkedésre gondolt. Később ugyanerről így ír: „A meditáció vonzáskörébe tartozik az elmélkedő imádság, a lelkiolvasmány, a lelkigyakorlat és a verses elmélkedés.” Ezeket a műfaji alapfogalmakat csak Tüskés tudná tökéletesen megmagyarázni. Természetes tehát a kívánság, hogy legalább később adjon választ ezekre a kérdésekre. Tudomásul kellett volna vennie a szerzőnek azt, hogy Nádasai sajátos műfajáról ő ír először monográfiát, így a műfajjal, műnimmel kapcsolatos fogalmakat neki kellett volna megmagyaráznia. Sajnos, ezt nem tette meg.

Az idegen szó használata is zavaró olykor. A transsubstantiatio szó helyett talán jobb az átlényegülés szó használata. Az auctarium feltehetőleg bővítményt, toldalékot jelent. Ír a sodalitas xeniumáról, a conformitas eszméjéről, majd strenuaként kiadott könyvről. A proöimialis jelzőt használja egy helyütt, ír epideicticus illusztrativ exemplumról. Mit ért Tüskés az argutia-mozgalom, és mit a facetia kifejezés alatt? Ezek és az ilyen jellegű fogalmak is bővebb magyarázatra szorultak volna. Lehetséges, hogy a vonatkozó német szakirodalomban ezek a szavak és a szavak jelölte fogalmak közismertek, Magyarországon azonban nem.

A bírálatban külön fejezet illeti meg a könyv Nádasai-életrajzát. Kevés magyar író van, akinek életrajzát ennyire részletesen, szinte napokra, hetekre bontottan ismerhetnénk. Tüskés könyvének ez a másik legsikerültebb fejezete. Azonban itt is az a baj, hogy a szerző nagyon szívesen egészíti ki Nádasai életrajzát mások, kortársak, szerzők, jezsuiták fontos életrajzi és egyéb adataival. Ebből következően a tökéletesen feltárt és megírt életrajz szinte követhetlenné válik. Az ma már bizonyos, ha a recensensnek valaha is XVII. századi, ebben a műfajban tevékenykedő jezsuita életrajzi adataira lenne szüksége, elsőként a Tüskés köny-

vét venné kezébe. Helyes, hogy a könyv szerzője mindennek utánaered, számos egyéb adatot igyekszik a rendelkezésére álló források alapján felkutatni, de az is bizonyos, hogy ennek csak egy kisebb és fontosabb részét kellett volna publikálnia, mert különben a műben el-sikkad a lényeg. Megtudhatjuk a könyvből, hogy Nádasit a rendbe felvették, közepes erejűnek tartották, később alacsony termete miatt nem engedték, hogy első egyszerű fogadalmát letegye. Grazban filozófiai kurzusa idején „testi erejét állandóan edzette”. 1638-ban előljárói szerint alkalmas a prédikálásra és vezetői feladatok ellátására is. 1644-ben megismételték magyarországi előljárói, hogy alkalmas a prédikáció tanítására és a vezetésre is. 1651-ben az előljárók Nádasit „prédikálásra való tehetségét külön kiemelik”.

Nádasit Pázmány ajánlotta a jezsuiták figyelmébe. Ez a tény a rend vezetőinek gondot jelentett akkor, amikor nem engedélyezték a két év noviciátus után, hogy letegye három éves egyszerű fogadalmát. Kétlem azonban, hogy igaza lenne Tüskésnek az alábbi állításban: „... nem pusztán szimbolikus jelentőségű, hogy rendi pályafutása elején Pázmány protektori gesztusa áll, írói pályakezdése pedig Pázmány halálával esik egybe.” Nádasira hatott Pázmány, hogy mennyire és miben azt nem lehet tudni. Az érsek halála és Nádasit írói pályakezdése között azonban, azt hiszem, nincs semmiféle összefüggés. Kétségtelen, az életrajzi adatok feltárása nagy munkát jelentett a dolgozat írójának, de válogatnia kellett volna az adatok tiszteletreméltóan nagy halmazában.

A most ismertetett könyv előtt senki sem gondolhatta, hogy a terjedelmes barokk címnek, sőt a mutatónak is volt elméleti előírása. Nyilván ez nemcsak a sodalítások számára írt elmélkedő könyvek címeire és mutatóira vonatkozik, hanem a kor más egyéb műfajaira is. Megfigyelte Tüskés, hogy minden címlap hat egységnyi szövegrészt tartalmaz. A cím mindig allegorikus vagy metaforikus. Megtalálható azonban a címlapon a szerkezetre és a mű hasznára, használatára vonatkozó utalás. Ezt

követi a szerzői név, majd a címzettek neve. A következő részben a mecénás nevét, rangját és címeit találjuk, majd ez után jön az impresszum. A jezsuitáknál annak is megvolt az előírása, hogyan kell tárgymutatót készíteni.

Végigelemezve Tüskés dolgozatát talán látjuk annak erőseit és hibáit is. Nyilvánvaló, óriási munkát végzett, s munkájában követte egyébként a már klasszikus irodalomtörténeti módszereket, másrészt pedig olyan új módszerekre sikerült mindannyiunk figyelmét felhívni, amelyek e kor kutatói számára mindenképpen tanulságosak lesznek. A dolgozat első sorban az alap kutatások és azok „tálatása”, előadása tekintetében utolérhetetlen. Kiváló kutatói érzékkel derítette fel nemcsak a kiadott és kiadatlan Nádasit műveket, hanem azokat is, amelyeket neki tulajdonított eddig a kutatás. A dolgozat első sorban arra vállalkozott, hogy az elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatait mutassa be. Sajnálatos, hogy az áhítati irodalom magyarországi kapcsolataira nem jutott már Tüskésnek energiája vagy helye. Pedig ismeretei e téren sem hanyagolhatók el. Ezzel a dolgozattal egy olyan műfajra nyitott ablakot, amelynek tényleges létéről eddig az irodalomtörténet-írás keveset tudott és közölt.

KILIÁN ISTVÁN

Ötnyelvű könyv- és papírrestaurálási szakszótár. Szerk. BEÓTHY-NÉ KOZOCSA Ildikó-KASTALY Beatrix. Bp. 1997. Országos Széchényi Könyvtár. 375 l.

Az A4-es méretű, de haránt alakú könyv lapjain magyarul, németül, angolul, franciául és olaszul, hasábokba rendezve sorakoznak a címben megadott szakterület kifejezései. A szótár öt részből áll, a nyelvek sorrendje ciklikusan változik: a második részben a német szó kerül az élre, s a magyar az ötödik hasádba, a harmadik részben az angol az első, s a német az ötödik, és így tovább. Mindegyik részben az elsőként szereplő nyelv betűrendjében következnek a szakkifejezések, s vannak hozzáren-

delve az azonos vagy közel azonos értelmű szavak a másik négy nyelven. A szerkesztők szerint a kiadvány célja, hogy a szakemberek számára megkönnyítse a szakirodalom olvasását. A művet nemcsak könyv- és papírestaurátoroknak szánják, hanem könyvkötőknek, könyvtárosoknak, levéltárosoknak és muzeológusoknak is. A rövid magyar és angol előszóban közlik a szótár használatára vonatkozó legfontosabb tudnivalókat, de azt sajnos nem, hogy hány kifejezést gyűjtöttek össze. Átlapozva a nyelvenként átlag 70 lapnyi terjedelmű kötetet, megállapítható, hogy az mintegy ezer kifejezést tartalmaz. A könyv- és papírestaurálási szakkifejezéseken kívül a könyvkötés és 'egyes grafikai technikák' leggyakrabban előforduló és idevágó szavait is összeszedte az a munkacsoport, amelynek kilenc tagjából (mind nő!) hat restaurátor, egy mérnök és kettő az Eötvös Loránd Tudományegyetemen könyvtárszakot végzett szakember. Hadd soroljam fel őket: Albrechtne Kunszeri Gabriella, Czizler Mária, Csenki Éva, Jurcsik Erzsébet, Kennedy Betty, Simon Imola, Szlabey Györgyi és természetesen a két szerkesztő.

Könyvtárosok számára készített többnyelvű szakszótárt már több kiadásban megjelentettek Magyarországon is, de kifejezetten restaurátor poliglott szótárt most először. Pedig a restaurálásnak világméretben egyre nagyobb a jelentősége; a könyvek, a papír és bőr alapú íráshordozók sérülékenysége, a károsodás megelőzéséért folyó küzdelem mind több tanácskozás és nemzetközi konferencia összehívását és szakkikket, ill. szakkönyv megírását ösztönzi. A legfontosabb publikációk éppen a szótárban megválasztott idegen nyelveken látnak napvilágot. E szótár tehát hézagpótló, megjelenését melegen üdvözljük, s biztosak vagyunk abban, hogy sok, valószínűleg egyre bővülő kiadást fog megérni.

Nemzetközi viszonylatban is alig pár évtizedre tekint vissza a könyvkötéssel és restaurálással szorosan összefüggő szakszótárak megjelenése. Ezek egyikét, talán a leggyakrabban forgatottat, 1969-ben állította össze az osztrák Hilde Kuhn *Wörterbuch der Handbuchbinde-*

rei und Restaurierung von Einbänden, Papyri, Handschriften, Graphiken, Autographen, Urkunden und Globen címmel. Ez német-angol-francia-olasz nyelvű, és 1033 fogalmat tartalmaz, kb. ugyanannyit, mint becslésem szerint a most kiadott magyar szakszótár. A könyvkötés szakmai szókincsének összegyűjtésében úttörőnek tekinthető Jaschik Álmos: *A könyvkötőmesterség* (Bp. 1922.) c. német-magyar és magyar-német szójegyzékével. Ma már a jelentős német és osztrák kötetérténeti kézikönyvek függeléként általában tartalmaznak fogalmi szakszótár részt, adott esetben többnyelvűt, pl. Hellmuth Helwig: *Handbuch der Einbandkunde*. 1-3. köt. Hamburg, 1953-1955. (1. köt. 207-216.), vagy legalább egy 'glossarium'-ot, mint pl. Manfred von Arnim: *Europäische Einbandkunst aus sechs Jahrhunderten*. Schweinfurt 1992., avagy Otto Mazal frissen megjelent szakkönyve, *Einbandkunde*. Wiesbaden, 1997. (371-382.). Ezek definiálják, értelmezik a jegyzékben megadott fogalmakat. Több ilyen értelmező szakszótár önállóan is megjelent, és mivel e folyóirat hasábjain ezekről nem jelent meg ismertetés, talán nem haszontalan a szakemberek számára, ha egyet-kettőt megemlítek: Gustav Moessner: *Buchbinder-ABC*. Bearb. v. Hans Kriechel (Bergisch Gladbach, 1981.), vagy a maga nemében kitűnő Matt T. Roberts-Don Etherington: *Bookbinding and the conservation of books. A dictionary of descriptive terminology* (Washington, 1982.). Ez utóbbi, valamint Hilde Kuhn és Jaschik Álmos műve a jelen magyar szótár felsorolt forrásmunkái között is szerepel (igaz, hogy Kuhn művének címéből csak ennyi: *Wörterbuch*).

A szótár fent vázolt elrendezése, az hogy a teljes szókészlet ismétlődik mind az öt nyelv szerint betűrendbe szedve, igen kényelmessé teszi a szótár használatát, bár a terjedelmet megnöveli. Még könnyebb lenne a keresés, ha az öt részt valamilyen egyszerű módon megjelölték volna, pl. különböző színű papír vagy a lapszámozás melletti betűjel (M, D, E, F, I) alkalmazásával. A szerzők egyes magyar kifejezéseknél zárójelbe foglalt szavakkal igyekeznek egyértelművé tenni a fogalmat, de nem

magyarázzák meg, például: 'antikva (betűtípus)', 'ár (szerszám)', 'díszes tükör (bőr, selyem)', 'hüvely (könyvgerincen)', 'papírtábla (rétegekből ragasztva)', 'tükör (táblára kiragasztott előzék)' stb. Ha bármily röviden is, de meghatározták volna a fogalmakat, valószínűleg még évekig várni kellett volna a szótár megjelenésére. A magyar szinonimákra utalnak, pl. 'barátkötés l. kolostorkötés', 'perem l. könyvtábla perem' vagy 'pöre l. bőr (kikészítetlen)', míg az idegen nyelvű címszavak esetén mindegyik szinonimához megadják – utalás nélkül – a többi négy nyelven a megfelelő kifejezéseket.

Néhány apróbb észrevétel: A kódexet ma már németül is K-val, és nem C-vel írják. A 'levonat' szónak csak az egyik értelmezését találjuk zárójelben: '(nyomat)', vagyis 'Abzug', 'print' stb. értelemben. A 'levonat' azonban jelenti a kötéstábláról ceruzával készített, az eredeti mintát visszaadó másolatot is. Tehát utalni kellene itt a 'ceruzalevonat'-ra, mert akit a más nyelvű megfelelők, 'Abreibung' stb. érdekelnek, az aligha fogja a magyar szót a c-nél keresni. Az 'ösnymotatvány' szóra az angolok ma már inkább az 'incunable' alakot, és nem a latinus 'incunabulum'-ot használják, legalábbis mindkét alakot fel kellett volna tüntetni. Nem értem az 'oldalszámozás (levéltári)' kifejezést, ha nincs utána semmi idegen nyelvű megfelelő, viszont utal a 'lapszámozás'-ra mint '(könyvtári)-ra; a 'paginálás' szónál mindkettőt: 'paginálás l. lapszámozás (könyvtári)' és 'paginálás l. oldalszámozás (levéltári)', de itt hiába keressük. A 'zsoltároskönyv'-et ebben a szótárban kakukktójásnak érzem. – Nagyon jó, hogy olyan kifejezéseket is fölvettek a fogalmak közé, mint pl. a 'konc (25 ív)', 'elfutó (festék)' – erre az 'átvérző'-nél utalnak –, 'nyílás (belső) és (külső)' vagy a 'kenni' kifejezés. Jó kis izelítő, hogy a restaurátorok, könyvkötők is beszélhetnek olyan szaknyelven, hogy a kiváló átlagember aligha sejtethi, hogy miről is lehet szó.

A 'restaurálás' mellett két angol szót találunk, amelyek értelme részben átfedi egymást, mégsem tekinthetők szinonimáknak. Az első: 'conservation' jelenti a meglévő állapot meg-

őrzését, a tárolás és használat során várható hatások elleni védelmet (a német 'konservieren' és az angol 'preserve' értelmében, magyarul talán 'állagmegóvás' lenne, de ilyen címszó itt nincs), és jelentheti az ilyen célú intézkedések összességét (lásd 'állományvédelem'). A másik megadott szó a 'restoration', mely többek között a politikai restaurációt jelenti (pl. Anglia 1660, Japán 1868), vagy egy régi szöveg rekonstrukcióját; a képző- és iparművészeti tárgyak, valamint az íráshordozók vagy őslénytani leletek vonatkozásában azok valamilyen korábbi, vagy éppen eredeti állapotának visszaállítását, illetve utánzását, adott esetben jelentős kiegészítést. Ez lenne nagyjából a 'helyreállítás' értelmezése, de erről a címszóról csak utalás van a 'restaurálás'-ra. Az angolok ma inkább a 'conservation'-t használják 'restaurálás' értelemben. Ez bizonyára a szemlélet változását tükrözi: míg korábban a 'restaurálás' általában abban állt, hogy a tárgyat a 'restoration' műveleteinek vetették alá, ma már ezzel szemben csak a 'conservation'-t tartják elfogadhatónak. Hogy saját házam tájáról, az MTA Könyvtárból hozott példával illusztráljam mondandómat: A Ráth György-féle RMK-könyvek általában kiváló állapotban vannak. Ráth restauráltatta régi magyar könyveit, sokszor több csonka példányból csináltatott egy teljeset, s a lapokat úgy kimosatta, hogy a bejegyzések is eltűntek, sőt a korabeli kötések mintáit is „pótolta” a könyvkötő, pl. Franz Vierheilig, akivel sokat dolgoztatott Würzburgban. Az angolok ezt nevezik ma „restaurálásnak”. Belátom, hogy e szótár keretei nem engednek meg efféle finom fogalmi megkülönböztetéseket. Mindenesetre a szótár fedelén és a címlapon az angol címben helyesen a 'conservation' szerepel. A németben és a franciában egyértelmű a 'Restaurierung', ill. 'restauration' ilyen értelmű használata, a 'conservation' másra van fenntartva; elég legyen csak arra hivatkozni, hogy a 'le conservateur' szakmánkban a könyvtárórt, múzeumórt vagy egy különgyűjtemény vezetőjét jelenti.

A recenzensnek elsődleges célja a híradás, hogy felhívja a szakma figyelmét erre a nagyon

hasznos szakszótárra. Az első benyomások igazán jók. Majd az állandó használat során, az elkövetkező években ismerhetjük meg a szakszótár minden erényét és esetleges hibáit. Az összeállítók – mint előszavukban írják – tisztában vannak azzal, hogy e szótár sem nem hibátlan, sem nem teljes, ezért kéri a segédkönyv használóit, hogy észrevételeikkel, javaslataikkal keressék meg a szerkesztőket.

ROZSONDAI MARIANNE

Szabadsfalvi József: Herman Ottó, a parlamenti képviselő 1879–1897. Miskolc, 1996. 435 l. (Officina Musei 5.)

Herman Ottóról, akit sokan az utolsó magyar polihisztornak tartanak, rengeteget írtak. Szóltak a természettudósról (Allodiatoris Irma), a néprajz művelőjéről (Balassa Iván), nemzetközi bonyodalmakat is keltő őskőkori felfedezéséről (Banner János, Kemenczei Tibor), a modern természetvédelem hazai megteremtőjéről, illetőleg közéleti (Péter László, Erdődy Gábor, Szabadsfalvi József, Fári Irén) és politikai (Veres László) tevékenységéről. Talán egyedül a sajtószabadságért és a sajtó tisztaságáért vívott küzdelmét nem vizsgálta senki. Az utóbbi évtizedekben főleg az itt-ott megőrzött levelezését dolgozták fel, adták közre (Szabadsfalvi József, Kőhegyi Mihály). Monográfusai (Lambrecht Kálmán, Székely Sándor, Varga Domokos, Kósa László–Keve András–Farkas Gyula) természetesen nem kerülhették meg, hogy ne ejtsenek szót – ha röviden is – politikai szerepléséről. Ezek azonban – szinte alig akad kivétel – legtöbbször az első indulatában hirtelen papírra vetett írásaiból vonták le általános következtetéseiket, melyet aztán az egyes szerzők sorban átvettek és továbbadtak. Mindezek nyilván tartalmaznak részgazságságokat, de mindenki tudta, hogy szilárd következtetéseket csak a parlamenti szerepléseit tartalmazó *Képviselőházi Naplók* tüzetes átnézése hozhat. Ezt végezte el szívós türelemmel Szabadsfalvi József. A kötet legidőtállóbb részét a szó szerint

közölt beszédek jelentik. Sajnálatos módon azonban ezek egy része csonkán jelent meg, más részük be sem került a gyűjteménybe. Ismerve a szerző alapos tudományos felkészültségét bizonyosra vehetjük, hogy minden lényeges beszédet megjelentetett, de a teljes kiadás elmaradását mégis fájjaljuk, amire nyilván a terjedelmi gondok, illetve a pénzhiány kényszerítették az összeállítót. Herman Ottó öt ülészakon át volt nemzetgyűlési képviselő 1878-tól 1897-ig (a címben feltüntetett évszám hibás), ahol jelentős munkát végzett, nagyon sokszor kért szót, sok témához szólta hozzá és meglehetősen széles körű tájékozottságot mutatott. Bennünket most elsősorban a sajtóról vallott nézetei érdekelnek.

1884 telén, pontosabban február 22-én több – közérdeklődésre számot tartó – kérdést vetett fel a parlamentben. Köztudomású, hogy olvasói körökben még ma is felvetődik az a kérdés: a közizléssel összefér-e, szabad-e ún. „nagy emberek” naplóit, leveleit, visszaemlékezéseit közreadni? Herman Ottónak megvolt erről a határozott véleménye: „Én nem szeretném, hogy a t. ház disponálna a levél felett és oda nyúlna, ahol az irodalmi tisztesség, a társadalmi rend, hogy minden író, a ki fontos szerepet játszik az irodalomban, mint státusférfiú és politicus, meghagyja – és igen helyesen –, hogy az ő emlékiratai csak akkor tétethetnek közzé, amikor azon férfiak, a kik akkor szerepeltek, mind elhaltak.” Lényegében tehát az írónak kívánja fenntartani a jogot a saját hagyatéka felett, s ha az úgy látja jónak, akár zárhatja is meghatározott ideig leveleinek, naplóinak hozzáférhetőségét, közlését.

Valószínűleg február 22-én elmondott gondolatai jártak tovább fejében, amikor március 8-án részletesen fejtette ki véleményét a szerzői, illetve az írói és művészi tulajdonjogról. Megfogalmazásában is formás, a korabeli irodalmat is számba vevő, logikailag is jól felépített beszédében szóvá tette a levéltitok védelmét, az irodalom fontosságát és legfőképpen azoknak az újságíróknak felelőtlenségét, akik gatlás nélkül becsúsznak, rágalmoznak a névtelenség mögé bújva. „Ez a névtelenség, ez

a bujkálás, ez a felelőség alól kitérés azon méreg ..., melyet most a társadalomban mindenütt látunk, mely mindenütt, minden téren visszavonást kelt és a közszellem egészséges megalkotását lehetetlenné teszi.”

Hogy Herman Ottót mennyire izgatta, foglalkoztatta a sajtó felelőségének, becsületének ügye – hiszen közéleti szereplését éppen hírlapírással kezdte Kolozsvárott – mutatja, hogy majd egy évtized múlva, 1893-ban újfent visszatér egy csak ennek a témának szentelt beszédben a sajtó helyzetére és felelőségére. Némi nosztalgiával említi, hogy a régi újságírók jellem tekintetében megbízhatók voltak. A valóság persze összetettebb, de most ennél ne időzzünk, nézzük inkább végkövetkeztetését: „Mindennapi dolog, hogy a sajtó munkásai és emberei, a kik ma a kormánypárti orgánumokban a botnak vastag végével ütnek, holnap már odakerülnek az ellenzéki vastag véghez, hogy visszavágnak a vékony végével ...” Szavai mintha ma is érvényesek volnának.

Beszédeiben újra és újra visszatér a sajtóra. Utolsó parlamenti ciklusában, 1895 novemberében az ülések nyilvánosságának fontosságát hangsúlyozza és az azokról szóló hírlapi tudósítások korrektségét hiányolja. Követeli a ház tárgyalásainak teljesen objektív közlését oly módon, hogy azokhoz széles kör férhessen hozzá és alkothasson magának a törvényhozásról hű, tiszta képet. A szóban forgó tárgy közhasznú célját és ne egyéni érdekeket vegyen figyelembe, mert így fontos kérdések felett siklik el, azok lényegéről egy szót sem szól, legfeljebb csak taxatíván sorolja fel őket. „Ellenben ... mindazt, a mi pikáns, a mi botrány, a mi személyes ügy, szakaszokra osztva, mint bizonyos rémregényekben úgy tálalja fel a sajtó” – hangsúlyozza.

Képviselői szereplésének vége felé 1894 márciusában két alkalommal is foglalkozott Kossuth Lajos halálával, hivatalos temetését szorgalmazta a monarchia vezetőállama és az uralkodó rosszallása ellenére. Ugyanakkor szorgalmazta könyvtárának megszerzését. Ez utóbbi tevékenységéről Sáfrán Györgyi írt ugyan (Magyar Tudomány, 1960.), de a részleteket nem árt feleleveníteni az eredeti forrás, a parlamenti

beszéd segítségével. (Megjegyezni kívánjuk, hogy Kossuth könyvtárának hazahozatala nem ismerhető meg csupán Herman beszédéből. A vitában többen is véleményt nyilvánítottak pártpolitikától nem mentesen.) Az ügyhöz „mint az ügynevezett Kossuth-könyvtár bizottságának egyik tagja, az elnök, Eötvös Károly képviselő-társam távollétében” szöveghez 1894. március 20-án: „Kossuth Lajos, Magyarország volt kormányzója engem tisztelt meg azzal a bizalommal, hogy ehhez a dologhoz a konszenzusát megadja.” Ő gyűjtötte az adakozási összegeket, méghozzá igen rövid idő alatt és – Kossuth kívánságának megfelelően – kizárólag a pénztétektől. A dolognak azonban híre ment és egyenileg is kezdtek adakozni, többek között képviselő társai. Lényegében ebből lett a vita, mert akikhez nem jutott el a hír, úgy vélték, hogy pártpolitikai okból rekesztették ki őket. Mivel Herman Ottó gyűjtötte az adakozási összegeket, így természetesen a támadásokat is magára vette. Kossuth „szorosan bizalmas” levelének egyes részleteit ismertetve utasította vissza mély fájdalommal, a méltatlan támadásokat és sajnálta, hogy ez a dolog egyáltalán a képviselőház elé került, mert „nekem meggyőződés, hogy ez az ügy nem is tartozik ide”.

Herman Ottó sokarcú tevékenysége közül – Szabadfalvi József könyvének köszönhetően – most a sajtó- és könyvtártörténeti vonatkozásokra is fény derült. Ez könyvének el nem múló érdeme.

KÓHEGYI MIHÁLY

Holter, Kurt: Buchkunst – Handschriften – Bibliotheken. Beiträge zur mittelalterlichen Buchkultur vom Frühmittelalter bis zur Renaissance, herausgegeben von Georg HEILINGSETZER und Winfried STELZER. Band I–II. Linz, 1996. Landesverlag. 1291 1. (Schriftenreihe des Oberösterreichischen Musealvereins-Gesellschaft für Landeskunde Bd. 15–16.)

A 85 éves Kurt Holter az európai könyvtudomány egyik olyan nagy élő tudósa, akihez fogható aligha adatik még egy a szakmá-

nak, amennyiben a munkásság és a személyiség jellegéhez a történetileg meghatározott életpálya is hozzátartozik. Holter lényegében magántudós maradt és az európaiságot talán utolsóként tudta szervesen összekötni a múlt századi osztrák Heimatkunde hagyományaival. A felső-ausztriai welsi kereskedő-patriciuscsaládból származó fiatalember a bécsi egyetemen orientalisztikát és művészettörténetet tanult, majd a nagynevű Osztrák Történeti Kutatóintézet (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) növendéke lett, ahol több későbbi kiválóság mellett Csóka Lajos OSB is tanultársa volt. A háború előtti években a bécsi Nationalbibliothek gyakornoka lett, de már három év után a katonaság és a fogság következtében. Ezután már a családi vállalkozás irányításában vállalt szerepet, a tudomány a szabadidő nemes szenvedélye maradt.

A jubileumra kiadott két, album alakú vaszkos kötet a 121 tételt számláló Holter-bibliográfiának (XXI–XXVIII.) 51 tanulmányát tartalmazza gazdag illusztrációs anyaggal. A dolgozatok jórészt nehezen hozzáférhető helyi folyóiratokban, kongresszusi aktákban, kiállítási katalógusokban, évkönyvekben, tanulmánykötetekben jelentek meg. A tanulmányokat a kötetek kiadói tematikus csoportokba, ezeken belül a megjelenés időrendjébe osztották. Az első kb. tucatnyi munka koraközépkori, 8–9. századi illuminált kéziratokkal, egyes darabokkal, ritkábban egy-egy kódexcsoporttal foglalkozik. Jelentős, összefoglaló tanulmány ezek között az Alpokon inneni scriptoriumokban készült, mintegy kétszáz korai Biblia-kéziratot elemző munka.

A tanulmányok második, nyolc munkát felölelő csoportjának témája a kötetéstörténet, ami Holter munkásságának egyik fő kutatási területét képezte. Magyar szempontból is fontos, terjedelmes tanulmány ebben a csoportban a bécsi késő gótikus és a kora reneszánsz kötésektől 1977-ben írt elemzés (421–490.), amit a szerző is enciklopédikus jelentőségűnek tartott, hiszen 1996-ban, a kötetek megjelenése alkalmából kiegészítésekkel látta el. Az itt említett, magyar könyvtárakban őrzött kódexekre még visszatérünk.

A gyűjteményes kötet harmadik, legterjedelmesebb része (31 tanulmány) a könyvművé-

szet s könyvtártörténet feliratos viseli, zömében az első rész művészettörténeti vizsgálódásait folytatja a későbbi középkortól a korai újkorig, a 17. század közepéig. A már említett lokális indíttatású érdeklődés a felső-ausztriai gyűjtemények története iránt, és a címeliákat bemutató, elemző igyekezet vörös fonalként húzódik végig a kötetben. Elsősorban a korai középkortól fogva jelentős másoló-műhelyekkel rendelkező Salzburgot és környékét részesítette Holter különös figyelemben: 11 tanulmány foglalkozik itt készült kódexekkel. A további súlypontokat is a régió más fontos gyűjteményeiben másolt vagy ott őrzött (Kremsmünster, Lambach, Sankt Florian, Mondsee, Melk, Wilhering, Garsten, Grein) kéziratok jelentik. Ezeket azonban mindig az európai könyvművészet és könyvkultúra összefüggés-rendszerébe helyezi el Holter erudíciója és bámulatos megfigyelőképessége. Ennek a rendszernek figyelembevételét, az asszociációs készség működését azért is könnyű követni, mert az egész kötetre vonatkozó új, összesített mutatókon kívül a szerkesztők szerencsés kézzel meghagyták a mutatókat az egyes tanulmányok végén is.

A már említett, hazai leőhelyű kódexre való utalások nem mindig egyértelműek, vagy nem mindig hivatkoznak a magyar szakirodalomra. Így az „egy budapesti szegények bibliájá”-ra vonatkozó megjegyzésből semmi más nem derül ki, legfeljebb G. Schmidt említett 1962-es tanulmányából lehetne megtudni, hogy a Szépművészeti Múzeum töredékes kódexéről van szó, amit Hoffmann Edith már 1934-ben helyesen datált és lokalizált. A feljebb megnevezett, a bécsi könyvkötőműhelyek termékeit bemutató tanulmányban (1977-ből) a Mathias mester által kötött, az OSZK-ban őrzött Cod. germ. 27 esetében csak szóbeli közlésre hivatkozik Holter, jöllehet a kódex leírása a műhely azonosításával és a kötetstábla fotójával már 1969-ben megjelent.

A főleg kódexfeszteszeti, kötetéstörténeti, kisebb-nagyobb osztrák gyűjteményeket feltáró dolgozatokon kívül találunk olyant is, ami más területen készített a hazai viszonyokkal való összehasonlításra. Ez a tanulmány a melki bencés apátságából kiinduló reformmozgalomnak a könyv-

és olvasáskultúrára gyakorolt hatásáról szól. (763–784.) A témának eddig csak zenetörténeti vetületeivel foglalkozott a szakirodalom. Számunkra azért érdekes ez a 15. század első felében végbe ment folyamat, mert párhuzamba állíthatjuk a pannonhalmi apátságának 1500 körül Tolnai Máté által kezdeményezett, országos kihatású rendi reformjával. Mindkét mozgalom élvezte a királyi udvar támogatását. A melki reform talán már hatott Mátyás kezdeményezésére is, amikor a magyar ciszterci monostorok megújulását szorgalmazta. Tolnait II. Ulászló a királyi kancelláriából nevezte ki Pannonhalma apátjának és adott neki felhatalmazást a magyar bencés házak megreformálására. Mindkét mozgalom, a melki és a pannonhalmi, XII. Benedeknek 1336-ban kibocsátott *Summi magistri* kezdetű, általában csak *Benedictina*-ként emlegetett bullájára nyúlt vissza, ami a fegyelem és a liturgikus kötelezettségek ápolása mellett a tanulmányok folytatását is hangsúlyozta. A melki mozgalom a tudományok ápolásában a bécsi skót bencések monostora szolgált „ugr-deszkául”. Az egyetemi tanulmányokat Tolnai is szorgalmazta. Az 1505-ös, II. Gyula pápa által megerősített pannonhalmi kiváltságokba bevételle, hogy a monostor évente két szerzetest küldhet felsőbb tanulmányokra. De Pannonhalma reformjának ugyancsak a Schottenstift volt egyik fő mintája és támogatója. A Tolnai által kiadott *Diurnalét*, ami a Rend liturgikus fegyelmének a megújulását szolgálta, Andreas Pannonius állította össze, aki akkor a bécsi skótoknál élt. A reformnak ugyanis itt is, ott is elsősorban liturgikus kéziratok és nyomtatványok voltak könyvészeti emlékei; nálunk kevesebb, Ausztriában több.

VIZKELETY ANDRÁS

Kovaček, Božidar: Tekelijanumske istorije XIX veka. Novi Sad, 1997. Matica Srpska–Zadužbina Save Tekelija. 242 l.

Szerb–magyar vonatkozású intézménytörténeti monográfiát adott közre Božidar Kovaček, akinek nevét sajtó- és irodalomtörténeti munkákból ismerjük, és akinek köszönhetően (töb-

bek között) tudhatjuk: mit mikor fordítottak Jókai Mórtól szerb nyelvre. Kiváltképpen régióinkban fontos az ilyesfajta vállalkozás, mivel úgy kultúratörténet, hogy sajtó- és kapcsolattörténet is. Ennélfogva nem pusztán a szerb–magyar közös történelem kutatóinak érdeklődésére tarthat igényt, hanem régióink történetjének is lényeges fejezetét láthatjuk Kovaček munkájában. A valójában 1850 és 1952 között működött Tekelijanum (Tököliánium) a pestbudai egyetemeken tanuló szerb ifjak kollégiuma volt, amelyben nemcsak a szerb–magyar és a szerbiai művelődés- és részben politikátörténet későbbi képviselői kaptak szállást, hanem „felügyelő”-ként ott működött a szerb nyelvű irodalmi élet nem egy reprezentatív személyisége is, például az a Jovan Jovanović Zmaj, aki élclapjait (Póth István kutatásaiból tudjuk) Jókaiéról mintázta, annak fordított, amellet, hogy Petőfinek, Aranynak és Madáchnak is szerb áttűtetője volt. Az alapító, Tököli Száva (Sava Tekelija-Popović) magyar nemességet kapott, XVII. század végi szerb bevándorló család sarja, a szerb–magyar egyetértésnek, a közös érdekek érvényesítésének volt elkötelezett küzdője, így az 1790-es szerb kongresszuson a bécsi aspirációk ellen foglalt állást. Bőkezűségét egyként áldhatta a szerb Matica, a Magyar Tudományos Akadémia és a debreceni Református Kollégium. Így természetesnek tarthatjuk, hogy a Tököliániumról nagy elismeréssel írt a magyar sajtó (ennek az anyagnak feltárása Božidar Kovaček érdeme), Tököli születésének századik évfordulóját pedig a magyar kulturális élet is megünnepelte. Debrecenben két dicsőtő vers született, mindkettőt eredetiben és szerb fordításban közli a kötet, az újjvidéki ünnepélyen magyar delegáció vett részt: Podmaniczky Frigyes, Jókai Mór, Toldy Ferenc, Urházy György. A magyar sajtótudósítások részletes beszámolóinak kivonatát is adja Božidar Kovaček köteté.

A műről túlzás nélkül elmondható, hogy a szerb–magyar kapcsolattörténeti kutatások kiemelkedő darabja, és különösen fontossá éppen azért válik, mert a kapcsolattörténeti kutatásoknak általában, a szerb–magyar kulturális

közeledés históriáját tárgyaló műveknek különösen mainapság nem vagyunk bőviben. Kovaček könyvének legérdekesebb, leginkább kidolgozott fejezetei az 1849–1867 közötti időszak történetét ölelik föl, a periódus magyar sajtóját a szerző kicédulázta, földolgozta, és ennek az anyagnak alapján az eddigi kutatásokat sok tekintetben módosította. Megállapította, hogy a kulturális közeledés nem szólamokban, hanem közös akciókban nyilvánult meg, és csak a dualizmus kori nemzetiségi kérdés elmérgesedése eredményezte a kapcsolatokban mutatkozó diszkontinuitást. A Tököliánum szerb fiataljai részesei a közös művelődéstörténetnek, de nyilvánvalóan szerb irodalmi próbálkozásaiknak is igyekeztek fórumot teremteni. Ilyen volt például a Budán, 1863-ban megjelenő *Preodnica* című kötet, amelyet Kovaček részletesen elemez, a szerzők között Laza Kostić, a szerb kései romantika igen jelentős

alakja a legnagyobb név. 1866-ban és 1869-ben láttak immár Újvidéken napvilágot Kosta Ruvarac összegyűjtött művei, a korán elhunyt ifjú a szerb nyelvű kritikátörténet számára is jelentős egyéniség.

Kovaček színesen megírt, sok képpel illusztrált monográfiája az intézménytörténet egy lehetséges változatát adta, a Tököliánum históriájának elbeszélését néhány diák portrévázlatának leírásával gazdagította, a szerb és a magyar sajtóból és a részben publikálatlan, kéziratok anyagból származó adatokat a kutatás jelen állapotával szembesítette. A kézikönyvszerű munka nem hiányozhat azok polcáról, akik Budapest művelődéstörténetével foglalkoznak, de a kulturális kapcsolatok iránt érdeklődők sem mellőzhetik a mű tanulmányozását.

FRIED ISTVÁN

TARTALOM

<i>Simon Melinda</i> : Egy XVII. századi erdélyi értelmiségi család könyvműveltsége	1
<i>Postma, Ferenc</i> : Frustula Academica Franekerana. Eine erste Ergänzung zum Auditorium Academiae Franekerensis	13
<i>Szecső Károly</i> : A Népújtság (1869–1893)	26

KÖZLEMÉNYEK

<i>Csapodi Csaba</i> : Az esztergomi kódexfestő műhely a 12. században	41
<i>Borsa Gedeon</i> : Euripidész magyar fordításának 16. századi kiadása	44
<i>Magyar László András</i> : Jean Baptiste Morin és Magyarország	48
<i>Hangodi Ágnes</i> : Leibniz tervezete a tudomány és a műveltség eljuttatására Oroszországba	53
<i>Kókay György</i> : Táncsics Mihály „Népkönyv”-ének történetéhez	61
<i>Lengyel András</i> : Szegedi újságolvasók 1891-ben	64
<i>Nagy Miklós Mihály–Sipos Anna Magdolna</i> : A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára és jeles könyvtárnoka, Dubovitz István	65

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : Emlékezés Dezsényi Bélára	75
<i>Sarbak Gábor</i> : Fülöp Géza köszöntése	76
<i>Földvári Sándor</i> : Ioann Kutka „Kis katekizmus”-ának hasonmás kiadása	77

SZEMLE

Tüskés Gábor: A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai. Bp. 1997. (<i>Kilián István</i>)	82
Ötnyelvű könyv- és papírestaurálási szakszótár. Szerk. Beöthyné Kozocsa Ildikó – Kastaly Beatrix. Bp. 1997. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	85
Szabadfalvi József: Herman Ottó, a parlamenti képviselő 1879–1897. Miskolc, 1996. (<i>Kő- hegyi Mihály</i>)	88
Holter, Kurt: Buchkunst – Handschriften – Bibliotheken. Bd. I–II. Linz, 1996. (<i>Vizkelety András</i>)	89
Kovaček, Božidar: Tekeljanumske istorije XIX veka. Novi Sad, 1997. (<i>Fried István</i>)	91

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Megjelent 8,22 A/5 ív terjedelemben
HU ISSN 0025–0171
Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme
Felelős vezető: Roznai Zoltán

SOMMAIRE

<i>Simon, Melinda</i> : La culture livresque d'une famille intellectuelle de Transylvanie au XVII ^e siècle	1
<i>Postma, Ferenc</i> : Frustula Academica Franekerana. Eine erste Ergänzung zum Auditorium Academiae Franekerensis	13
<i>Szeckó, Károly</i> : Le revue Népújság (Journal du Peuple) (1869–1893)	26

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Csapodi, Csaba</i> : L'atelier d'enlumineur d'Esztergom au XII ^e siècle	41
<i>Borsa, Gedeon</i> : Une édition au XVI ^e siècle de la traduction hongroise d'Euripide	44
<i>Magyar, László András</i> : Jean Baptiste Morin et la Hongrie	48
<i>Hangodi, Ágnes</i> : Le projet de Leibniz pour faire parvenir la science et la culture en Russie	53
<i>Kókay, György</i> : À l'histoire du Livre du Peuple (« Népkönyv ») de Mihály Táncsics	61
<i>Lengyel, András</i> : Les lecteurs de journaux à Szeged en 1891	64
<i>Nagy, Miklós Mihály–Sipos, Anna Magdolna</i> : La Bibliothèque de la Société Géographique Hongroise et son bibliothécaire célèbre, István Dubovitz	65

CHRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : À la mémoire de Béla Dezsényi	75
<i>Sarbak, Gábor</i> : Hommage à Géza Fülöp	76
<i>Földvári, Sándor</i> : Une édition fac-simile du « Petit Cathéchisme » de Ioann Kutka	77

REVUE

Tüskés, Gábor: Les relations européennes de la littérature ecclésiastique narrative au XVII ^e siècle. Bp. 1997. (<i>Kilián, István</i>)	82
Un vocabulaire pentaglotte spécial des restaurateurs de livres et de papiers. Réd. par M ^{me} Ildikó Beöthy Kozocsa et Beatrix Kastaly. Bp. 1997. (<i>Rozsondai, Marianne</i>)	85
Szabadválvi, József: Ottó Herman, le député du parlement 1879–1897. Miskolc, 1996. (<i>Kőhegyi, Mihály</i>)	88
Holter, Kurt: Buchkunst – Handschriften – Bibliotheken. Bd. I–II. Linz, 1996. (<i>Vizkelety, András</i>)	89
Kovaček, Božidar: Tekeljanumske istorije XIX veka. Novi Sad, 1997. (<i>Fried, István</i>)	91